

**TÜRKİYE’DE SİVİL ASKER İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA
1966-1973 CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMLERİ**

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Ana Bilim Dalı**

Mutlu YILDIRIM

Danışman: Yrd. Doç. Dr. H. Aliyar DEMİRCİ

**Haziran 2010
DENİZLİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bilim Dalı öğrencisi Mutlu Yıldırım tarafından Yrd. Doç. Dr. H. Aliyar Demirci yönetiminde hazırlanan “**Türkiye’de Sivil Asker İlişkileri Bağlamında 1966-1973 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri**” başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 03.08.2010 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. H. Aliyar Demirci

Jüri Başkanı (Danışman)

Doç. Dr. Süleyman İnan

Jüri Üyesi

Yrd. Doç. Dr. İsmet Parlak

Jüri Üyesi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 10/08/2010 tarih ve 12/10. sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Doç. Dr. Bilal SÖĞÜT
Müdür

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulguların analizinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet edildiğini; bu çalışmaların doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atfedildiğini beyan ederim.

Tarih

03.08.2010

İmza

Mutlu YILDIRIM

TEŞEKKÜR

Yüksek Lisans çalışmalarım sırasında, kendilerinden ders aldığım bütün hocalarıma; yüksek lisans tezimin hazırlanmasında göstermiş olduğu akademik danışmanlığından ve her türlü katkılarından dolayı değerli hocam Yrd. Doç Dr. H.Aliyar DEMİRCİ'ye, yüksek lisans eğitimim boyunca bana vermiş olduğu destek nedeniyle kıymetli müdürüm Hüseyin ALTAY'a, yine çalışmalarım sırasında benden desteklerini esirgemeyip sabır gösteren mesai arkadaşlarım Fatın PEKMEN ve Metin DEMİREL'e sonsuz teşekkür ederim. Gerek yüksek lisans eğitimim gerekse de yüksek lisans tezimin hazırlanması aşamasında bana vermiş olduğu destek ve anlayıştan dolayı değerli hayat arkadaşım Yasemin YILDIRIM'a teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZET

TÜRKİYE’DE SİVİL ASKER İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA 1966-1973 CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMLERİ

YILDIRIM, Mutlu

Yüksek Lisans Tezi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. H. Aliyar DEMİRCİ

Haziran 2010,167 Sayfa.

Bu çalışma, Türkiye’nin tecrübe ettiği 1966 ve 1973 cumhurbaşkanlığı seçimlerini sivil asker ilişkileri bağlamında incelemeyi hedeflemektedir. Çalışmanın ilk bölümünde sivil asker ilişkilerinin ideolojik temelleri, alanlarında Samuel Huntington, Amos Perlmutter ve Morris Janowitz gibi uzman bilim adamlarının görüşlerine yer verilerek açıklanmış ve konunun teorik alt yapısının ortaya çıkması sağlanmıştır. Ortaya konan bu teoriler bağlamında ordunun siyasete müdahale etmesini sağlayan faktörler ele alınarak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin sivil asker ilişkileri örnekler verilerek ortaya konmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde ise, Türkiye’nin sivil asker deneyimi Osmanlı İmparatorluğu’ndan başlayıp çok partili hayata kadar olan süreç ele alınarak özetlenmeye çalışılmış ve bu bağlamda ordunun 1950 yılında çok partili hayata geçişle beraber takındığı aktif müdahaleci rolün nedenleri ve şekilleri ortaya çıkarılmıştır. Üçüncü bölümde, Türkiye’deki sivil asker ilişkilerinin 1966 ve 1973 cumhurbaşkanlığı seçimlerine yansımaları ele alınmış, seçim sürecine katkısı bulunan tüm aktörlerin detaylı incelemesi yapılmış ve bu doğrultuda sivil-ordu çatışmasının hangi noktalara kadar varabildiği tartışılmıştır.

Tezin hazırlanmasında sivil asker ilişkileri konusunda alanında uzman bilim adamlarının kaleme aldıkları kitaplar ile yerli ve yabancı dergilerde konuyla alakalı yayınlanmış olan makalelerden yararlanılmış, ayrıca bahsi geçen 1960 sonrası cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde yaşanan gelişmelerin içinde doğrudan veya dolaylı olarak yer almış olan kişilerin tecrübelerinin aktarıldığı anı kitaplarından faydalanılmıştır.

Çalışmanın sonucunda ordunun Atatürk ve İnönü zamanlarında görülen subjektif kontrol modelinden çıkıp ülkenin çok partili hayata geçmesiyle muhafız tipi modele kaydığı gözlemlenmektedir. DP iktidarı zamanında kaybetmiş olduğu saygınlığı ve önemi tekrar kazanmak isteyen Türk ordusu, 1960’tan sonra kendi içinden ve saygı duyduğu kişileri cumhurbaşkanlığı makamına getirmek suretiyle subjektif kontrolü yeniden tesis etmeye çalışmıştır.

Türkiye’de kendi içinde barındırdığı farklı yapılar nedeniyle kendine özgü bir sivil-ordu ilişkisi modeli gelişmiştir. Osmanlı İmparatorluğu zamanında başlayan modernleşme süreci sivil asker ilişkilerinin yeni bir yapıya bürünmesine neden olmakla beraber ordunun cumhuriyetin kurulmasındaki modernleştirici rolünün sürdürülmesini sağlamış, bu da orduyu ayrıcalıklı bir konuma

yerleştirmiştir. Bu ayrıcalıklı konum ordunun siyaset üzerinde etkisinin artmasına neden olmuştur. Cumhuriyetin kurucu unsuru olan Türk ordusu “muhafız” rolüne bürünmüş ve gerekli gördüğü zamanlarda sisteme doğrudan veya dolaylı yoldan müdahale ederek savunduğu temel değerlerin devam ettirilmesini amaçlamıştır. Bu bağlamda Türkiye’de 1960 yılından sonra gerçekteştirilen cumhurbaşkanlığı seçimleri sivil asker çatışmasının somut şekilde görüldüğü en önemli pratikler olarak karşımızda durmaktadır. Bu çalışmada 1966 ve 1973 cumhurbaşkanlığı seçimleri karşılaştırılarak Türkiye’nin yaşamış olduğu sivil asker çatışmasına ışık tutulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Siyaset, Ordu, Pretoryenizm, Cumhurbaşkanlığı Seçimleri

ABSTRACT

1966-1973 PRESIDENTIAL ELECTIONS IN TERMS OF CIVIL-MILITARY RELATIONS ON TURKEY

YILDIRIM, Mutlu

Master's Thesis, Department of Political Science and Public Administration

Consultant: Asst. Prof. Dr. H. Aliyar DEMİRCİ

June 2010, 167 pages.

This study aims to examine 1966 and 1973 presidential elections experienced by Turkey with respect to civil-military relations. In the first section of the study, the ideological foundations of civil-military relations are explained based on the views of scientists like Samuel Huntington, Amos Perlmutter and Morris Janowitz, who are all experts in their area, so that the theoretical infrastructure of the issue could be revealed. In the context of these theories, factors which pave the way for military intervention in politics are handled and displayed with examples from civil-military relations in developed and underdeveloped countries. In the second section of the study, civil-military relations experience in Turkey is treated starting from Ottoman Empire until the adoption of multi-party politics is summarized, and in this context the reasons and patterns of active interventionist role adopted by the military after multi-party elections in 1950 are presented. In the third section, the reflections of civil-military relations in Turkey on 1966 and 1973 presidential elections are examined; all actors who played a role in the election process are detailed and accordingly the extent to which civil-military relations are discussed.

During the preparation phase of the thesis, books written by scientists expert in their areas and articles published in national and international academic journals were utilized; in addition, memoirs which consist of the experiences of persons who directly or indirectly were involved in the developments in post-1960 presidential election processes were also employed.

In the conclusion of the study, it is observed that a shift has been experienced from subjective control model, which prevailed in Atatürk and İnönü periods, to “guardian” type model. After 1960, Turkish military, wanting to regain the respect and importance lost in Democrat Party period, tried to reestablish subjective control by bringing persons that it respects or persons from its establishment.

In Turkey a unique civil-military relations model has been developed due to the different structures that it accommodates. Modernization process, starting from Ottoman Empire period, caused the civil-military relations to adopt a new structure; it also made sure that the modernizing role of the military in the proclamation of republic, which placed the military to a privileged status. This privileged status caused the military to increase its impact on politics. As a founder element of the republic, Turkish military adopted the role of a “guardian” and made sure that the fundamental values that it defends are maintained by directly or indirectly intervening into the system when it deems necessary. In this context

presidential elections conducted after 1960 in Turkey can be displayed as the most important practices in which civil-military conflict is seen in its most solid sense. In this study, presidential elections of 1966 and 1973 will be compared which will shed light on the civil-military conflict in Turkey.

Keywords: Politics, Military, Praetorianism, Presidential Elections

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AP	Adalet Partisi
CGP	Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CMP	Cumhuriyetçi Millet Partisi
ÇHKO	Çin Halk Kurtuluş Ordusu
ÇKP	Çin Komünist Partisi
DP	Demokrat Parti
MBK	Milli Birlik Komitesi
MC	Milliyetçi Cephe
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
MNP	Milli Nizam Partisi
MP	Millet Partisi
NATO	Kuzey Anlantik Anlaşması Organizasyonu
SKB	Silahlı Kuvvetler Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
UGK	Ulusal Güvenlik Konseyi
YTP	Yeni Türkiye Partisi

İÇİNDEKİLER

ETİK SAYFASI.....	i
TEŞEKKÜR.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	v
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ	vii
İÇİNDEKİLER	1
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SİVİL ASKER İLİŞKİLERİNİN TEMELLERİ

1.1-Sivil asker ilişkilerinin teorisi.....	3
1.1.1 Sivil kontrol teorisi.....	3
1.1.2 Pretoryenizm teorisi	5
1.2-ASKERİ MÜDAHALELERİ KOLAYLAŞTIRAN FAKTÖRLER.....	9
1.2.1-Askeri yapının özellikleri.....	9
1.2.2-Toplumsal yapının özellikleri	10
1.2.3. Siyasi kültür	11
1.2.4-Siyasi yönetimlerin başarısızlığı.....	14
1.3-ASKER VE SİYASET ARASINDAKİ İLİŞKİNİN GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDEKİ GENEL DURUMU.....	15
1.3.1-Gelişmiş ülkelere genel bakış	15
1.3.1.1 ABD	16
1.3.1.2 Almanya	16
1.3.1.3 İsrail	17
1.3.1.4 Japonya.....	18
1.3.1.5 Rusya.....	19
1.3.2-Gelişmekte olan ülkelere genel bakış	20
1.3.2.1 Bulgaristan	21
1.3.2.2 Çin Halk Cumhuriyeti.....	22
1.3.2.3 İran	23

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SİVİL ASKER İLİŞKİLERİ

2.1-TÜRK ORDUSU	25
2.2-OSMANLI DÖNEMİNDE SİVİL ASKER İLİŞKİLERİ	28
2.2.1-Klasik dönemde sivil-asker ilişkileri	29
2.2.2 Modernleşme döneminde sivil-asker ilişkileri.....	29
2.3-CUMHURİYET DÖNEMİNDE SİVİL ASKER İLİŞKİLERİ.....	32
2.3.1-Atatürk döneminde askere bakış.....	34
2.3.2-İnönü açısından sivil asker ilişkileri	38
2.4-ÇOK PARTİLİ SİYASİ HAYATTA SİVİL ASKER İLİŞKİLERİ.....	40

2.4.1-Muhalefetin ortaya çıkışı	40
2.4.2-Toplumsal yapıda meydana gelen gelişmeler	44
2.4.3-Askerin özgürleşme sürecindeki gelenekleşen tepkisi.....	45
2.5-ASKERİN SİYASETE MÜDAHALE BİÇİMLERİ	47
2.5.1-Direkt müdahale.....	47
2.5.1.1-Darbeler	47
2.5.1.1.1-1960 askeri darbesi	48
2.5.1.1.2-1971 Askeri Müdahalesi	55
2.5.2-Dolaylı müdahale biçimleri	61
2.5.2.1-Sıkıyönetim uygulamaları.....	62
2.5.2.2- Seçimlere müdahale.....	64
2.6-MÜDAHALE SONRASI ASKERİN ALMAK İSTEDİĞİ GÜVENCELER.....	65
2.6.1-Çıkış güvenceleri	65
2.6.1.1-Vesayet Yetkileri	65
2.6.1.2-Mahfuz alanlar	66
2.6.1.3-Seçim sürecinin manipülasyonu	67
2.6.1.4-Askeri rejim eylemlerinin geri alınmazlığı.....	67
2.6.1.5-Af yasaları.....	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SİVİL ASKER İLİŞKİLERİNİN CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMLERİNE YANSIMASI

3.1-CUMHURBAŞKANLIĞI MAKAMININ ÖNEMİ	69
3.2-ANAYASALARA GÖRE CUMHURBAŞKANLARININ GÖREV VE YETKİLERİ.....	70
3.2.1-1924 Anayasası	70
3.2.2-1961 Anayasası.....	72
3.3-CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMLERİ	75
3.3.1-Tek parti döneminde cumhurbaşkanlığı seçimleri.....	75
3.3.2-Çok partili hayatta cumhurbaşkanlığı seçimleri	78
3.4-CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMLERİNE MÜDAHALE EDEN KURUMLAR	80
3.4.1-Bürokrasi.....	80
3.4.2-Basın	82
3.4.3-Asker	84
3.4.4-Cumhurbaşkanlarının etkisi	86
3.5-1966 CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMİ	88
3.5.1-Ülkenin siyasi görünümü.....	88
3.5.2-Cemal Gürsel'in sağlık durumu	90
3.5.3-Siyasi partilerin tavrı.....	92
3.5.3.1-İktidarın tutumu	94
3.5.3.2-Muhalefetin tutumu	96
3.5.4-Askerin tavrı	97
3.5.5-Basın	98
3.5.6-Hazırlık aşaması.....	101
3.5.7-Aday belirleme çalışmaları	102
3.5.8-Seçim	105
3.5.9-Cevdet Sunay	107

3.6-1973 CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMİ.....	110
3.6.1-Ülkenin içinde bulunduğu siyasi durum	110
3.6.2-Aday belirleme süreci	112
3.6.3-Siyasi partilerin tavrı.....	115
3.6.3.1-İktidarın tutumu	116
3.6.3.2-Muhalefetin tutumu	120
3.6.4-Askerin tavrı	121
3.6.5-Basın	125
3.6.6-Hazırlık aşaması.....	127
3.6.7-Aday belirleme çalışmalarının netleşmesi	128
3.6.8-Seçilememe ve sonuçsuz kalan seçim turları.....	129
3.6.9-Cevdet Sunay'ın etkisi.....	133
3.6.10-Uzlaşma ve Seçim.....	137
3.6.11-Fahri Korutürk	140
SONUÇ	144
KAYNAKLAR	149
ÖZGEÇMİŞ	155

GİRİŞ

İlk çağlardan günümüze toplumlar kendilerini yönetme adına çeşitli sistemler geliştirmişlerdir. Bunu yaparken de yönetsel manada sivil asker ayrımı dikkate alınmamış; idare, kendini başkalarından korumak için askeri kullanmıştır. Bu ise, yönetimle korumayı bir arada tutma hissini beraberinde getirmiştir; bundaki amaç hem kendine bağlı olan halkı yönetmek hem de o halkı dış tehditlere karşı korumak şeklinde süregelmiştir. Daha sonra bu ilişki çeşitlenmiş ve bir güç dengesine dönüşmüştür. Bu güç dengesini anlamadan önce sivil asker terimlerini temsil eden kurumların ne anlama geldiğine bakmakta fayda vardır. Yönetim kanadını temsil eden ve sivil olarak tanımlanan alan, siyaset kurumudur. Siyaset kavramı sözlükte kullanıldığı anlamıyla “ülke idaresi” ve politika kavramlarını belirtir (Daver, 1972: 5). Shively, siyaset terimini “bir kişinin veya grubun gücü kullanarak başka bir kişiyi veya grubu etkileme davranışı” olarak tanımlamıştır (Shively, 1993: 4). Asker ise elinde silahlı unsur bulunduran güç konumundadır. İlk çağlarda bir sivil-asker çatışmasından söz etmek zordur. Ancak özellikle ulus devletin güçlenmeye başladığı 17-18. yüzyıllarda Avrupa’da devamlı ordu bulundurulmaya başlanması, ordunun kendini toplumun geri kalanından ayırması sürecinin başlangıcını temsil eder.

Ülkelerin yaşadıkları birbirinden farklı sivil-asker tecrübeleri, pek çok akademisyenin bu konuda teoriler üretmesine neden olmuştur. Ülkelerin siyasi yapıları, askeri yapıları, siyasi kültürleri ve toplumsal yapıları birbirinden farklı sivil-asker ilişkisi modellerinin ortaya çıkmasının temel sebepleridir. Türkiye’de de bu faktörlerin farklı zaman dilimlerinde değişik şekillerde bir araya gelmelerine bağlı olarak kendine özgü bir sivil-asker ilişkisi modeli gelişmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nun modernleşme sürecine girmesiyle sivil-asker ilişkileri yeni bir yapıya bürünmüş ve bu yapıya dayalı olarak ordu, Cumhuriyet’in kurulmasından sonra da modernleşmedeki öncü rolünü sürdürmüştür. Bu rol, ordunun ayrıcalıklı bir konum edinmesini sağlamıştır. Ancak bu konum tartışmasız değildir; bugün Türkiye’nin bir gerçekliği olan sivil-asker çatışması, 1950’de tek parti döneminin sona ermesiyle ortaya çıkmıştır.

1960 darbesiyle siyaset sahnesinde artık daha büyük bir güç haline gelen ordu, bir taraftan bu gücü korumaya çalışırken diğer taraftan da sivil siyasetin tekrar yerleştirilmesine çalışmıştır. Ancak sivil siyaseti 1950-60 arasında olduğu gibi tamamen kontrolsüz bırakmak yerine birtakım mekanizmalarla kontrol etme gayretinde olmuştur. Bunlar arasında Milli Güvenlik Kurulu'nun (MGK) oluşturulması ve direkt müdahaleler sonrasında elde edilmiş olan askeri rejim eylemlerinin geri alınmazlığı ile af yasaları sayılabilir. Daha da önemlisi; devletin ve yürütmenin başı olan, ayrıca başkomutan sıfatını taşıyan cumhurbaşkanlığı makamının uygulamada sivil siyasetçinin kontrolüne bırakılmaması da etkili bir tedbir olarak düşünülmüştür. Bundan dolayı, 1960'tan sonra gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçimleri, asker-sivil çatışmasının somut şekilde görüldüğü pratikler olarak ele alınabilir. Bu bağlamda Türkiye'de 1966 ve 1973 cumhurbaşkanlığı seçimleri incelenmeye değer örnek olaylar olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmada aralarında sadece 7 yıl olan bu iki seçim karşılaştırılmaktadır. 1966 seçiminde siyasetçiler, ordu üzerinde yeterli sivil kontrole sahip olmadığından ve 1960 darbesinin psikolojik etkileri devam ettiğinden, ordu ile uzlaşma yolu tercih edilmiştir. Buna karşın 1973 seçiminde ise ordunun istediği adayı reddederek ordu ile çatışmayı göze almıştır. Bunda 1971'deki muhtıranın zarar verdiği sivil otoriteyi yeniden tesis etme isteği kadar, ordunun kendi içinde tam bir uzlaşmaya varamamış olmasının da etkisi vardır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİVİL ASKER İLİŞKİLERİNİN TEMELLERİ

1.1-Sivil asker ilişkilerinin teorisi

Asker-sivil ilişkilerinin teorik altyapısının oluşturulmasında katkıları olan araştırmacıların çoğu Amerikalılardır. Alanında öncü isimler de yine Amerikan örneğini inceleyerek genellemelere ulaşmış ve modeller oluşturmuşlardır. Bunlar arasında Samuel Huntington, Morris Janowitz ve Amos Perlmutter gibi büyük analizciler yer almakta olup hepsinin ortak görüşü; demokrasiyi korumak için ordunun, sivil otoritenin – hükümetin - kontrolünde olması ve bu arada profesyonel özerklik ve siyasi tarafsızlığa da sahip bulunması gerektiği yönündedir (Etzioni-Halevy, 1996: 402).

1.1.1 Sivil kontrol teorisi

Toplumunu korumak amacıyla oluşturulmuş olan ordu, 17. ve 18. yüzyılda gelişmiş ve nihayet 19. yüzyıla gelindiğinde profesyonel bir olgu olarak karşımıza çıkmıştır. 20. yüzyıla gelindiğinde ise toplumlardan bağımsız kendine has bir sınıf haline dönüşmüş bu da beraberinde ‘kontrol’ kavramını ortaya çıkarmıştır. Temelleri antik çağlara dayanan bu kontrol kavramı Platon tarafından “gözeticileri kim gözetecek” (Joo, 1996: 1) şeklinde bir ikilem olarak tanımlanmıştır. Ordu, hem bağlı olduğu toplumu ve o toplumu yöneten yönetici sınıfı koruyacak hem de aynı toplum veya yönetim tarafından bir tehdit unsuru olarak algılanacaktır. Bu unsuru ortadan kaldırmak için geliştirilen en önemli mekanizma sivil denetimin ağırlığının artmasıdır, ancak bu sayede askeri güç asgari seviyeye çekilebilir (Huntington, 2006: 86). Bunun en önemli yolu ise sivil unsurların kendi güçlerini askeri unsurlar karşısında azamileştirmektir. Bunu yapmanın iki yolu vardır, bunlar ise Huntington tarafından objektif ve subjektif sivil kontrol olarak ele alınmıştır. Objektif sivil kontrolün amacı orduyu sivilleştirerek onu devletin bir aynası haline getirmektir. Subjektif sivil kontrol ise askeri askerleştirerek ve devletin bir aracı haline getirerek ulaşılan bir yöntem olarak tanımlanmıştır (Huntington, 2006: 90). Objektif sivil kontrolün karşı söylemi ise

ordunun siyasete katılmasıdır. Ordu giderek toplumsal hayata ve yönetime katıldıkça bahsedilen sivil denetim yolları tıkanmaya başlar. Diğer taraftan objektif sivil kontrol askerin siyasete dâhil olmasını bir ön kabul olarak ele almaktadır.

İdeal sivil-asker ilişkileri konusunda akademisyenler arasında üzerinde uzlaşmış bir model yoktur. Sivil-asker ilişkileri tartışmasında çok sayıda ve farklı fikir ortaya atılmıştır. Huntington'a göre aynı anda hem ordunun sivil otoriteye tabi olması, hem de ordunun askeri gücünü en üst düzeye çıkaran bir sivil kontrol türünün bulunması çok önemlidir; bu da objektif sivil kontroldür (Huntington, 1957: 70-72). Objektif kontrol, sivil toplumun hem dış düşmanlardan hem de ordudan korunmasını garanti eder (Feaver, 1996: 160). Yine Huntington'a göre "objektif sivil kontrol, sivil liderler tarafından ordu için bir uzmanlık ve özerklik alanının ve orduya siyasi müdahalenin en aza indirilmesinin kabul edilmesi ve tanınmasını içerir" (Huntington, 1996: 9).

Huntington'ın bahsetmiş olduğu "objektif sivil kontrol'ün" karşısında ise "subjektif sivil kontrol" kavramı bulunur. Subjektif sivil kontrol, siyasi ve askeri sorumlulukları bir araya getiren ve askeri işlerin kontrolünü birden fazla devlet kurumuna dağıtan anayasal biçimlendirmedir. Objektif sivil kontrolü geliştiren ise siyasi ve askeri sorumlulukları birbirinden ayıran ve askeri işlerin kontrolünü tek bir yasal otoriteye veren biçimlendirme ve kuruluşlar olmuştur (Huntington, 1956: 678). Objektif kontrol; orduyu askerileştirerek ve devletin aracı yaparak amacına erişmiştir. Subjektif sivil kontrol siyasete askerin katılmasını öngörür; objektif sivil kontrol ise askerin siyaset dışında olmasını gerektirir (Huntington, 1956: 678).

Huntington'ın teorisindeki sorunlardan bazıları çağdaşlarınca fark edilmiş olup buna en çok tepki gösterenlerin başında 1950'li yıllarda siyaset sosyolojisi alanında yaptığı çalışmaların sonucunda 1960'ta "Professional Soldier" isimli kitabı yayımlamış olan Morris Janowitz gelmektedir. Janowitz bu kitabında profesyonel silahlı kuvvetlerin kurumsal bir analizini yapmıştır. Modern demokratik toplumlarda askeri teşkilatlarla ilgili oluşturduğu hipotezleri bu konuda daha sonra yapılacak araştırmaların temelini oluşturmuştur (Burk, 1993: 168).

Janowitz ilk çalışmalarında özellikle Huntington'ın vardığı sonuçların eleştirisinden hareket etmiştir. Ona göre Huntington'ın objektif sivil kontrol kavramında

tavsiye ettiği “izolasyon” yanlış anlaşılmaya sebep olmaktadır. Çünkü siviller ordunun yeterli tecrübeye sahip olmadığı alanlardaki açılımları gerçekleştirirken; ordu da kendini, savunmak için sorumlu olduğu toplumun karşısında bulur. Bu endişeler Morris Janowitz’in sivil-asker ilişkilerindeki soruna çizdiği çerçevenin temelinde yer alır.

İki teorisyen arasındaki belki de en önemli ayrım Janowitz’in “pragmatik”¹ profesyonelleşme kavramının Huntington’ın “radikal”² profesyonelleşmesinden analitik olarak daha zengin olmasıdır. Huntington statik bir ideal-tip önerirken, Janowitz farklı toplumsal koşullara göre değişen dinamik bir profesyonelleşme önermektedir. Janowitz siyasi bilince sahip işlev ve uzmanlık bakımından sivillerinkiyle örtüşen subayları kabul etmektedir (Burk, 1993: 177).

1.1.2 Pretoryenizm teorisi

Sivil-asker ilişkileri alanında çalışan en önemli araştırmacıların başında özellikle pretoryenizm ile ilgili yaptığı çalışmalarla sivil-asker ilişkilerine büyük katkıda bulunmuş olan Amos Perlmutter gelmektedir. Sosyal bilimler literatürüne göre, askerin fiili olarak güç kullandığı veya var olduğu toplumda bağımsız bir siyasal güç haline geldiği bu duruma pretoryenizm denmektedir. Ona göre, pek çok durumda siviller; sivil siyasi yapı ve kurumlar işlemediği, fraksiyonlara bölünme gerçekleştiği ve siyasi hareketin yönetilmesi için gerekli anayasal araçlar bulunmadığı zamanlarda siyasi destek için orduya başvururlar (Perlmutter, 1969: 382). Bu, pretoryenizmin temel özelliklerinden biridir ve demokratik kurumların yerleşmediği ülkelerde diğerlerine göre daha sıklıkla görülen bir durumdur.

Perlmutter, Huntington’dan farklı olarak pretoryenizmin sivil-asker ilişkileri boyutu üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu bağlamdaki öncelikli tespitlerinden biri şudur: Perlmutter kurumsallaşma seviyesinin (siyasi teşkilatların kendi geleneklerini geliştirme ve bu teşkilatların özerk olarak hareket etme düzeyi) pretoryen devletlerde düşük olduğunu ifade etmektedir (Perlmutter, 1969: 389). Anayasal değişiklikler ordu tarafından yapılarak sürdürülür ve ordu sık sık yönetime karışır. Dolayısıyla pretoryen bir devlette ordu, siyasi yapı ve kurumlarda hâkim bir rol oynamaktadır (Perlmutter, 1969: 383). Bütün bu nedenler ortaya pretoryen yönetimler çıkarır. Perlmutter’in pretoryenizm tartışmalarına yaptığı en önemli katkılarından biri de bu yönetimleri

¹ Her toplum için farklı modellerin önerilmesi, Bkz: Burk, 1993: 177.

² Bütün toplumlar için tek bir modelin önerilmesi, Bkz: Burk, 1993: 177.

özelliklerine göre sınıflandırması olmuştur. Ona göre iki çeşit pretoryen ordu vardır: hakem ve yönetici.

Hakem tipinde ordu, askeri idare için bir zaman sınırlaması koyar ve devleti “kabul edilebilir” bir sivil rejime devretmek için gerekli düzenlemeleri yapar (Perlmutter, 1969: 390). Hakem ordu modelinin ayırt edici özellikleri; mevcut toplumsal düzenin kabul edilmesi, sivil anlaşmazlıklar çözümlendikten sonra kışlalara dönme niyeti, bağımsız bir siyasi teşkilatın ya da ordu idaresini en üst düzeye çıkarma girişiminin olmayışı, askeri idareye alternatif ve kabul edilebilir bir sivil rejim kurulana kadar zaman sınırı tanıma, profesyonelliğe önem verme, sahne arkasından bir baskı grubu olarak iş görme eğilimi, düşük ulusal bilinç düzeyi ve son olarak sivil misilleme korkusudur.

Yönetici tipte ise hakem tipin yukarıda sayılan tüm özelliklerinin zıt yönünde eğilimler göze çarpmaktadır. Bu durum aslında pretoryenizmin ne kadar geniş bir yelpazede görülebildiğinin açık bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Yönetici tip, iktidarı bir araç değil amaç olarak görmekte ve düzenlemelerini kalıcı olmak üzere yapmaktadır. Perlmutter’e göre yönetici tip ordunun özellikleri: mevcut sistemin reddi ve onun yasallığına meydan okuma, sivil idareye güvensizlik ve kışlaya dönmeme isteği, askeri yönetimi en üst düzeye çıkarmaya ve meşrulaştırmaya yönelik siyasi teşkilatlanma, siyasi düzensizliğe ek alternatifin askeri yönetim olduğu inancı ve profesyonelliğin siyasileştirilmesi, faaliyetleri açık bir şekilde gerçekleştirme ile yüksek düzeyde ulusal bilinç ve sivil misillemeden korkmamasıdır (Perlmutter, 1969: 397-403).

Pretoryenizm Huntington’a göre sadece sivil-asker ilişkileri ile ilgili bir terim değildir. William Hale’in aktardığına göre, Huntington pretoryenizm ile geniş bir toplumsal güç ve gruplar yelpazesinin doğrudan siyasete karıştığı durumları tanımlar. Pretoryen toplumları diğerlerinden ayıran en önemli olgu ise düşük kurumlaşma seviyeleri, diğer bir deyişle istikrarlı ve sistematik bir tarzda siyasi eylemi yönlendirebilen etkili siyasi kurumların bulunmamasıdır (Hale, 1996: 255). Ona göre sivil ve askeri alanların ayrıştırılması, ilişkilerin sağlıklı yürümesi açısından vazgeçilmezdir. Ordunun toplumdaki ayrılması yani izole edilmesi hem sivil kontrol hem de askeri performans açısından önemlidir. Örneğin Huntington, toplum etkisinin olmayışının subaylar üzerindeki sivil kontrolün verimliliğini koruyup geliştireceğini düşünmüştür (Sorensen, 1994: 611).

Nordlinger ise pretoryenizmi sivil kontrolün zıddı olarak tarif etmiş ve askerler ile sivil hükümet arasında sivil üstünlüğün çöküşüyle sonuçlanan bir çatışma olduğu zaman ortaya çıktığını söylemiştir. Nordlinger pretoryen sistemleri üçe ayırarak incelemiş, bunlara arabulucu, muhafız ve yönetici adlarını vererek ordu ağırlığını bu şekilde belirsizden belirliye doğru derecelendirmiştir, (Nordlinger: 21-22, akt. Örs, 1996: 11). Bunlardan ilki olan arabulucular daha çok statükoyu koruma eğilimindedir ve bunu veto gücü olarak kullanmaktadır. Muhafızlar (guardian) ise yönetimi kendi ellerinde bulundurmak istemektedirler. Bu grup ayrıca sivil yöneticilerin yapmış oldukları hataları düzeltme eğilimi göstermektedir. Muhafız sisteminde ordu, sivilleri iktidardan uzaklaştırarak kısa bir süre için yönetimi ele alır ve bunun geçici bir süre olacağı ve öngörülen zamanda, eğer koşullar sağlanırsa, iktidarın sivillere geri verileceği baştan belirtilir. Ordu bazı gerekli gördüğü düzenlemeleri gerçekleştirdikten sonra kışlasına geri döner. Yönetici grup ise siyasal hâkimiyeti kesin olarak eline almış durumdadır. Siyasal, sosyal ve ekonomik anlamda kesin değişimlerden yanadır. Bu grubun siyasete müdahalesi çok yüksek ve sert düzeyde olmaktadır. Özellikle “ciddi siyasal sosyal veya ekonomik krizlerde, savaş yenilgilerinde ve prestij kayıplarında, rejimin tipi ne olursa olsun, ordunun daha etkili bir rol oynaması olasıdır” (Linz, 2008: 183).

Özetlenecek olursa, askerler önemli bir güç olmanın yanı sıra farklı ülkelerde de siyasal güce sahip kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Fiili gücün kullanıldığı, tehdidin var olduğu, aynı zamanda da siyasi bir güç olarak tanımlanan pretoryenizm daha çok yeni kurulan demokrasilerde veya demokratikleşme çabası içinde olan ülkelerde önemli bir sorun teşkil etmektedir (Örs, 1996: 1). Bu tür bir yapı, asker üzerinde sivil denetimin azaldığı; bununla beraber siyaset sahnesinde hâkim güç olarak sivil siyasetçilerin değil askerlerin başrol oynadığı bir siyasal ortamı göstermektedir. Tüm Latin Amerika ülkeleri, bazı Arap ülkeleri, birçok Afrika ve Güneydoğu Asya ülkeleri ile bazı Akdeniz ülkeleri sivil asker ilişkileri bakımından olumsuz örnekler sergilemişlerdir. Böyle olmasındaki ana neden söz konusu ülkelerin karşı karşıya kaldıkları darbe ve karşı darbe girişimleridir. Bu girişimler salt ordunun sivil iktidarın yerini alması şeklinde ortaya çıkarken bazen de iktidara dolaylı olarak müdahalesi şeklinde olmaktadır (Örs, 1996: 7). Bu müdahale şeklindeki en önemli kıstas ise yetki meselesidir. “Bir grubun yetki düzeyi ne kadar yüksek olursa yapısının birliği o kadar büyük, yetkisinin kapsamı o kadar geniş ve bizatihi kendisi de o kadar güçlü olur”

(Huntington, 2006: 93). Elde olan bu yetkiler sayesinde ordu kendisini toplumda farklı bir yere koyacak ve müdahale imkânını kolaylaştıracak nedenlere göre kendi pozisyonunu belirleyip müdahale kartını saklı tutacaktır.

Huntington askerın müdahalesini demokrasiye karşı girişilen ters dalgalar olarak adlandırmıştır. Bu müdahaleler 1922-1942 yıllarını kapsar. İlk ters dalga Roma yürüyüşü ve Mussolini'nin zayıf ve hayli yozlaşmış İtalyan demokrasisinin kolayca çözülmesiyle başlamış; Polonya, Estonya ve Letonya'da siyasi çöküşlerle devam etmiştir. İkinci ters dalga 1958-1975 yılları arasında yaşanmış başta Peru olmak üzere Brezilya ve Bolivya'da sivil hükümetler askerler tarafından devrilmiştir (Huntington, 2007: 11). Bu müdahaleler siyasi istikrarsızlıklar ve toplumsal değişimden kaynaklanmıştır (Ünsaldı, 2008: 259).

Askerin siyasete müdahalesini salt askerlerin durumları belirlememektedir. Toplumun durumu da askeri müdahalelerde önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. "Ordu, amaçları ve işlevleri bakımından zaman içinde çeşitli değişimler yaşamış dinamik bir yapıdır" (Şen, 2000: 22). Bu dinamik yapı toplumun yapısına bağlı olarak askerleri farklı tutumlarda bulunmaya sevk etmiştir. Toplum ne kadar geri kalmış ise askerın rolü o kadar ileri ve belirleyici, tersine toplum ne kadar ileri ise askerın rolü bir o kadar tutucu ve reaksiyoner olmaktadır (Örs, 1996: 21). Bunda diğer bir neden de asker ile toplum arasında gelişmişlik düzeyindeki farklılıktır. Daha çok az gelişmiş ülkelerin tecrübe ettiği bu farklılık, askeri, modernleşmeyi ilk karşılayan tabaka olarak toplumdan ayırmış; hem de o modernlik sayesinde toplum üzerinde bir ayrıcalıklı kurum haline getirmiştir. Ordu bir yandan toplumun önemli bir bölümünü oluşturan orta sınıfı etkilemek istemiş, tersine orta sınıf gelişip güç kazandıkça bu sefer müdahale kartını ortaya atmıştır.

Ordunun müdahale biçimi ve gerekçesi her ülke için aynı değildir. Farklı toplumlarda çeşitli gerekçelerle ve değişik zamanlarda görülen askeri müdahalelerin sebepleri de farklıdır. Her ülkede siyasal sisteme müdahale eden subay kadrosunun sınıfsal yapısı, toplum içindeki konumları ve sistemden beklentileri oldukça farklıdır. Bu farklılık sivil asker ilişkilerinde askerın bir takım farklı amaçlarının da olduğunu beraberinde getirmektedir. Bazıları statükoyu kabul etme eğilimindedirler. Bu yaklaşım sahipleri askeri yönetim için bir zaman dilimi ortaya koyarlar ve eski sivil yönetimin bir takım aksaklıklar bertaraf edildikten sonra yine sistemi sivillere bırakırlar (Örs, 1996:

14). Kimileri ise baskı grubu olarak hareket ederler, askeri müdahale seçeneğini rafa kaldırıp sorumluluk almak istemezler. Kimi askerler ise var olan mevcut düzene karşı dururlar, sistemi meşru görmedikleri için değiştirme eğilimi taşırlar. Ordunun siyasete müdahalesinin temelinde de bu gerekçe yatmaktadır. Bu amaç için sisteme müdahale edip mevcut siyasi kurumları ortadan kaldırarak modernleşme, sanayileşme ve siyasal mobilizasyonu gerçekleştirmek için yeni kurumlar oluşturmak arzusundadırlar. Bazen asker bu müdahaleyi kendi amaçları için de kullanabilir, nitekim Nordlinger'e göre askerlerin mevcut olan ekonomik ve sosyal statükoyu korumak adına sergiledikleri iki dürtü vardır. Bunların ilki askerlerin ortak çıkarlarıdır. Bu ortak çıkarlar bir araya gelince güçlü bir dürtü ortaya çıkmaktadır. İkinci dürtü ise askeri kadronun içinden geldiği sınıfların çıkarlarına bağlılıktır (Nordlinger, 1970: 1138-1142, akt. Örs, 1996: 63). Tüm bu etmenler askerin siyaseti etkilemek için geliştirdikleri amaçlar olarak verilse de daha önce bahsedilen söz konusu amaçlar, ülkeden ülkeye hatta aynı ülke içindeki farklı zamanlara göre değişkenlik gösterebilmektedir.

1.2-ASKERİ MÜDAHALELERİ KOLAYLAŞTIRAN FAKTÖRLER

Askerleri müdahaleye iten sebepler ülkeden ülkeye farklılıklar arz etse de temelde askeri yapının genel karakteri, toplumun yapısı, ülkenin siyasi kültürü ve ülke yönetimini elinde bulunduran siyasi kadroların başarısızlıkları askerleri müdahaleye iten temel nedenler olarak gösterilmektedir.

1.2.1-Askeri yapının özellikleri

Askerin siyasete müdahale girişiminde bulunması konusunda çeşitli etmenler vardır. Bunların en önemlisi askeri yapının karakteridir. Bu sivil siyasetin bir sonucudur. Sivil iktidarların eğitim, sosyal ve ekonomi politikaları, askerin kendine karşı gelişen olumsuz tavırlarına sebep olabilir. Bu nedenle asker isteyerek veya istemeyerek kendisini siyasetin içinde bulabilmektedir. Örneğin, Türkiye'de askeri yapıyı anlamak için Osmanlı İmparatorluğu'na kadar uzanmak gerekmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme hamleleri askeri yapıdan başlamıştır. Ordunun toplumsal ve siyasal örgütlenmenin temelini oluşturması ve modernleştirici rolü bundaki en temel etmendir (Karpas, 2007: 156-157). Bu bağlamda yurt dışından eğitimciler getirilerek askeri alanda reform yapılması amaçlanmıştır. Askeri okulları imparatorluğun her yanına yaymak isteyen Abdülhamit, küçük şehirlere kadar askeri

okullar açtırmıştır (İba, 1998: 329). Küçük yaşta okullara alınan subay adayı bu çocuklar, toplumdan uzak bir sınıf olarak yetişmişlerdir. Aldıkları bu eğitim sayesinde, yüksek disipline sahip ordu mensupları birlikte hareket ederek caydırıcı bir unsur haline gelebilmişlerdir. İşte bu dönemde askeri okullarda yetişen genç subaylar ülke gündemi ve siyasetle ilgilenmeye başlamışlardır. Bunun da nedeni ülkede meydana gelen ayaklanmaları bastırmak için ordunun kullanılıyor olmasıdır. Siyaset ile iç içe girmiş en eski gelenekçi sosyal kurum olan ordu (Karpat, 2007: 159) yaşanan her olay karşısında safını belirlemektedir. Bunda ülkenin içinde bulunduğu siyasi kavgalar, ekonomik sorunlar, meşruiyetin yitirilmesi, şiddet olayları büyük paya sahiptir (Örs, 1996: 83).

1.2.2-Toplumsal yapının özellikleri

En az askeri yapı kadar toplum yapısı da askeri müdahaleleri etkileyen en önemli etmenlerdendir. Toplum gelişip daha karmaşık hale geldikçe askerlerin siyasete doğrudan ya da dolaylı müdahalesi güçleşmektedir. “Görece olarak daha az karmaşık ve farklılaşmamış bir toplumda daha homojen, disiplinli ve uyumlu bir grup olan ordu etkili bir biçimde siyasal liderlik rolünü oynayabilmektedir” (Örs, 1996: 23). Birçok geri kalmış ve siyasi çalkantılar içinde boğuşan toplumlarda bu gibi askeri yönetimleri görmek hiç de şaşırtıcı değildir. Bu gibi toplumlarda ordu özerk bir sosyal güç haline gelmektedir. Böyle olmasının diğer bir nedeni de toplumun karmaşık ve örgütsüz bir yapıda olmasıdır. Ortak bir amacı olmayan gruplar, kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmekte güçlük çektikleri zaman; organize olmuş, elinde silah bulunduran güç, müdahale bakımından oldukça elverişli bir ortama sahip olmaktadır.

Tersine siyasal katılım yaygınlaşıp toplum daha çok karmaşık hale gelince askeri müdahalenin gerçekleşme olasılığı azalır. Bilinçlenip gelişen ve çeşitlenen toplum askere karşı kendi argümanlarını geliştirmeye başlar; bu da bir darbe durumunda askerin kullanacağı gücü daha sert ve acımasız hale getirir; çünkü karşısında daha organize olmuş bir grup durmaktadır.

Toplumun yapısı kendiliğinden ortaya çıkmış bir unsur değildir. Sonuçta o yapıyı büyük oranda belirleyen etmen yine siyaset mekanizmasıdır. Siyasi iktidarların almış olduğu yanlış kararlar toplum içinde huzursuzluklar meydana getirir. Yapı bozulur ve değişip dönüşmeye başlar. Eğer bu başkalaşım, ülkenin sahip olduğu temel değerler olan kuruluş ideolojisine aykırı şekilde geliyorsa o zaman da sistem

içinde kendini güçlü hissedene ordu sisteme müdahalede bulunur. Yunanistan’da “monarşi taraftarları ile cumhuriyetçiler arasında yaşanan iktidar mücadeleleri” (Öztürk, 2006: 255) askeri darbelerin yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Benzer şekilde Türkiye’de yaşanan askeri müdahaleler temelde siyaset kurumunun toplumda meydana gelen sorunlarla baş edememiş olmasından ve kendi içlerinde yaşadıkları siyasi çekişmelerin sonucundan kaynaklanmıştır. Bu da sonuçta ordunun gözünde siyaset kurumunun meşruiyetini yitirmesine sebep olmuştur.

1.2.3. Siyasi kültür

Siyasi kültür, askerin siyasete müdahale etmesi konusunda etkili olan çevresel faktörlerden birisi olup, Almond ve Verba’ya göre toplumun gelişmişlik düzeyiyle ilişkilidir. Toplamları üç temel kategoride irdeleyen Almond ve Verba ‘Dar görüşlü, cemaatçi’ (Parochial) diye tanımladıkları ilk grupta toplamları henüz modernleşmemiş dolayısıyla siyasal aktör ve kurumların henüz tam anlamıyla oluşmadığı ve kurumsallaşmadığı ilkel cemaatler olarak nitelendirmişlerdir. ‘Teba’ (Subject) adı verilen ikinci grup toplamlarda ise siyasal hayat ve aktörler kurumsallaşmış olmasına rağmen, bu kurumsallaşma demokrasi yönünde olmamış ve halk karar alma sürecinden dışlanan pasif bir kitle haline getirilmiştir. ‘Katılımcı’ (Participant) adını verdikleri batı tipi toplamlar ise demokrasinin ve demokratik sivil kültürünün davranışsal ve tutumsal olarak halka yerleştiği ve demokrasinin şehirdeki tek oyun olarak benimsendiği ülkeleri anlatır³.

Birsene Örs’e göre, bir ülkede sivil üstünlük prensibinin kabul görüp görmemesi o ülkenin siyasi kültürü ile ilgilidir. Bunda bahsedilen, sivil siyaset erbabı olan siyasetçiler ile askerler arasında ilişkinin boyutudur (Örs, 1996: 104). Daha çok demokratik kültür seviyesinin düşük olduğu toplamlarda görülen bu ilişkide askerleri tek başına görmemek gerekir. Askerler, siyasete müdahale yöntemi olan darbeleri tek başlarına yapamazlar; bütün darbelerde bir sivil asker ittifakı olagelmıştır. Bunun nedeni tek taraflı değildir. Asker, darbe sonrası meşruiyetini kazanmak için sivil siyasetçilerin desteğine ihtiyaç duyar, bütün siyasi aktörlerin topyekûn karşısında durmasından rahatsız olur. Aynı zamanda askerlerin yönetim sırasında da teknik ihtiyaç ve temsil işlevleri bakımından sivil grupların desteğini alması gerekmektedir. Sivil

³ Almond and Verba’s Civic Culture, Bkz: <http://academic.regis.edu/jriley/205civiculture.htm>

siyasetçilerin bazıları da darbeci kadrolarla yakın ilişki içerisine girer. Nedeni; hem müdahalenin halk karşısında kabul görmesini sağlamak ve olabilecek karşı eylemlere engel olmak, hem de darbe sonrası sivil siyasete dönüş aşamasında askerin de desteğini alarak iktidarı ele geçirmektir. Sivil siyasetçi ile asker arasında yaşanan bu ilişki halkın siyasal bilinç düzeyini göstermektedir. Nitekim siyasal bilinç düzeyinin gelişmiş ülkelerdeki gibi üst seviyelere çıktığı bir toplumda bu bağlamda bir sivil asker ilişkisinden söz etmek oldukça güçtür.

Finer'e göre ordunun müdahale düzeyleri toplumun siyasal kültür düzeyi ile çok yakından ilgilidir. Yazar bu kültürü dört grupta toplamaktadır. Bunlardan ilki olgunlaşmış siyasal kültürdür. İsveç, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda, Hollanda gibi ülkeler bu siyasi kültürde kabul edilen ülkelerdir. İkincisi gelişmiş siyasal kültürdür. Bu gibi toplumlarda sivil kurumlar oldukça gelişmiştir. Vatandaşlar olgunlaşmış, dernekler güçlü yapıdadır. Bu tür ülkelerde askeri müdahalelere karşı güçlü bir direniş vardır. Bu tür kültürle Hitler dönemine kadar Almanya, iki savaş arası Japonya, 3. Cumhuriyet'ten itibaren Fransa ve SSCB örnek gösterilmektedir. Diğer siyasal kültür ise zayıf siyasal kültürdür. "Sivil toplumun zayıf ve iyi örgütlenmemiş olduğu, siyasetin açıkça tanımlanmış kanallar vasıtasıyla işlemediği, işlediği kanallar üzerinde de yaygın bir oydaşmanın kurulamadığı, kurumların meşruiyetinin sorgulandığı bu modelde halk açık askeri yönetime karşı fazla direnişli değildir" (Örs, 1996: 185). Kamuoyu zayıf ve yer yer kendi içinde bölünmüş durumdadır. Finer bu kategori için bazı ülkeleri bu seviyenin üstüne bazıları da altına yerleştirmiştir. Türkiye, Arjantin ve İspanya bu seviyenin üstünde yer alırken; Mısır, Suriye, Pakistan, Irak ve Sudan altında yer almaktadır. Dördüncüsü siyasal iktidarın kamuoyunu pek dikkate almadığı, kamuoyunun ihmal edildiği ülkeler olup, minimal siyasal kültür olarak adlandırılmaktadır. İlk kuruldukları yüzyılın birinci yarısındaki Meksika ve Arjantin ile bugünkü Haiti ve Paraguay bu gruba örnek gösterilmektedir (Finer, 1975: 6-7, akt. Örs, 1996: 45-46).

Türkiye'nin de içinde yer aldığı zayıf siyasi kültür modelinde, halk, kişiler üstü amaçlar veya ortak çıkarlar uğruna kendi çıkarlarından feragat etmektedir. Bu durum siyasette hiyerarşiye ve katılığa sebep olmaktadır. Bu özellik dış tehlikelere karşı ulusu korumakta yarar sağlarken demokrasinin işleyişini zorlaştırmaktadır. Bu da ortak menfaatlar amacıyla yapılan askeri müdahalede halkın desteğinin alınmasını

kolaylaştırmaktadır. Önemli olan ulusun birliği ve bütünlüğüdür, söz konusu bu olunca kişisel ve grupsal çıkarlar önemli olmaktan çıkmaktadır. Çünkü devlet her türlü bireysel çıkarların üstündedir ve tüm toplumun kollektif çıkar ve amaçlarını temsil etmektedir. Devletin çıkarlarını korumak aynı zamanda toplumun da çıkarlarını korumak demektir. Bu da seçkinci zümrelerin işini gerek siyaset yapmakla gerekse askeri müdahalede bulunmakla kolaylaştırmaktadır (Örs, 1996: 140-141). Konu hakkında yapılan bazı kamuoyu araştırmaları Türk siyasi kültüründeki askerin aktif konumunu değerlendirmek bakımından oldukça anlamlıdır. Gerek 2004 yılında Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı tarafından gerçekleştirilen “Türkiye’de Yerel ve Merkezi Yönetimlerde Hizmetlerden Tatmin, Patronaj İlişkileri ve Reform Araştırması”⁴ gerekse 2008 yılında Avrupa Birliği’nin kamuoyu araştırmalarından sorumlu ‘Eurobarometre’ öncülüğünde hazırlanan “Bahar 2008”⁵ raporu Türk halkının en güvendiği kurumlar sıralamasında orduyu ilk sırada göstermektedir. Yakın tarihte yapılmış olan bu araştırmalardan yola çıkarak Türk siyasi hayatının tecrübe ettiği askeri müdahalelerde halkın tepkisiz kalışı, orduya verdiği desteği göstermektedir. Halkın bu tutumunda siyasetçilerin başarısız yönetimlerinin de etkisi olmuştur. Diğer taraftan her askeri müdahalenin ardından gerçekleştirilen seçimlerde seçmenin tercihinin ordunun istemediği siyasetçilerden yana olması orduya karşı olan güvendedeki çelişkiyi ortaya koymaktadır.

Frey, siyasi kültür konusunda Türkiye’de sosyal gelişme süreci içerisinde gerçek anlamda bir ekonomik sınıf ortaya çıkamamış olmasını ve bu nedenle orta sınıf etiği oluşmamasının çok sayıda ekonomik çıkar grubunun ortaya çıkmasını engellediğini ve ortak bir uzlaşma kültürünün sağlanamadığını dile getirmiştir (Frey, 1985: 70, akt. Örs, 1996: 142). Bu uzlaşma kültürünün olmaması siyasi uzlaşmazlığı da beraberinde getirmiştir. Ülkenin karşı karşıya kaldığı sorunlar karşısında çözüm üretemeyen siyasi aktörler, askeri darbe ile karşı karşıya kalmışlardır. Bunun sebebi siyasi partiler için iktidarın dışında kalmanın maliyetinin oldukça yüksek olmasıdır, bu da parti kadroları içinde uzlaşma kültürünün gelişmesini zorlamaktadır. Bunu başarmanın en temel koşulu

⁴ 2004 yılı itibarıyla kurumlara duyulan güvenin de ele alındığı araştırmada, 10 üzerinden yapılan değerlendirmede Silahlı Kuvvetler, 2000 yılındaki 7.70 puanlık birinciliğini, 8.2 puana yükselterek sürdürmüştür, Bkz: <http://www.habervitrini.com/haber.asp?id=124690>

⁵ Gerek Avrupa Birliği genelinde gerek Türkiye’de en güvenilir kurum ordudur. Avrupa Birliği genelinde orduya güven %70 düzeyindeyken Türkiye’de bu %82 düzeyindedir, Bkz: http://www.avrupa.info.tr/Files/EB69%20National%20Report_Final.doc

toplumun, en başta siyasal bir topluluk olduğunu kavraması ve ulusal siyaset bilinci duygusunun gelişmesidir (Örs, 1996: 148).

1.2.4-Siyasi yönetimlerin başarısızlığı

Askeri müdahalelerin birincil nedeni siyasal aktörlerden kaynaklanmaktadır. Özellikle gelişmiş ülkeleri ele aldığımızda asker siyasete karışma eğiliminde değildir. Az gelişmiş ülkelerde ise orduyu müdahalede bulunmaya mecbur eden temel gerekçe ülkenin içine düşmüş olduğu siyasal, sosyal ve ekonomik çalkantılardır. Bazen de yönetime gelmiş olan siyasal iktidar, sistemin yapısıyla oynamaya kalktığında eğer yeteri kadar muhalefet yok ise o zaman buna karşı sistemi koruma görevi askere düşmektedir. Askerin müdahalesi salt siyasi gerekçelerle gerçekleşmiş değildir. Ülkenin içine düştüğü ekonomik darboğaza karşı eğer siyaset kurumu çözüm üretememiş ise siyaset kurumunu temsil eden siyasi partiler hem siyasi yönden halkın desteğini kaybetmeye başlamışlar hem de halk sorunlarına çare olarak, askeri müdahaleler dâhil, farklı arayışlara girebilmiştir. Bu ise gerçekte siyasi yapının meşruiyetini yitirmesinin bir sonucudur. Meşruiyetin yitirilmiş olmasının altında yatan temel gerekçe ise yukarıda bahsedilen ekonomik bozulma ve siyasi partilerin başarısızlıklarıdır. Yaşanan onca soruna karşı eğer siyaset kurumu bir çözüm üretemiyorsa o zaman sistem tıkanmış demektir. İktidarda bulunan siyasi partiler belki iktidar olmuşlardır ancak halk nezdinde meşruiyetini kaybetmişlerdir. Meşruiyet kavramı hem iktidarın yeterli güce sahip olmasını gerektirirken hem de halkın o güce güvenmesi anlamına gelmektedir (Shively, 1993: 146-7). Türkiye’de askerın müdahale ettiği üç dönemde de benzer gerekçelerle asker, siyaset kurumunun meşruiyetini kaybettiğini öne sürmüştür. Bu durum Türkiye özelinde ele alındığında 1960 müdahalesi için değilse bile özellikle 1971 askeri muhtırası için geçerli olduğu söylenebilir. Bu tarihte ordu, çarkları tekrar işler hale getirmek için sisteme müdahalede bulunmuştur.

1.3-ASKER VE SİYASET ARASINDAKİ İLİŞKİNİN GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDEKİ GENEL DURUMU

1.3.1-Gelişmiş ülkelere genel bakış

Gelişmiş ülkelerde durağan yapılar olarak adlandırılan sivil asker ilişkileri olması gereken şekilde cereyan etmektedir. Sanayileşmesini tamamlamış ve bu nedenle de gelişmiş olarak adlandırılan bu ülkelerde silahlı kuvvetler tamamen siyasi otoritenin buyruğu altındadır (Öztürk, 2006: 21). Askerin siyasi sürece müdahalesi oldukça sınırlıdır. “Doğrudan doğruya siyasete karışmayarak ulusal bir çıkar anlayışının bekçiliğini yapmaktadırlar” (Dağcı, 2006: 22). Demokratik konsensüsün sağlanmış olduğu bu ülkelerde “asker’in üzerinde bulunan sivil kontrol demokratik ülkelere yerleşmiş en temel prensiptir. Ordunun devletten bir şey beklemeye hakkı olmayıp, sadece anayasal gözetmenlik görevini yerine getirmektedir” (Kelly, 1963: 296). Etkili oldukları alanlar daha çok dış politika ve ülke savunmasıyla ilgilidir.

Bu ülkelerde ayrıca meslekleşme diye tabir edilen profesyonelleşme oldukça yüksek seviyededir. Bunu bir oldubitti diye tanımlamak yersiz olmaktadır. Çünkü demokratik yönden gelişmiş ülkeler de belirli bir sivil asker ilişkisinden buralara gelmişlerdir. Demokrasinin başlangıç dönemlerinde toplumdaki bölünmeler darbeler ile sonuçlanabilmektedir. Ama daha sonra zaman geçip demokrasi kültürü yerleştikçe orta sınıf güçlenir ve asker de kışlasına dönerek bu orta sınıfın bir parçası haline gelir (Kışlalı, 2003: 312). Bu durum askeri siyasetten uzak tutarak sadece kendi mesleklerine odaklanmalarını sağlamaktadır. “Sivil siyaset ile asker kurumu arasındaki tek bağ sivil kontroldür” (Serim, 1974: 9-11, akt. Öztürk, 2006: 22). Bunun en temel nedeni siyasi anlamda askerin gücünün azalmasıdır. Gelişmiş ülkelerde asker siyasi temsilcilere karşı daima tarafsız kalabilmektedir. Sadece askeri harcamalar konusunda bazen asker ile o ülkedeki savunma sanayi arasında ilişkiden söz etmek yanlış olmaz. Askeri lojistik konusunda dirsek temasında bulunan bu iki kurum hükümetlere kendi özel çıkarları konusunda baskı yapabilmektedir. Buna mukabil hangi ülkede olursa olsun askeri yönetenlerin de belirli bir siyasal inanca sahip olduklarını kabul etmek gerekmektedir. Ama genellikle gelişmiş ülkelerde bu inançları belli etme ihtiyacını duymazlar; gerekçesi ülkenin refah içinde olması, herhangi bir rejim sorununun yaşanmamasıdır.

1.3.1.1 ABD

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki (ABD) sivil asker ilişkilerine baktığımızda diğer gelişmiş ülkelerden farklı olduğunu görürüz. Burada ordu dış politikanın oluşturulmasında en etkili güç konumundadır. Bunun da sebebi süper güç olarak uluslararası politikadaki hâkim konumundan kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda “güçlü devlet demek, ordusunu etkin bir şekilde dış politikada karar süreçlerinde kullanabilen ve dış politikanın uygulanmasında devreye sokabilen devlet demektir” (Öztürk, 2006: 230). ABD bu gücü kullanan en önemli ülkedir. ABD'nin bu durumda olmasının sebebi İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyanın iki kutuplu hale gelmesidir. Bu yapı ABD ordusunu dış politika konularında karar almada etkin bir konuma sahip olmasını gerektirmiştir. Amerikan savunma ve güvenlik yapılanmasının başında başkan vardır. Hemen akabinde yetkili merci Savunma Bakanlığıdır. Her iki makamda emir komuta yetkisine sahiptir. Savunma bakanı direkt başkan tarafından atanmakta, başkana karşı sorumlu ancak parlamentoya karşı sorumlu değildir (Öztürk, 2006: 231). Diğer önemli organ ise yetkisi başkandan başkana değişebilmekte olan ve başka ülkelerde model olarak alınmış ve ona benzeyen kurumlar oluşturulmuş olan Ulusal Güvenlik Konseyidir (UGK) (Özdemir, 1989: 99-100).

Amerikan Silahlı Kuvvetleri sadece savunma ve güvenlik politikalarıyla değil ekonomik ve politik amaçlar içinde kullanılan bir unsur konumundadır. Her alanda bu kadar yaygın bir araç konumundaki asker, iç politik süreçte çok öne çıkmamaktadır; bunun da nedeni ülkedeki siyasal bilinç düzeyiyle alakalıdır. Bu düzey sebebiyledir ki ABD ordusu siyasete müdahale gereksinimi duymamaktadır. Müdahale etmemesindeki diğer bir neden de uluslararası konjoktürdeki aktif durumdan kaynaklanır. Bunun için halk desteğine şiddetle ihtiyacı vardır.

1.3.1.2 Almanya

Modern gelişmiş ülkelerin hiçbirisi Almanya'nın sahip olduğu kadar geniş bir sivil asker ilişkileri deneyimine sahip değildir. Askeri kadroları oluşturan subay kadrosu hem alabildiğine profesyonelleşmiş hem de, günü gelmiş, bir o kadar da yozlaşmıştır. Almanya'da sivil asker ilişkileri, kökeni yeni Almanya'yı kılıç ve kanla kuracağını söyleyen Bismarck'a dayanmaktadır. Bismarck, 1848 Avrupa devrimlerinin ve her türlü ulusal birliği bozacak ayaklanmanın kanla bastırılması gerektiğini, ulusal birliğin ancak hâkim konumda bulunan ulusun, ötekileri kanlarıyla boğarak sağlanacağına

inanmaktadır. Avrupa’da güçlü bir ülke olmanın zorunluluğuna inanan Bismarck’ın sistemi, ordunun kesin politik hâkimiyetine dayanır. Ordu, iç birliğe ve bütünlüğe dış tehditten daha fazla önem verir ve bunun için örgütlenir. Ona göre iktisadi olarak korumacılık milli devlet politikası olup, askeri harcamalar ve militarist bir ekonomi sistemin kalbidir. Askeri harcamaları bütçe açığıyla gidermek üzere ek vergiler konabilir, eğer parlamento buna karşı çıkarsa feshedilir (Ertem, *Taraf*, 27.04.2010).

Almanya militarizmi silahlı bir güç unsuru olmaktan öte aristokrasiyle beraber bir sanayi toplumu oluşturmanın da ideolojisidir (İnsel, Bayramoğlu ve Laçiner, 2006: 8). Genel anlamda baktığımızda ise Almanya tarihten dersler çıkarmış durumdadır. Öncelikle askeri yetkinin kapsamı sadece askeri meselelerle sınırlı tutulmuştur. Askeri erkân sadece askeri konularda sorumlu tutulmuş ve sadece dış politikanın belirlenmesinde genelkurmay başkanının ve savunma bakanının görüşlerinin alınması olağan karşılanmıştır. Barış zamanlarında ordu direkt olarak Savunma Bakanlığına bağlanmıştır. Yapının bu şekilde olmasında Alman halkının korkuları önemli bir yer tutmuştur. Halk silahlanmaya karşı çıkmış, siyasetin içine askerin karışmasını devlet içinde devletin olmasını istememiştir (Öztürk, 2006: 233). Nihayetinde son karar organı generaller değil sivil siyasetçilerdir. Parlamento siyasal bir güç olarak asker üstünde denetim hakkına sahiptir.

Günümüzde ise Alman ordusu tıpkı Amerikan ordusu gibi dış politika konusunda siyasetin bir aracı haline gelmiştir. Daha önceleri sadece egemenlik haklarına karşı girişilecek bir savaşta ülkeyi korumakla görevli olan Alman ordusu günümüzde dünyanın her köşesinde operasyonlara girişme yetkisine sahip uluslararası bir güç halindedir. Huntington, Herr Blank’ın “demokrasi sadece demokratlar, özgürlük ise sadece özgürlük deneyimine sahip olanlar tarafından müdafaa edilebilir” (Huntington, 2006: 132) sözlerini hatırlatırken, kendisi, “Herr Blank ne derse desin demokratik bir devlet, demokratik bir güçle değil, profesyonel bir güçle daha iyi müdafaa edilebilir demekle” (Huntington, 2006: 133) Herr Blank’a katılmadığını ifade etmiştir.

1.3.1.3 İsrail

Bir diğer örnek ise İsrail’dir. İsrail devletinin jeopolitik konum ve içinde yaşadığı koşullar dikkate alındığında, ordu ile siyaset ve toplum arasındaki ilişkinin, pek çok alanda olduğu gibi, kendine özgü niteliklere sahip olduğu görülür. Ya da diğer bir

değişle “İsrail’in jeopolitiği ve içinde bulunduğu koşullar, her an savaşa hazır, güçlü bir ordunun varlığını gerektirmektedir” (Erdem, 2001: 44, akt. Öztürk, 2006: 245). Mim Kemal Öke’ye göre, “varlığını tanımayan ve onu Ortadoğu haritasından kazımaya uğraşan komşuları ile çevrili bu küçük devletin uluslararası ilişkilere bakış açısı hep güvenlik fobisinin oluşturduğu prizmadan şekillenecektir (Öke, 2002: 336). O nedenle İsrail’in içinde bulunduğu iç ve dış koşullar, ordunun etkili bir kurum olması sonucunu ortaya çıkarmaktadır. İsrail devletinin en önemli önceliği güvenlidir.

Ancak güvenlik kaygısı sadece uluslararası ilişkiler alanında hâkim olmakla kalmamıştır. Ülkenin çok küçük bir sahil şeridine sıkışmış olması savunmanın unsurlarını iç politikanın ve sivil hayatın da hemen her aşamasına dâhil etmiştir. Diğer taraftan içeride son yıllarda sayıca Yahudi nüfusunu yakalamış olan Filistin halkı, 1967’de Batı Şeria ve Gazze’nin ele geçirilmesinden bu yana sürekli bir tehdit oluşturmaktadır. Böyle bir ortamda ABD örneği incelenirken, işaret edilen yüksek dış tehdidin ordunun iç işlerine karışmasına engel olduğu görüşü İsrail için aynı şekilde ifade edilemez. Buradaki durum İsrail’in kurulduğundan beri Ortadoğu milletleriyle devamlı olarak gerginlik ve kriz içinde olmasının vermiş olduğu kendine özgü bir konudur (Öztürk, 2006: 245-247).

Yukarıda açıklandığı “İsrail kendisini batı tarzı demokrasinin ileri karakolu olarak görmektedir, ancak diğer demokrasilerden farklı bir sivil-asker ilişkileri modeli geliştirmiştir. İsrail’de batı demokrasilerinde genel olarak görülen iktidar-siyasi seçkinler ile askeri seçkinler arasında bir ayrım bulunmamaktadır” (Etzioni-Halevy, 1996: 401). Tarihsel açıdan bakılacak olursa İsrail’de ordu, toplum ve siyaset arasında belirsiz çizgiler vardır. Öke’ye göre de “Devletin ve milletin “askerileşmesi”, kısacası İsrail militarizmi ülkenin pretoryen potansiyelini (ve riskini) bertaraf etmiştir. Militerleşmenin doğal sonucu olan ordu/siyaset/toplum ayrımları ortadan kalkınca ülkede silahlı kuvvetlerin darbe gibi... Fay kırıklarına rastlanması ihtimali de ortadan kalkmaktadır” (Öke, 2002: 340).

1.3.1.4 Japonya

Bir diğer gelişmiş ülke ise Japonya’dır. Demokrasisini değil ama modernleşmesini İkinci Dünya Savaşı’na kadar tamamlayan Japonya’ya özgül karakterini veren bu klasiğe uygun Japon militarizmidir (Laçiner, 2006: 14). Bugün geldiğimiz noktadan Japon silahlı kuvvetlerine baktığımızda İkinci Dünya Savaşı’ndan

sonra Japonya; ABD'nin de etkisiyle sivil, demokratik, liberal bir toplum yapısına kavuşmaya başlamıştır. Bu bağlamda sağlanan en önemli gelişme ordunun gerçek anlamda etkisizleştirilmesi olmuştur. “1946'da anayasanın 9. maddesinde yapılan bir düzenleme ile Japonya'nın sadece savunma amaçlı askeri güç bulundurması öngörülmüştür” (Öztürk, 2006: 247). Bunun nedeni de Japonya'nın 2. Dünya Savaşı'nda mihver kuvvetleri tarafında yer alması ve savaştan yenik çıkmasıdır. Bunda “Japonya'nın bulunduğu bölgede cereyan eden gelişmelerin ve bu gelişmeler karşısında ABD'nin, Japonya'nın imkân ve yeteneklerinden yararlanmak istemesinin de payı büyük olmuştur” (Denker, 2000: 76).

Ayrıca Japon savunmasının gelişme ihtiyacı jeopolitik konumundan da kaynaklanmaktadır. Bulunduğu bölgedeki silahlanma yarışı, tehdit ve risklerin oluşu, enerji konusunda dışa bağımlı olması, büyük güç dediğimiz Çin, Rusya ve ABD ile yaşanan sorunlar Japonya'yı güçlü bir orduya sahip olmaya itmektedir. Bugüne geldiğimizde Japonya'nın ulusal çıkarlarının ancak güçlü bir savunma gücü ile olabileceği anlayışı yaygın kanaattir. Japon askeri gücü bilinen klasik ordulara dönüşmeye başlamıştır. Bu açıdan bakılırsa askeri manada Japonya diğer gelişmiş çoğu ülkelere göre farklılık arz etmektedir. Bu bağlamda Körfez Savaşı Japonya'nın savunma politikalarında çok önemli bir dönemece sahiptir. Bu savaş ile Japonya İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ilk defa ülke dışına gönderilmiştir (Öztürk, 2006: 247-250).

1.3.1.5 Rusya

Rusya ise tıpkı Amerika ve İsrail gibi kendine has sivil asker ilişkilerinin olduğu bir ülkedir. Rusya'yı bu bağlamda farklı kılan nedenlere baktığımızda ülkenin tarihi, jeopolitik konumu, yüz ölçümü olarak büyüklüğü, bu büyüklükten kaynaklanan dış ve iç sorunları, tehdit ve riskleri, 1991 yılına kadar olan dağılma endişesi, uluslararası terörizm, kitle imha silahlarının varlığı ve enerji koridorunda yer alması gelmektedir. 1991 yılında Soğuk Savaş sona erip “Berlin Duvarı” yıkılınca Sovyetler Birliği siyasi dağılma ile karşı karşıya kalmış ve yeni ortaya çıkan varisi konumundaki Rusya'nın varlığını sürdürüp kanıtlayabilmesi için askere şüphesiz ihtiyaç duymuştur. Bunun tek nedeni Rusya'nın kendini ispat etmek değil aynı zamanda Amerika gibi dış politik hedeflerine ulaşmak için de askere ciddi manada önem vermek istemesidir (Öztürk, 2006: 250).

Bu bağlamda Rus ordusunun temel görevleri dış ve iç güvenliği sağlama, kendisine ve müttefiklerine karşı yapılacak olan herhangi bir saldırıya karşılık verme, yurt içinde meydana gelebilecek olan muhtemel çatışmalara engel olma, uluslararası alanda yapılması düşünülen barış operasyonlarına katılma olarak oldukça geniş tutulmuştur (Öztürk, 2006: 250-251).

Rusya devlet başkanı ülkesini yurt içinde ve dışında temsil eder. Askeri doktrinleri onaylar dış politikayı yönetir. Hem devlet başkanı hem de başkomutandır. Bu bağlamda ordu komuta kademesini atar ve azleder. Toplantıya çağırdığı Güvenlik Konseyine başkanlık eder. Tüm bunlar Rusya devlet başkanının oldukça geniş yetkilere sahip olduğunu göstermektedir. Bu açıdan bakılırsa Amerika ile benzer yetkilerin olduğu görülmektedir. Asker, sivil başkana tabidir (Öztürk, 2006: 251).

1.3.2-Gelişmekte olan ülkelere genel bakış

Gelişmekte olan ülkelerdeki sivil asker ilişkileri gelişmiş ülkelerden farklılık göstermektedir. Silahlı kuvvetler oldukça etkindir ve genellikle ayrıcalıklı bir sınıfın tekelindedir. Bu yapı onun siyasi tutumunu da etkilemektedir. “ Meksika, Türkiye gibi güçlü askeri kurumlar bulunan bu ülkelerde askerin sınırları bellidir. Kendilerine ait kurumları sayesinde gelişmesini sürdürmektedirler. Bu nedenle de toplumun diğer kesimlerinden ayrılmaktadırlar” (Bienen, 1981: 365). Bu tür toplumlarda “ordu ulusu güçlendirici bir öge haline gelir” (Kışlalı, 2003: 314). Gelişme ve yüksek teknolojiye sahip olma hep askeri kurumlardan başlamaktadır. Toplumun her kesimi için modernleştirici bir örnek teşkil etmektedir. “Ülkede yönetim düzeni bozulmaya başlayınca en modernleşmiş, en ilerici teknolojiyi kullanan kesim olan askeri örgüt yönetime müdahale etmekte ve kontrolü eline almaktadır” (Şaylan, 1978: 388, akt. Dağcı, 2006: 24). İktidarı elinde bulunduran siviller bile buldukları yerlere çoğu zaman askeri darbeler sonucunda gelmişlerdir. Bu gibi ülkelerde gelişmişlik düzeyi düşük, ulusal bilinç yeteri kadar gelişmemiş, ekonomik kalkınma sağlanamamıştır. Bunun sonucunda da askeri darbelerin görülme olasılığı sık olmaktadır. Bu tür ülkelerde sivil iktidarlar askerler tarafından görevlerinden uzaklaştırılmaktadır. Bazen de iktidarı silah yoluyla devralmış askeri yönetim diğer bir askeri cunta tarafından bertaraf edilebilmektedir. Afrika ve Güney Amerika’daki birçok ülke bu tür müdahalelerin görüldüğü merkezlerdir. Toplumdaki siyasi bilinçlenme düzeyi düşük olduğundan siyasi anlamda meşruluğa yeteri kadar önem verilmemekte, askeri müdahalelere yeterince

karşı koyulamamakta, bu da askeri müdahalelerin o toplumda görülme olasılığını arttırmaktadır.

Söz konusu bu ortamın oluşmasında siyasi aktörlerin de payı büyüktür. Siyasi elitler arasında yaşanan kıyasıya rekabet ortamı askerin her daim müdahale girişimine hazır olmasını sağlamaktadır. “Aynı şekilde, gruplar arasındaki iş birliğinin de, silahlı kuvvetlerin bu ülkelerde sahip olduğu siyasal etkinlik üzerinde belirleyici bir etkisi bulunmaktadır” (Huntington, 1968: 210). Ayrıca bu gibi toplumlarda asker ara bulucu görevine soyunur ve siyasete müdahale ederek gerekli düzenlemeleri yaptıktan sonra tekrar geri çekilebilmektedir. Toplumun iktisadi ve sosyal sorunlarına karşı çözüm bulmakta zorlanan sivil seçkinler her zaman askerin gücünü enselerinde hissetmekte bu da istikrar açısından olumsuz sayılmaktadır.

Bu gibi ülkelerin en baş sorunu yüksek enflasyon, dış borçlanma, bütçe açığı, yatırımların azlığı, kişi başına düşen gayri safi milli hâsıla oranının düşüklüğü gibi ekonomik kaynaklıdır. Söz konusu sorunların ortaya çıkıp sabit gelirlilere yansıdığı dönemlerde siyasi yönetime karşı başkaldırı ve saldırıların arttığı gözlemlenmektedir. Asker ortaya çıkan sorunlara gerekçe göstererek yaptığı müdahalelerde amaçlarını sistemin tekrar düzluğe kavuşmasını temin etmek istediklerini ifade etmektedir. Bu da toplumun sıkıntı duyan kesimlerinin desteğini almada oldukça katkı sağlamaktadır (Dağcı, 2006: 26).

1.3.2.1 Bulgaristan

Bulgaristan gelişmekte olan ülkelere verilen en önemli örneklerden birisidir. Bulgaristan ordusunun ülke yönetimi içindeki yeri azdır. Bunun nedeni ülkenin doğrudan bir askeri tehditle karşılaşmamasıdır. Kendi bulunduğu coğrafi alanın tamamını kapsayacak bir savaşın çıkma olasılığı oldukça azdır, nedeni jeopolitik konumundan kaynaklanmaktadır. Bulgaristan’ın tek amacı askeri tehditleri bertaraf etmek ve ülke bütünlüğünü korumaktır. Bunu uygulamak için de hiçbir ülkeyi tehdit olarak görmemiş, ortaya çıkan olası anlaşmazlıkları askeri yönden çözüme yoluna gitmemiştir. Sorunlarına uluslararası askeri ve siyasi iş birliğinde aktif olarak yer alarak çözüm aramışlardır. Bu bağlamda Bulgar askerinin Birleşmiş Milletler prensiplerine uygun bir misyonda yer alması sağlanmıştır (Öztürk, 2006: 236-237).

Bundan dolayıdır ki ülkenin bütünlüğü konusunda uluslararası kuruluşlarla iş birliği içinde olması askerin iç politikada geri durmasını sağlamıştır. Hatta Bulgaristan 2004 yılında aldığı bir kararla askeri gücünde %60 oranında bir küçülmeye gitmiştir. Ayrıca yapılan düzenlemeyle asker ile Savunma Bakanlığı arasındaki iş birliği artırılarak sivil iktidarın ağırlığı artırılmıştır. Dış politika konusunda ise yetki üç unsura dağıtılmıştır. Bunlar sırasıyla Cumhurbaşkanlığı, Dışişleri Bakanlığı ve Batı'dan her türlü destek gören sivil toplum örgütleridir (Türkeş ve Uzgel, 2002: 190-192)

1.3.2.2 Çin Halk Cumhuriyeti

Bir diğer önemli ülke bugün gelişmesini tamamlamaya çok yaklaşmış ve bir süper güç olma konumunda olan Çin'dir. Çin Halk Cumhuriyeti'nde en yetkili organ Ulusal Halk Kongresi'dir. Bu kongrede yer alan Merkezi Askeri Komisyon ise Çin Komünist Partisi (ÇKP) liderliğindeki en yüksek askeri organdır. Bu komisyon en yüksek askeri merci kabul edilir ve Çin Silahlı Kuvvetleri'ni yönetir. Ordu ise bünyesinde Çin Halk Kurtuluş Ordusu (ÇHKO), Çin Halk Silahlı Polis Birliği ve Halk Milisleri'nden meydana gelmektedir. Öte yandan Çin Halk Silahlı Polis Birliği, güvenliği ve toplumsal düzeni sağlamakla görevlidir. Bu açıardan bakıldığında Çin'de Silahlı Kuvvetlere ve orduya büyük önem verildiği anlaşılmaktadır (Öztürk, 1996: 237-241).

Çin Halk Cumhuriyeti'nde asker hem bölgesel hem de küresel hedeflere ulaşma adına önemli bir yer işgal etmektedir. Bir bakıma politika ile askeri güç birbirinden ayrılmaz olarak değerlendirilmektedir. Dış politikada Çin Güneydoğu Asya, Hindistan, Japonya, ABD arasındaki güvenlik dengelerini kendi lehine değiştirme hevesindedir. İç politikada ise Tayvan, Tibet, Doğu Türkistan ve insan hakları gibi sorunlar her daim orduyu önemli konumda tutmuştur (Ekrem, 2001: 55).

Çin bugün dünyada silahlanma yarışına giren ülkelerin başını çekmektedir. Asker sayısında azalmaya gidilmişse de gerek profesyonellik gerekse nükleer programa verilen önem sayesinde ordu, uluslararası alanda ciddi ağırlığı olan bir unsur haline gelebilmektedir. Çin'in sadece kendi güvenliği için bu kadar askere önem verdiğini söylemek pek doğru sayılmaz. Bu kadar gücün hem bölgesel hem de sınır ötesi operasyonlarda kullanılacak düzeye gelmesinin nedeni ileride Çin'in küresel bir güç olma yolunda hızla ilerlediğinin kanıtıdır (Öztürk, 1996: 240).

1.3.2.3 İran

Bir diğer önemli ülke İran'dır. İran'da en üst düzey makam Velayet-i Fakih Kurumu olarak adlandırılan rehberlik makamıdır. Yasama, yürütme ve yargı bu rehberlik makamının konum olarak altında yer almaktadır. Onlara göre devrim İran'da başlamış ancak tamamlanmamıştır. Amaç devrimin tüm Müslüman ülkelere yayılmasıdır, bu da İran Anayasası'na göre İran'ın dış politikasının temelini oluşturmaktadır. İran ordusu ve dış politikasına bu açıdan bakmak İran'ı anlamak adına daha faydalıdır. Rehber, hem başkomutan hem de dış politika konusunda karar vermeye yetkili en üst makamdır. Kurum Genelkurmay Başkanı ve Devrim Muhafızlarını atar veya gerektiği takdirde azleder. Rehber bir bakıma Türkiye'de MGK veya Amerika'da bulunan Ulusal Güvenlik Konseyine (UGK) denk düşen kurum olarak Yüksek Şura'ya da başkanlık eder (Öztürk, 1996: 242).

Devrimin gerçekleşmesine iştirak eden sivilin oluşturduğu Devrim Muhafızları ülkenin iç ve dış politika konusunda ciddi söze sahiptir. Bu kurumun ortaya çıkmasının nedeni hem orduya karşı duyulan güvensizlik hem de orduyu İslamlaştırmaktır. Bu açıdan bakıldığında düzenli ordu ile devrim muhafızları arasında ayırım su yüzüne çıkmaktadır. Çünkü düzenli ordu daha çok modern savaş teknolojisine, silah ve insan faktörüne önem verirken görevi İslam devrimlerini korumak ve onu yaymak olan Devrim Muhafızları daha çok ahlak, iman ve ideolojik sadakati öne çıkarmak olup sorumlulukları daha azdır (Öztürk, 1996: 243-244).

İran sürekli olarak kendi rejimini yayma çabası içerisinde. Amacı tek bir İslam ümmeti yaratmaktır. Ordu ve özellikle Devrim Muhafızları bu amaçlar için kullanılan kurumlardır. Bu bakımdan İran'da ordunun rolü İslam Devrimi ile doğrudan ilgilidir. Bu durum ister istemez orduyu sivil muhafazakârların denetimine tabi olmasını gerektirmektedir. Bu açıdan Devrim Muhafızları düzenli orduya göre siyasal sistem içinde daha belirgin bir yere sahiptir. Devrim Muhafızları karar alma sürecinde etkili olurken asker daha çok uygulayıcı pozisyonunda yer almaktadır (Öztürk, 1996: 244-245).

Sonuç olarak, askerin siyasetteki konumu gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere göre farklılık arz etmektedir. Bunları da kendi içinde durağan ve hareketli olarak iki ayrı kavramla ifade edebiliriz. Askerin daha çok durağan kaldığı durumlar ileri düzeyde demokrasiye geçmiş, ekonomik yönden refah içinde yaşayan ülkelerdir. Bu ülkelerde

asker profesyonelleşmiş, sadece ülkeyi dış tehditlere karşı savunmakla görevlendirilmiştir. Kuzey Atlantik Anlaşması Organizasyonu (NATO) gibi uluslararası kuruluşlarda görev almaktadırlar. Kendi ülkelerinin siyasi geleceği konusunda endişe duymayan, askerliği meslek olarak algılayan, bazı ülkelerde maaşlı olarak görülen askeri birimlerdir. Batı ülkeleri dediğimiz; siyasi ve ekonomik yönden ileri seviyede olan Almanya, İngiltere, Fransa, ABD, Japonya durağan yapılara örnek teşkil etmektedir. Bu gibi ülkelerde siyasi otorite askerlere sadece savunma alanında yapılması gereken icraatlar veya kararlar hakkında fikir danışmaktadır. Hareketli yapılar ise Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde sıklıkla görülen bir fraksiyondur. Askerin rejim kaygısı hâlâ devam etmektedir. Siyasetin içinde bir şekilde var olma eğilimindedir. Toplum, ekonomik ve sosyal yönden tam anlamıyla özlenen seviyede değildir. Demokrasi, Batı toplumlarında olduğu gibi kökleşmemiştir. Askerlik mesleği kutsal sayılmış; profesyonellikten uzak, daha çok zorunluluk olarak kabul edilen bir anlayış içinde görülmüştür. Bu gibi yapılarda asker hem direkt hem de dolaylı yoldan sisteme müdahale etmektedir. Direkt olan müdahaleler darbeler yoluyla olmakla beraber dolaylı müdahaleler; seçimlere müdahale, parlamentoya müdahale, yürütmeye müdahale gibi çeşitlilik arz etmektedir. Asker sahne gerisinde sivil siyaseti izlemekte, dolaylı müdahalelerin yeterli olmadığına veya rejimin tehlikeye düştüğüne inandığında müdahale kartını ortaya sürmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SİVİL ASKER İLİŞKİLERİ

2.1-TÜRK ORDUSU

Türkiye’de ordu aralıksız Osmanlı İmparatorluğu’ndan Cumhuriyet dönemine kadar varlığını sürdürmüş olan tek kurumdur. Bu açıdan “Türk devlet yapısında devletin temel referans noktası Silahlı Kuvvetlerdir”(Bayramoğlu, 2006: 117). Ordu devlet ile iç içe geçmiştir, ordusuz devlet veya devletsiz orduyu düşünmek olanaksızdır. Bu o kadar ileri düzeyde bir ilişkidir ki Osmanlı tarihi boyunca ve 1950-1960 yılları arasındaki yaşanan siyasal dönem hariç Turgut Özal’a kadar cumhurbaşkanları hep asker kişiler olmuşlardır (Karpaz, 2007: 289).

Ordu, Türk toplumu için adeta bir tabu niteliğindedir. “Hakkında sadece iyi şeyler söylenmesi, hiçbir eleştiride bulunulmaması gereken bir kurum olagelmekle” (Birand, 1985: 36) kalmamış, ülkenin kabul ettikleri veya amaçladıkları yenilikler de hep asker üzerinden gerçekleşmiştir.

Türkiye’de ordu resmi ideoloji olan Kemalizmin asli taşıyıcısı olarak görülmektedir. Hem tarihten gelen yoğun deneyimi hem de siyaset sahnesindeki hâkim rolü onu toplumda egemen kılmaktadır. “Kurum olarak ordu her ne şekilde tanımlanırsa tanımlansın belirleyici özelliği güç kullanma tekeli olan devlet ve devletin içinde evrildiği siyasal-toplumsal düzenin nihai garantisidir” (Demirel, 2006: 346). Bir hegemonyanın temsilcisi olan asker bu egemenliğini baskı ve şiddetle elde etmiş değildir. Asker toplumun eğitim ve sosyal faaliyetler gibi hemen hemen tüm sorunlarına bir fikir beyan edip müdahalede bulunurken kendisi hakkında yapılacak olan eleştirilere de kulak tıkamakta, hatta bunu bir psikolojik hareket olarak algılayıp karşı savunmaya geçmektedir. Diğer bir tabirle Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) hem çok konuşan fakat kendisi hakkında konuşulmasından da bir o kadar rahatsız olan bir kurum hüviyetindedir (İnsel, Bayramoğlu ve Laçiner, 2006: 8-9). Yalnız var olan bu yapı bir

askeri diktatörlük değildir. “Asker, bir yandan çoğulculuğa görüntüde izin veren siyasi kurumların gelişmesine fırsat tanırken, siyasi denetim ve gözetim için gerekli ana mekanizmaları da sisteme dâhil ederek kendi siyasi düzenlerinin devamını sağlama almak istemektedir” (Cook, 2008: 56).

Uluslararası güvenlik stratejisine göre kurulmuş olan pretoryen cumhuriyetin merkez unsuru olan asker, siyaset sahnesine doğrudan dâhil olarak zaman zaman özgün bir parti gibi kendisi için var olma konumunda da yer alabilmiştir. Cizre’ye göre TSK’yi Türkiye’nin temel siyasal ve toplumsal sorunlarına ilişkin konularda söz ve etki sahibi bir kurum olarak tanımlamaktadır (Cizre, 2004: 184). Asker resmi ideoloji adına ülkenin kim tarafından ve nasıl yönetildiğine ilişkin son sözü elinde bulunduran ve öyle ya da böyle siyasete müdahale etme yeteneğine sahiptir. Asker bu müdahalesini Kemalizm felsefesine dayandırarak direkt veya doğrudan yöntemlerle göstermiştir. Bu açıdan bakıldığında ordunun siyaset sahnesinin dışında yer almasından bahsetmek anlamsızdır. O yüzden ki “istisnasız tüm hükümetler iktidara geçtikten sonra sadece ülkenin ayakta kalmasını sağlamakla kalmayıp demokrasiyi de yeşerten şanlı araç olarak orduyu selamlamaktadırlar” (Ünsaldı, 2008: 259). Bu nedendir ki Türkiye’de sivil iktidarın güçlenmesindeki en önemli engel askerlerin sivil iktidar mücadelelerine çekilmeleri ve bu mücadelede oldukça etkin bir rol oynamalarıdır.

Ahmet Taner Kışlalı, savunulan düşüncelerin aksine askerin görünümünden rahatsızlık duymamaktadır. Ona göre anayasanın ilk maddeleri oldukça önemli ve asker o belirtilen maddelerle iç içe geçmiş ve o düşüncelerin muhafızlığını yapmaktadır. Bunda Cumhuriyet’in kurucu gücü olarak hakkı da vardır. Eğer anayasada belirtilen diğer kurumlar kendi paylarına düşen görevleri yaparlarsa o durumda askere zaten gerek kalmaz, askerin bu kadar sivil siyasetin içinde yer almasının nedeni o belirtilen kurumların kendi üzerilerine düşen görevleri yerine getirmemesidir (Kışlalı, 2003: 177).

Oysaki Özdemir, Kışlalı’nın aksine ordunun savunma konuları hariç kendi alanı dışında birtakım konularda karar alma süreçlerine katılma ilkesini benimsemesini ve meşru otoriteleri yerinden etmeden sivil asker ilişkisini tersine çevirerek iktidarı ve siyasal yaşamı kontrol altında tutabilmesini demokrasi adına uygun görmemektedir (Özdemir, 1989: 16).

Askerin bu kadar siyasetin içinde olmasının ana gerekçesi Türkiye'nin dünyada en çok tehdide maruz kalan ülke inancına sahip olmasıdır. Bu şekilde bir tehdit algılamasının gerekçesi Türkiye'nin ABD'nin hegomonik mücadelesindeki batılı ideolojik değerlerle uyum içinde hareket etmesi kadar, ABD'nin tehdit olarak komünist ve dini akımları stratejik birer araç olarak kullanmasının da payı vardır. Uzgel'in tespiti de bu savı doğrulamaktadır. Ona göre, Türkiye aynı anda her iki alanda da tehdide maruz kalma bakımından dünyada tektir. Tehdit hem içeriden hem de dışarıdan gelmektedir. Soğuk Savaş döneminde Türkiye'de yaşanan sol akımlara Rusya, dini akımlara da İran'ın destek olduğu inancı askerde hâkim görüş olarak yer almaktadır. Türkiye her cepheden tehdit altında bulunmaktadır. Sadece dini ve komünist akımların değil ayrıca yabancı vakıf kuruluşları, bazı sivil toplum kuruluşları, sağcılar, Kürtler, Ermeniler, Rumlar ve misyonerlerin tehditi altındadır. Bu tehdit devlete ve onun kurumlarına yönelik olduğuna göre mücadeleyi yürütme görevi de onu korumak ve kollamakla görevli olan TSK'ye aittir. Bunun için de hem içte hem de dışta gerekli önlemleri almak, askerinin temel görevidir (Uzgel, 2006: 316-317). Özellikle kriz dönemlerinde asker sivilin, kurum olarak ordu parlamentonun yerine geçmektedir. “O nedenle Türk ordusu tarihi boyunca hep zabıta görevi yapmıştır” (Özdemir, 1989: 20).

Diğer taraftan Ahmet Altan Türkiye'nin yaşadığı sorunların temelinde askerinin dile getirdiği sebeplerin aksine bizzat ordunun siyasetteki konumunun belirleyici olduğunu düşünmektedir. Türkiye'nin toplumsal yapısını, dengesini bozan kurum olarak TSK'yi işaret etmektedir. Ona göre Türkiye'nin kan dolaşımındaki pıhtı, ordunun siyasetin içinde yer almasıdır (Altan, 2004: 17).

Milli Savunma Bakanlığı-asker ilişkisine baktığımızda ise Batı demokrasilerinin aksine Savunma Bakanlığının resmiyette değilse bile uygulamada Genelkurmay Başkanlığına bağlı olduğu gözükmektedir. Milli Savunma Bakanlığı, Genelkurmayın hükümet nezdindeki uzantısı hatta sözcüsü konumundadır. Askerlik uygulamaları konusunda hükümetin ve dolayısıyla Savunma Bakanlığının alması gereken birtakım kararlar direkt olarak askerden önerilmektedir. Bu açılardan değerlendirecek olursak TSK, gerek mali gerekse siyasi olarak özerk bir konuma sahiptir.

Türk ordusunun yapısına baktığımızda ise TSK asker sayısı itibariyle NATO'nun en büyük ordularından birisidir. Ülkenin hem en iyi, disiplinli hem de daha yakın zamana kadar en çok kaynak kullanan kurumudur. Bütün kuvvet komutanları

genelkurmay başkanına bağlı olup genelkurmay başkanları, Bakanlar Kurulunun önerisiyle cumhurbaşkanı tarafından atanır fakat yetkilerinden dolayı direkt başbakana karşı sorumludur.

1944 yılında çıkarılan 4580 sayılı yasa ile kurum Başbakanlığa bağlanmış ve yetkileri önemli oranda azaltılmıştır. Ardından 30 Mayıs 1949 yılında 5398 sayılı Milli Savunma Bakanlığının Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun ile yetkileri daha da kısıtlanarak Milli Savunma Bakanlığına bağlanmıştır (Özdemir, 1989: 70-86). Askeri kanattan bu karara karşı bir tepki gelmemiştir. Gerekçesi ülkenin başında ordunun çok güvendiği İsmet İnönü'nün bulunmasıdır. 1960 müdahalesinden sonra ise tekrar başbakana bağlanmıştır.

Asker, siyaset konusuna oldukça temkinli yaklaşmaktadır. Bunun temel kaynağı ise Atatürk'ün isteğiyle başlayan askerin siyasetten uzak tutulması anlayışıdır. "Mustafa Kemal, parlamenter olmak isteyen generallerin askerlikten istifasını isteyerek üniforma gölgesi altında bir siyasetten uzak durulmasını istemiştir" (Cizre,2006: 141). Bu amaçla daha hazırlık okullarından başlayarak subayların tüm mesleki hayatları boyunca siyasetten uzak durmaları telkin edilirken nasıl iyi siyasetçi olunur düşüncesi de empoze edilmektedir. "En son, en çağdaş yöntemlerle, uluslararası akademilerde eğitim almış olan askerin" (Kışlalı, 2003: 180) siyasetle ilgilendiği ağırlıklı konu dış politika ve savunma alanıdır. Dış politikada daha fazla özerkliğe sahip olan ordu kendisini Kıbrıs, Ege sorunu, Kürt sorunu, Kuzey Irak'taki gelişmeler gibi konularda en üst yetkili makam olarak kabul etmektedir. Ordunun sistem içindeki bu ağırlığında Milli Güvenlik Kurulunun payı oldukça yüksektir (İnsel, Bayramoğlu ve Laçiner, 2006: 11-12).

2.2-OSMANLI DÖNEMİNDE SİVİL ASKER İLİŞKİLERİ

Türk ordusunun yapısını daha iyi anlamak için temellerinin atıldığı ve günümüze kadar başarılı bir şekilde gelmesini sağlayan Osmanlı İmparatorluğu dönemini incelemekte fayda vardır. Bugün yaşanan bu sorun Türkiye'ye o günlerden miras kalmıştır. Peki, sivil asker ilişkilerinin bu boyutlara gelmesindeki gerçek neden neydi? Bu sorunun yanıtını anlamak için Osmanlı'daki askeri yapıyı kavramak gerekmektedir.

2.2.1-Klasik dönemde sivil-asker ilişkileri

Osmanlı Devleti’ni 600 yıl gibi uzun süren yaşamı boyunca sivil asker ilişkileri bakımından durağan bir yapıda görmek pek mümkün olmamaktadır. Oldukça geniş bir coğrafyaya hâkim olan Osmanlı İmparatorluğu yönetilmesi için bütün ülkeyi kuşatacak bir merkezi teşkilat yapısından yoksundu, bunun için mali, askeri ve adli alandaki bazı yetkileri yerel unsurlarla paylaşması gerekiyordu. Verilen bu yetki alanı ise hiçbir zaman merkezin gücünü azaltacak boyutlara ulaşmıyordu. “Merkez çevredekileri merkezden uzak, ama merkeze bağlı tutmaya çalışmış, bunun için ordu vazgeçilmez bir aygıt olmuştur” (Çelik, 2008: 51). “Tepeden tırnağa askeri ihtiyaçlara göre teşkilatlanmış bir ordu devleti olan” (Türköne, 2006: 94) Osmanlı İmparatorluğu’nun ordu teşkilatında bulunan yeniçeriler, yönetime müdahale etme gücünü fiilen elinde bulunduran yegâne kurum olmuştur. Avrupa’nın kırbacı olarak ifade edilen bu ordu özellikle gerileme dönemlerinde iç politikaya karışmış ve bizzat ulema denilen din adamlarıyla ittifak kurarak sultana karşı bir tehdit unsuru haline gelmiştir (Ahmad, 2008: 10).

Özellikle 15. asırdan sonra yeniçeriler sık sık ayaklanan bir kurum hüviyetindedir. Bundaki asıl gerekçe ise siyasi çekişmeler, özlük haklarında iyileşme beklentisi, maaş ve rütbe terfi talepleri gelmektedir. Bu hakların dağıtılması konusunda yaşanan en ufak bir aksaklıkta asker ayaklanma girişiminden geri durmamış, tahttan padişahı indirip öldürmelerine bile sebep olmuşlardır. Kaldı ki imparatorluğun en parlak dönemleri olan yükselme devrinde bile az da olsa ayaklanmalar görülmüştür. Hatta bu o kadar ileriye gitmiştir ki “Patrona Halil İsyanı” gibi kalkışmalar sonucunda III. Ahmet gibi birçok padişah, tahtından feragat etmek zorunda kalmıştır.

2.2.2 Modernleşme döneminde sivil-asker ilişkileri

Üzerinde kesin olarak uzlaşmaya varılmış bir modernleşme tanımına rastlanılmamaktadır. Bazıları modernleşmeyi sanayileşme, ekonomik büyüme gibi niceliksel değişkenler ile tanımlarken diğerleri okuma-yazma oranı, kentleşme, kitle iletişim araçlarının yaygınlığı gibi kavramlarla tanımlamaya gitmişlerdir. Diğer bir kısmı ise özerklik, demokratik hak ve özgürlükler konusu üzerinde durmaktadırlar (David, 1964: 165-173, akt. Örs, 1996: 62). Türköne’ye göre moderleşmenin kökeni modernlik olup;

“Modernlik, Batı’nın inşa ettiği, farklı mecralardan akan birçok ırmağın birleştiği noktada şekillenen ve dünyayı bir kaldıraç gibi değiştiren bir tarih dönemini ifade etmektedir. Siyasal alanda demokrasiyi, kültürel alanda insan-merkezli bir dünya tasavvurunu, bilimsel alanda sınırsız bir akıl egemenliğini ve ekonomik alanda sanayi devrimi ile kitlesel üretimi gerçekleştiren Batı, modernlik adı verilen bu sahip oldukları ile dünyayı egemenliği altına aldı. Batı’nın her alanda ortaya çıkan bu tartışılmaz üstünlüğü öylesine güçlü bir rüzgâr estirdi ve dünyayı bütünüyle etki menziline aldı ki, Batı dışında kalan toplumlar hızla değişmeye başladılar. Batı dışı toplumların, modernliğin etkisi altında hızla değişmesine modernleşme adını veriyoruz” (Türköne, 2006: 9) şeklinde tanımlamıştır.

Türk modernleşmesi devletli bir toplumun modernleşme çabasıdır. Bizdeki modernleşme hareketleri muasır medeniyetler seviyesine yükselmekten çok, zayıflayan devleti kurtarma doğrultusunda cereyan etmiş olup Osmanlı İmparatorluğu döneminde III. Selim ile başlatılmaktadır. Onun yenilik hareketlerinin genel adı olan Nizam-ı Cedid, aynı zamanda yeniçerilere alternatif olarak düşündüğü orduya da adını vermiştir. Başlatılan bu yenilik hareketleri II. Mahmut ile doruk noktasına ulaşmış, askeri güvenlik bürokrasisinde yapılan düzenlemelere hız verilerek Yeniçeri Ocağı lağvedilmiş ve onun yerine Asakîr-i Mansure-i Muhammediye kurulmuştur.

Modernleşme hareketi sivil asker ilişkileri bakımından oldukça hayati bir konu olagelmıştır. “Ordu, ekonomik gelişme için önemlidir” (Marx ve Engels, 1949: 412, akt. Örs, 1996: 59) diyen Marx orduların yeniliklere, teknolojik gelişmelere ne kadar açık olduklarını ifade etmektedir. Bu fikri doğrulayan pek çok ülke vardır. “Osmanlı İmparatorluğu’nda modernleşme hareketinin orduda başlaması ve Türk askerinin seçkinci olarak kabul edilmesi” (Örs, 1996: 60) bu durum için verilebilecek en güzel örnektir. Bu konu hakkında Huntington’un tespiti ise oldukça kayda değerdir. Ona göre “oligarşi dünyasında asker bir radikaldir. Orta sınıf dünyasında ise bir katılımcı ve hakemdir. Yani paradoksal olarak toplum ne kadar geri ise ordunun rolü o kadar ilerici, toplum ne kadar gelişirse ordunun rolü de o kadar tutucu ve reaksiyoner olur” (Huntington, 1968: 221).

Osmanlı’yı da yukarıda bahsedilen bu saptamalar ışığında değerlendirmek askerin Türk modernleşmesi konusundaki yerini kavrama adına faydalı olabilecektir. Modernleşmenin yol açmış olduğu ilk alan matbaanın yaygınlaşması ve mektepler yoluyla İslam’ın yeniden bir atılım gücü kazanması olsa da asıl yenilikçi hareket

“devletin yıkılacağı ve bunu engellemek gerektiği fikrine sahip olan Osmanlı zabitanın içinde bulunduğu” (Alkan, 2006: 23) askeri alanda yaşanmaktaydı. Osmanlı’da birçok padişahın modernleşme adına ilk el attıkları kurum ordudur. Geniş bir coğrafyayı kaplayan imparatorlukta çağın gereklerini yerine getirme adına birçok modernleşme hamlesi yapılmıştır. “Çağdaş mühendislik, tıp, veterinerlik eğitimi Osmanlı toplumuna ilk kez askerler getirmiştir. Bunun gereği olarak yabancı dil eğitimi de askerler aracılığı ile topluma girmiştir” (Kışlalı, 2003: 320).

Geçmişteki başarılarını askeri gücüne borçlu olduğunu düşünen yönetim tekrar eski günlerine kavuşma adına ilk modernleşme hamlesini ordu üzerinde gerçekleştirmek istemiştir. Kurum olarak ordu eğer çağdaş eğitimden, bilimden ve teknolojiden hızla yararlanamaz ise devletin varlığını sürdürmesi zorlaşacak, toplumun gelişmesi olumsuz yönde etkilenecektir. Bu kapsamda “ilk genelkurmay teşkilatı 1845 yılında Seraskerlik bünyesinde, Erkan-ı Harbiye Şubesi adıyla kurulmuştur. Bunun için Avrupa’da eğitim görmüş 27 asker kurmay sınıfına geçirilmiştir” (Çelik, 2008: 123). Ordunun yabancı ülkelerin ordularına karşı aldığı ağır yenilgilere bağlı olarak “Batı’nın askeri üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalan Osmanlı Devleti başlangıçta askeri alanda Batı’ya dönük iyileştirmelere girişmiştir” (Yılmaz, 2006: 241). İlk olarak orduyu ıslah etmek üzere III. Selim tarafından Nizam-ı Cedid kurulmuş, daha sonra Yeniçeri Ocağı kaldırılarak yerine modern bir ordu getirilmiştir. Batılı usullere göre eğitim veren askeri okulların kurulması, batı dillerinin öğrenilmesi, fen başlığı altında verilen dersler Osmanlı’yı Batı kültürü ile aracasız karşı karşıya bırakmış ve farklı bir dünyanın kapılarını aralamıştır.

Siyasi manada âyan ile padişah arasında Sened-i İttifak imzalanmış, “devletin, askeri toprak rejiminden sivil bir düzene geçişi ve bu uğurda harcanan çabalarda Tanzimat Fermanı’nın büyük rolü olmuş” (Öztürk, 2006: 31-32), yine Genç Osmanlıların etkisiyle “devletin temel yapısını değiştirmeyi amaçlayan ilk hareket meşrutiyet yönetimi fikri olmuş” (Sander, 1997: 231) ve bu süreç II. Abdülhamit’in tahta geçirilip meşrutiyetin ilan (1876 Anayasası) edilmesiyle sonuçlandırılmıştır. 1878’de anayasanın yürürlükten kaldırılmasından sonra “gerek silahlı kuvvetlerin kaygı verici durumu gerekse büyüyen dağılma ve savaş tehlikeleri her genç subayın rejim değişikliğini acil bir gereklilik olarak görmesine neden olmuş, aydın kesimin desteğini alan ve gizli askeri gruplardan oluşmaya başlayan bu grup daha sonra Jön Türkler

olarak yurt dışında çeşitli ülkelerde örgütlenerek tekrar meşrutiyetin ilan edilmesi konusunda girişimlerde bulunmuşlardır” (Ünsaldı, 2008: 28). Çoğunluğunu küçük rütbeli subayların başını çektiği silahlı ayaklanmalar başlamış, başta Makedonya olmak üzere birçok yerde iktidar ele geçirilmiş ve nihayetinde 24 Temmuz 1908’de anayasa tekrar yürürlüğe konularak meşrutiyet idaresi yeniden kurulmuştur. Jön Türkler meşrutiyet idaresini kurmak üzere II. Abdülhamid aleyhinde başlattıkları çalışmalara, “hürriyeti” kurtarmakta olduklarını gerekçe göstermişlerdir. Oysa İttihat ve Terakki’nin 1876 Anayasası’nı yeniden yürürlüğe koymanın ötesinde bir “hürriyet” kuramı yoktu (Mardin, 2008: 99).

Aydın ve askeri çevrenin bu ilerici tutumunu engellemek için 31 Mart Vak’ası gibi isyanlar tertip edilmiş, peşinden Rumeli’de gizli ve askeri bir muhalefet olan Halaskâr Zabitan grubunun kurulmasıyla iktidara karşı sert önlemlerin alınması amaçlanmıştır. Daha sonra gerçekleşen Bab-ı Âli Baskını’yla İttihat ve Terakki yeniden iktidarı kontrol altına almış; Silahlı Kuvvetleri siyasal sürecin içerisinde tutarak çağdaşlaşmayı sadece silah, araç ve gereçlerin yenilenmesi şeklinde anlayan ve batılılaşma hareketini yavaşlatan subayların ayıklanmasıyla asker ile iktidarın birleşmesi amaçlanmıştır.

Türköne’ye göre Türk modernleşmesinin askeri alanlarda aranması kendine has bir seyir izlemesine ve devletin değişik alanlarda ifrata düşmesine sebep olmuştur (Türköne, 2006: 318). Siyasetçilere göre modernleşme çağın gerisinde kalmış ordudan başlamalıydı ve nitekim de icraatlar o alanda yoğunlaşmış; fakat bu süreç bir iktidar mücadelesine dönüşmüştür. Sivil, askeri modernleştirme girişimine girdikçe asker siyasi alanda daha çok görünür olmuştur. Teknolojik araç ve gereçlerin modernleştirilmesiyle başlayan hareket siyasi bir kargaşa ortamıyla sonuçlanmıştır.

2.3-CUMHURİYET DÖNEMİNDE SİVİL ASKER İLİŞKİLERİ

Türkiye Cumhuriyeti devleti bir İstiklal Savaşı’nın sonucunda kurulmuştur; kurucu kadrolar da asker kökenlidir. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti, ordunun öncü olduğu bir Osmanlı modernleşmesi sürecinin son aşamasında ortaya çıkmıştır. “Türk ordusu modern Türk devletinin kuruluşunda oldukça etkili bir rol oynamış ve ideolojik olarak devletle asker arasında bir ayırım yaşanmamıştır” (Kemal, 1984: 13). Ordunun bu etkisi nedeniyle ki ülkeyi kuran “Mustafa Kemal’in konumu, ortadan kaldırılması gereken

rakipler ve muhalifler yüzünden güvenli olmamıştır. Bunlar ciddi bir tehdit oluşturabilecek yerden yani ordudan gelmekteydi” (Ahmad, 2008: 18). Önde giden bazı generallerin emekliye sevk edilmesiyle bu tehdit 1926’da ortadan kaldırılmış ve “ihtilalci yönetimlerin siyasi yapılanmasında karakteristik özelliklerinden birisi olan tek parti yönetimi kurulmuş” (Özdağ, 2006: 9), Mustafa Kemal cumhurbaşkanı seçilmiş, İsmet İnönü de başbakan olarak hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Meclis çoğunluğu sivillerden oluşan bir nevi atama meclisi gibidir. Mecliste hâlâ askeri önderlerin üstünlüğü hâkimdir. Kuşkusuz bu durum askerlerin öncülüğünde kurulmuş olan sivil meclisin aynı zamanda da savaşı da yönetmek zorunda olmasından kaynaklanmıştır. Bu sayede orduya Cumhuriyet’in koruyuculuğu ve kollayıcılığı görevi verilerek yeni devletin bürokratik ve askeri aygıtının oluşturulması kısa zamanda tamamlanmıştır. “Ordunun devletle, reformla ve büyük ölçüde toplumla özdeşleşmesi, Cumhuriyet’in kurulmasıyla sonuçlanan kurtuluş savaşı sırasında daha da yoğunlaşmıştır” (Karpas, 2007: 290). “Gerek Mustafa Kemal gerekse İsmet İnönü şeklen ordudan ayrılmış olsalar da arkalarında ordunun gücünü her zaman duymuşlardır” (Demirel, 2006: 360). Mustafa Kemal’in en çok güvendiği iki askerden birisi hükümetin başına diğeri genelkurmay başkanı olarak askerinin başına getirtilmiştir. Bakanlık gibi görülen Genelkurmay Başkanlığı özerk bir statüye kavuşturulmuştur.

Klasik burjuva cumhuriyetinin tersine Türkiye Cumhuriyeti’nde askeri otorite sivil otoriteye tabi olmamıştır. Bunun nedeni yukarıda örnekleri verilmiş olunan Osmanlı’dan devralınan gelenekler ile Cumhuriyet’in kuruluşundaki ordunun etkisidir. Şaban İba’ya göre, sistemin bu şekilde olmasında “Fevzi Çakmak’ın kişiliği ile Mustafa Kemal ve İsmet İnönü’nün siyasi konumlarının etkisi büyüktür. Yeni devletin kuruluşunda bu üçlü, üç önemli makamın başında olacaklar ve bir triumvira yönetimi oluşturarak devlet erkini yıllarca ellerinde tutacaklardır” (İba, 1998: 120). Taksim Meydanı’na dikilen Cumhuriyet’in ilk heykelinde (1925) bu üçlü, Mustafa Kemal ve İsmet İnönü sivil, Fevzi Çakmak ise üniformasıyla yer alarak, hem cumhuriyet rejimini ve önderliğini simgeleştirilmiş hem de resmi ideoloji resmileştirilmiştir.

“Atatürk, orduyu arkasına alarak inkılâpları yaptığı için ordu; hem devlet hem toplum hayatında önemli bir rol oynayan bir kurum olarak gelişmiştir”(Dağcı, 2006: 21). Özellikle 1927’den sonra ordunun rejim ve devlet içerisindeki konumu yeniden belirlenmiştir. Bunun için bir takım düzenlemelere gidilmiştir. Fevzi Çakmak, savunma

bakanının üstünde Atatürk'ten sonra ikinci adam konumunda kalıp geniş yetkilerle donatılmıştır. Fevzi Çakmak'ın genelkurmay başkanı olarak görev yaptığı yıllarda görevlendirilen yaklaşık sekiz savunma bakanı⁶ daha önce kendi komutası içerisinde görev almış askerden seçilmiştir. Koçak'a göre, "Çakmak'ın bu gücü Atatürk'e olan sadâkatinden gelmektedir. Atatürk'le asla ters düşmemiştir" (Cemil Koçak'la Neşe Düzel'in röportajı *Taraf*, 10 Kasım 2009).

2.3.1-Atatürk döneminde askere bakış

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra ülke bir iktidar mücadelesinin içine düşmüştür. Henüz Cumhuriyet ilan edilmeden önce gerekli tedbirleri almak için harekete geçen Mustafa Kemal ilk girişimi kendisi başlatmış ve "çalışma ve ticaretin küçük görüldüğü, yaratıcılığın kâfirlere has bir numara, askeri meziyetlerin genel geçer kabul gören tek ölçüt olduğu bir toplumda Gazi Paşa, sivil bir devlet başkanı olmuş ve üniformasını bir kenara bırakıp halkın karşısına silindir şapka ve smokinle çıkmıştır" (Lewis, 2008: 391).

Anayasada 1923'te yapılan bir düzenleme ile askerlerin milletvekili olabilmeleri için, askerlik görevinden ayrılmaları zorunluğu getirilmiştir. Mecliste bulunan asker milletvekillerinin de askerlik görevinden istifa etmedikleri takdirde meclis görüşmelerine katılamayacakları şartı konulmuştur. Koçak ise Neşe Düzel'e vermiş olduğu röportajda, Atatürk'ün "ordu politikaya karışmasın" diye bir şey söylemediğini bunun bir uydurma olduğunu beyan ederek

"Atatürk bunu söyleyemez; çünkü bunu diyebilmesi için kendisinin de üniformasını çıkarması gerekiyor. O dönemde ise üniformayı kimse çıkaramazdı. Çünkü bütün iktidar mücadelesi, ordu içinde ve ordu aracılığıyla yapılıyordu. Hepsi de muvazzaf askerdi onların, isterlerse karargâhta oturuyorlar, isterlerse Meclis'e geliyorlar. Hiçbiri eski asker değil bunların. Mesela Mustafa Kemal... Hem cumhurbaşkanı hem muvazzaf askerdi. Maaşını Genelkurmay'dan, yani Milli Savunma Bakanlığında alıyordu. Diğerleri de öyle. Hiçbiri emekli asker değildi. Zaten buradaki asıl sorun üniforma değildi.

⁶ Ali Fethi Okyar (1924-1925), Recep Peker (1925-1927), Abdülhalik Renda (1927-1930), Zekai Apaydın (1930-1935), Kazım Özalp (1935-1939), Ahmet Naci Tınaz (1939-1940), Saffet Arıkan (1940-1941), Ali Rıza Altunkal (1941-1946), Bkz:

http://wapedia.mobi/tr/T%C3%BCrkiye_Cumhuriyeti_Mill%C3%AE_Savunma_Bakanlar%C4%B1_listesi

Asıl sorun komuta yetkisiydi. Mesela Mustafa Kemal askerdi ama bir komutanlık görevi yoktu. Yani bir karargâha sahip değildi. İsmet Paşa da öyle. Ama Kâzım Karabekir'in Ali Fuat Cebesoy'un komuta yetkileri vardı. Mustafa Kemal, bunların, siyaset yaparken, askerliği değil, komuta yetkilerini bırakmalarını istiyordu. Bu yüzden de “Meclis’e kimse komutan olarak gelmesin” diyor. Ama Meclis’e asker olarak gelebilir. Mustafa Kemal’in amacı, askeri siyasetin dışına çıkarmak değil. Amaç, karşı grubun etkinliğini azaltmak. Dolayısıyla, “Atatürk orduyu siyasetten arındırdı askerin siyasete karışmasını kabul etmezdi” gibi yaklaşımlar asla doğru değildir (Düzel, *Taraf*, 10 Kasım 2009).

Atatürk’ün bu anlayışa sahip olması örgütlü muhalefetin ortaya çıkmasını engelleyememiştir. “Milli mücadele bittikten sonra komutanlar arasında iktidar mücadelesi başlamış, ordu Kemal Paşa’dan yana olanlar ve olmayanlar diye ikiye bölünmüştür. Kurtuluş Savaşının ağırlıklı isimleri Karabekir, Cebesoy, Refet Bele vs. isimler Mustafa Kemal’in ülkede iktidarın tamamına hâkim olacağı endişesi ile karşı ekibe geçmiş, Atatürk’ün yanında ise İnönü, Çakmak ve birkaç isim yer almıştır” (Düzel, *Taraf*, 10 Kasım 2009). Bu iki grup arasındaki temel ayrım ise sistem ile alakalıdır. Atatürk’ün başında bulunan grup,

“Meşrutiyet’te gördük. Bu işler anayasayla, parlamenter sistemle falan olmaz. Biz bunu otokrat bir yönetimle yapacağız, İttihatçıların kurmuş olduğu eski sistemi devam ettireceğiz derken Kâzım Karabekir ve diğer grup ise biz bu sistemi tecrübe ettik. Birinci Dünya Savaşı’nın sonuçlarını da bu yüzden yaşadık. Bu yöntemden tamamen vazgeçelim. Gerçek bir temsili sistem, parlamenter rejim kuralım. Siz modernizasyonu zorla yapacaksınız. Böyle bir modernizasyon kalıcı olmuyor demektedirler (Düzel, *Taraf*, 10 Kasım 2009).

Atatürk’e muhalefet eden ve aralarında yakın silah arkadaşlarının da bulunduğu milletvekillerinin muhalefet etmelerindeki diğer bir gerekçesi de Mustafa Kemal’in elinde olan yetkileri azaltmak ve cumhurbaşkanı olabilecek herhangi bir kişinin eski sultanların sahip olduğu yetkileri fiilen elinde bulunduran bir diktatör olmasını engellemektir. Buna karşılık “Mustafa Kemal’in isteği ve biraz da zorlamasıyla çoğu siyasetçi askerlik mesleklerinden ayrılıp siyasete atılmış” (Tachau ve Heper, 1983: 19) ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nı kurmuşlardır. Atatürk’ün bu hamlesinin ana gerekçesi, muhalefeti ordunun dışına çıkararak ordunun kendisine olan bağlılığını

devam ettirmektir. Atatürk'e muhalefet eden eski subayların da üyesi oldukları Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 1925 Haziran'ında kapatılmış; fakat bu müdahale Atatürk ile bazı generallerin rekabetini sona erdirmek şöyle dursun, planlayıcısı bizzat Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) içinden Ziya Hurşit olan suikast planı hazırlanmasına kadar varabilmiştir. Bu plan ortaya çıkarılmış ve aralarında Cebesoy, Karabekir, Bele ve Eğilmez'in bulunduğu Terakkiperver'in eski 22 üyesi tutuklanmıştır. Planı düzenleyen Ziya Hurşit ile beraberindeki 14 kişi idam edilerek ortadan kaldırılmıştır. Yaşanan bu olaylardan sonra muhalif grup amaçlarından vazgeçmiş ve ordunun Atatürk yönetimine karşı topyekûn sadakati sağlanmış (Hale, 1996: 73-76), Atatürk, ordunun yanında olmasının katkısıyla ülke içindeki hâkimiyetini korumayı başarmıştır. Koçak konuyla alakalı değerlendirmesinde,

“1926 yılında muhalefet bertaraf edilmiş, Atatürk ve İsmet Paşa kendi istekleriyle üniformalarını çıkarmışlar ve emeklilik maaşlarını alabilmek için Savunma Bakanlığına dilekçe vermişler ve askeriyeye ilişkileri o andan itibaren kesmişlerdir. Kendilerini artık siyaseten güvende hissettikleri için bunu yaptılar. Tek adaylık onaylanmıştır. Atatürk şöyle diyordu: “Ordu bizim tarafımızda olduğu sürece, bu, ordunun politikanın içinde olduğu anlamına gelmez. Ama karşı taraf orduyu kendi yanına almaya çalışırsa, bu, ordu politikaya giriyor demektir ve biz buna karşıyız” diye düşünüyordu. “Ordu politikanın dışında kalsın” demek, benim dediğimin dışına çıkmasın, karşı tarafın politikasını desteklemesin demektir onun için (Düzel, *Taraf*, 10 Kasım 2009).

Tüm bu yaşanan gelişmeler sebebiyle Atatürk dönemi “askersiz militarizm” olarak nitelendirilmiştir. Çünkü “bu dönemde Türk Silahlı Kuvvetleri siyasete siyasal iktidardan bağımsız olarak değil, kendisini özdeşleştirdiği siyasal iktidarın emrinde siyasal yaşama müdahale etmiştir” (Özdağ, 2006: 43). Ya da Cem'in ifadesine göre “ordu kendi sivil kadrosu ile devleti yönetmektedir” (Cem, 1970: 297). Bunun en güzel örneği 1920 ile 1948 yılları arasındaki bütün hükümetlerde asker kökenli bazı bakanların yer almasıdır. Ancak asıl sorun, askerinin yönetime dolaysız katılımı değil rejimle birlikte devletin tüm alanlarına nüfuz etmiş olmasıdır. Bunu bertaraf etmek için 19 Aralık 1923'te “Askeriyenin Tabi Ocakları Şerait Hakkında Kanunu” çıkarılmıştır. Söz konusu kanunun 1. maddesine göre; “bir sonraki seçimde milletvekili olmak isteyen subayların 10 gün önceden görevlerinden istifa etmeleri veya emekli olma şartı

getirilmişti” (İba, 1998: 127). Bu kanun ile Mustafa Kemal orduyu siyaset dışında bırakmak istemiştir. Mustafa Kemal’in bir diğer amacı da subay milletvekilleri sayesinde kendisine karşı oluşacak ve askeriyein tabanına kadar uzanacak olan muhalefet hareketini önlemek istemesidir.

Siyasal bakımdan gelişmiş ve güçlenmiş olan yeni Türk devleti için artık yetersiz kalan 1921 Anayasası’nın yerine yeni bir anayasa hazırlığına girişilmiş ve 20 Nisan 1924 günü kabul edilen ve 105 maddeden oluşan 1924 Anayasası 27 Mayıs 1960 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Anayasa devlet sistematiğini dayandırdığı esaslar bakımından da bir önceki anayasanın devamı niteliğindedir. “Locke ve Montesquieu’nun önem vermiş olduğu devlet güçlerinin farklı organlar veya kişiler tarafından kullanılması prensibi” (Erdoğan, 1997: 21) bu Anayasa’da sağlanamamış, güçler birliği ilkesi devam ettirilmişti. “Kurtuluş Savaşı sırasında önemli görevleri yerine getirmiş olmaları nedeniyle, Cumhuriyet’in ilk yıllarında askerlerin etkili konumlarını sürdürdükleri söylenebilir” (Öztürk, 2006: 59). Silahlı kuvvetlerin mevcut statüsünde herhangi bir değişiklik yapmayan 1924 Anayasası’nın 40. maddesine göre; başkomutanlık yetkisi cumhurbaşkanı tarafından kullanılacak, barışta genelkurmay başkanı, savaşta ise Bakanlar Kurulunun önerisiyle cumhurbaşkanınca tayin olunacak kimse tarafından yerine getirileceği öngörülmüştür (Kili ve Gözübüyük, 2006: 136).

Askere olan itimadını 1938 yılında verdiği bir beyanatta gösteren Atatürk, “Türk vatanının ve Türklük camiasının şan ve şerefini, dâhili ve harici her türlü tehlikelere karşı korumaktan ibaret olan vazifeni her an ifaya hazır ve amade olduğuna benim ve büyük ulusumuzun tam bir inan ve itimadımız vardır” (Atatürk, 1997: 331) demek suretiyle asker, sistemin içinde olması gerektiğine olan inancını dile getirmiştir. Atatürk ülke yönetimi konusunda asker ile sivil siyaseti birbirinden ayırmak istese de George Harris’e göre, “Atatürk’ün orduyla sorunu orduyu siyaset dışında tutmak değil, kendisine ve Cumhuriyet’e bütünüyle sadık kalmasını güvenceye almak” (Hale, 1996: 76) istemesidir. Bunu destekleyen en önemli adım 1925’te kabul edilen “Askeri Şura” kanun tasarısıdır. Ordunun içyapısını şekillendiren kanunun en önemli yanı “Reisicumhura Türk Silahlı Kuvvetleri ile ilgili yapılacak her tasarrufa şekil verme imkânı sağlamasıdır” (Özdağ, 2006: 63).

Ordunun Atatürk’ün kurduğu Cumhuriyet’e sadakatle bağlanmasının diğer bir nedeni de meclis kararıyla mareşal ünvanına sahip tek kişi olan Fevzi Çakmak’ın 22 yıl

gibi uzun bir süre süren Genelkurmay Başkanlığında bulunmasıdır. “Fevzi Paşa’nın uzun Genelkurmay Başkanlığı döneminde ordu siyaseten etkin bir biçimde tecrit edilmiş; CHP’nin denetlediği tek partili devletin aracı haline gelmiştir” (Ahmad, 2008: 18). Çakmak resmi olarak kabine üyesi olmamasına rağmen düzenli olarak toplantılara katılmış, Atatürk ve İsmet İnönü ile birlikte hareket etmiştir. Kısmen hükümetin de üstünde bulunan Fevzi Çakmak’ın bu konumu George Harris’in ifadesiyle örtüşmektedir. Atatürk döneminde sivil asker ilişkileri kapsamında yapılan en önemli gelişme 1935 tarihli ve 2771 sayılı Ordu Dâhili Hizmet Kanunu’nun kabul edilmesidir. Kanun’un 35. maddesi; “Ordunun vazifesi, Türk yurdunu ve Teşkilatı Esasiye Kanunu ile tayin edilmiş olan Türk Cumhuriyeti’ni kollamak ve korumaktır” diye emreder. Bu madde askerin siyasete müdahale etmesine bir gerekçe olarak daha sonraki yıllarda siyasi hayattaki yerini almıştır. Gerek 1960’ta ve 1971’de gerekse 1980 darbelerinde ordu bu maddeye sığınarak sisteme müdahalede bulunmuştur.

Atatürk askeri kendi safına çekerek orduyu siyasetin dışında tutmasını başaramıştır. Atatürk’ün bundaki amacı kendi konumunu sağlamlaştırmak olsa bile, Kurtuluş Savaşı’na katılmış çok sayıda general ve subayın önüne iki seçenek sunup askerlik mesleğinden istifaya zorlaması bile Atatürk’ün ne kadar muktedir bir lider olduğunun göstergesidir.

2.3.2-İnönü açısından sivil asker ilişkileri

Atatürk’ün vefatından sonra Türkiye yeni bir döneme girmiştir. Bunda yeniden şekillenen dünya düzeni ve ülkenin iç dinamikleri etkili olmuştur. Atatürk’ün yerine cumhurbaşkanlığı makamına geçen İsmet Paşa olmuştur. “Çok yaygın bir kanıya göre, bu seçimde son kararı veren ordudur” (Lewis, 2008: 501). TSK de bu değişimden nasibini almıştır. İnönü’nün cumhurbaşkanlığı döneminde şu gelişmeler dikkat çekmektedir: Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak’ın emekli olmasından sonra 7 Haziran 1944 tarih ve 4580 sayılı Genelkurmay Başkanlığının Vazife ve Salahiyetleri Hakkında Kanun kabul edilmiştir. Bu Kanun’la birlikte Genelkurmay Başkanlığı kendi bağımsız konumunu kaybederek direkt Başbakanlığa bağlanmış, bu da demokratik çevrelerce eleştirilen rejimin başlamasına neden olmuştur. “İsmet Paşa’nın bu hareketi ordu içinde Mareşale bağlı subaylar arasında memnuniyetsizlik yaratmakta gecikmemiştir. Böylece Atatürk’ün ölümünden sonra ilk defa siyaset kışlaya girmiştir” (Başgil, 2006: 157).

Diğer bir gelişme Türkiye'nin 1946'da çok partili hayatla tanışmasıdır. İnönü her ne kadar halkın demokrasiye hazır olmadığını düşünse de çok partili hayatın başlamasına müsaade etmiştir. Bunun için "1 Kasım 1945'te yaptığı meclis konuşmasında ciddi bir muhalefet partisine gereksinim duyulduğunu bildirmiştir" (Eroğul, 2006: 112). Seçimler modernleşme anlamında bir milat olarak görülse de dış ülkelerin durumu ve yaşanan seçimler İnönü'yü etkilemiştir. Bu milat hiç şüphesiz asker için de bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Çok partili hayatla beraber, ABD'nin 2. Dünya Savaşı'nda tahrip olan Avrupa ekonomisini yeniden inşa etmek amacıyla ortaya attığı Truman Doktrini çerçevesinde TSK, dünya güvenlik sisteminin içine dâhil olmaya başlamıştır. Türkiye II. Dünya Savaşı'na girmemesine rağmen, TSK'nin diğer ordulardan ne kadar geride olduğu gün yüzüne çıkmıştır. Bu da ağırlığı genç subaylardan müteşekkil olan askeri kadronun İnönü'nün şahsında somutlaşan devlet yönetimine karşı güven kaybına neden olmuştur. Sarsılan bu güven nedeniyle ordu içinde birtakım gizli örgütler kurulmuştur. Sadece ordunun konumu değil ayrıca 1946 seçimlerinin yapılması sırasında ortaya atılan seçimde hile yapıldı söylemleri orduyu derinden rahatsız ederek, sivil yönetime olan bağlılık ve inancı büyük ölçüde sarsmıştır (Düzel, *Taraf*, 11 Kasım 2009). 1950 yılında yapılması muhtemel genel seçimler için de duyulan aynı endişe yine bu gizli örgütlerin ortaya çıkmasını hızlandırmıştır. Subayların amacı seçimlerin demokratik bir ortamda gerçekleşmesi ve kazanan partinin iktidar olmasıdır. Gerçekten de öyle olmuş seçimleri kazanan DP iktidara gelmiştir. Fakat bir süre sonra DP gerek uyguladığı politikalar gerekse de Cumhuriyet'in temel ilkelerine karşı olan olumsuz tutumları yüzünden başta Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) olmak üzere askerinin tepkisini çekmiştir.

Askerler de geline bu noktada işlerin içinden çıkılmaz bir hal aldığını görüp siyasete müdahale etmek istemiştir. Ordunun bu rahatsızlığında İnönü'nün tavrı etkili olmuştur. İnönü, devletin temel değerlerini demokrasiden önce tutmuş, bir taraftan çok partili demokrasinin sınırlı olması gerektiğini belirtmiş, diğer taraftan seçimlerle iş başına gelemeyeceğini anlayarak kendisine hizmet edecek olan asker kartını oynamayı kabul etmiştir. Bu da bize 1960 darbesinin gerçek galibinin İnönü yönetimindeki CHP olduğunu göstermektedir (Ünsaldı, 2008: 182-184).

İnönü'nün bu darbeyi meşru kılmak adına şu söylemi dikkat çekicidir: "Demokratik rejim dedik demokratik rejim kurulmuştur. Bu demokratik rejim

istikametinden ayrılıp baskı rejimi haline götürmek tehlikeli bir şeydir. Bu yolda devam ederseniz ben de sizi kurtaramam. Şimdi arkadaşlar, şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır” (Özdağ, 1997: 150, akt. Ünsaldı, 2008: 183). İnönü'nün bu düşüncesi bile askerin iktidarı ele geçirmek için hazır bekleyen darbeci subaylarına cesaret vermiştir. İnönü bir taraftan darbeye karşı olduğunu söylemiş, bunun için darbe sonrasında duruma el koyup askere kışlaya dönmesi yönünde telkinde bulunsa da kimi zaman da askerin yaptığı müdahalelerde haklılık payı olduğunu ifade etmekten geri durmamıştır.

2.4-ÇOK PARTİLİ SİYASİ HAYATTA SİVİL ASKER İLİŞKİLERİ

2.4.1-Muhalefetin ortaya çıkışı

Machiavelli, siyaset ve lider konusunda yaptığı değerlendirmesinde “siyasetini değişen çağa göre uyarlayabilen bir lider gelişip güçlenirken, çağın gerekleriyle çelişen bir siyasette ısrar edenler sönüp giderler” (Thomson, 2000: 37) tespitinde bulunmuştur. Gerçekten de Türkiye, II. Dünya Savaşı bittiğinde sıkıntılı bir süreçten geçtiğini anlamıştır. Her ne kadar savaşa girilmemiş olursa da İsmet Paşa çeşitli nedenlerden⁷ dolayı gözden düşmüş, hatta Türk halkının büyük çoğunluğunda hoşnutsuzluğa sebep olmuştur.

Savaştan sonra tüm dünyada demokrasi havası esmeye başlamış, Mihver güçleri yenilmiş, adeta demokrasi zafer kazanmıştır. Bu gelişmelerin “Türk siyasi hayatına yansımalarının olması bir bakıma kaçınılmazdır. Galip devletlerin demokrasi ve insan haklarına yapmış oldukları vurgu kısa sürede Türkiye’de yankısını bulmuştur” (Doğan, 2007: 84). Gerek Rusya ile kötüleşmeye başlayan ilişkiler gerekse de Amerika’nın uygulamaya koyduğu Truman Doktrini’nin ekonomik ayağı olan ‘Marshall Planı’ sayesinde Türkiye Batı değerlerini hayata geçirmeyi tercih etmiştir. “Cumhurbaşkanı İnönü, Nisan 1945’te oluşmakta olan yenedünya düzeni içerisinde yer almak için ABD’ye, Türkiye’nin demokratik sisteme geçeceği yönündeki mesajını iletmiştir”(İba, 1998: 157). Bu bağlamda hükümetin bir istikamet değişikliğini düşünmekte olduğunun ilk işareti yine bizzat İsmet İnönü tarafından 1944 yasama yılının açılış konuşmasıyla verilmiştir. İnönü Türk siyasal sisteminin parlamenter niteliğine vurgu yapmış, akabinde

⁷ Bu nedenler arasında, CHP’nin 27 yıllık iktidarının meşakkat ve yorgunluğu, DP’nin vaatleri, 2. dünya savaşının vermiş olduğu zarar ve halkın bu bağlamda çekmiş olduğu ekonomik sıkıntı, karaborsa, artan vergiler ile halkın demokrasiye olan özlemi sayılabilir, Bkz: Özdemir, 1989: 17-18.

1945 yılında daha da ileri giderek rejimi daha demokratik kılmak adına önlemler almaya söz vermiştir.

İnönü'nün partisindeki ilk hareketlenmeler 1945'in mayıs ayında meclise sunulan bir yasayla olmuştur. Bir nevi toprak reformu gibi görülen bu tasarı CHP içindeki Adnan Menderes gibi geniş arazi sahiplerinde rahatsızlığa yol açmıştır. Nedenlerini ilk başta ekonomik gerekçelerle açıklayan CHP içindeki muhalif kanat, gerek hükümetin otoriter tutumu gerekse ülkede demokrasinin olmadığını ifade ederek hem yasaı hem de hükümeti protesto etmiştir. Sert tartışmalar sonucunda yasa "14 Mart 1950'de Meclis'e getirilmiş ve yasanın yeni biçimi 22 Mart 1950'de kabul edilmiştir" (İnan, 2005: 53). Bu da CHP içerisinde devam eden parti disiplinin bir zaferi olarak algılanmıştır (Ahmad, 2008: 126).

Muhalefet bundan sonra da memnuniyetsizliğini ortaya koymaya devam etmiş, aralarında Adnan Menderes, Celal Bayar, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü'nün de olduğu muhalif üyeler birlikte Anayasanın tam olarak uygulanmasını, demokrasinin kurulmasını dile getiren bir önerge sunmuşlardır. "Dörtlü Takrir" diye adlandırılıp siyasal muhalefetin ilk simgesi haline gelen bu önerge bir muhalefet partisinin kurulmasından çok CHP içinde bir reform yapılmasını amaçlamaktadır. Önerge kabul edilmemiş olmasına rağmen herhangi bir yaptırıma da gidilmemiştir. Bu bir anlamda CHP içinde bir yumuşamanın yaşanacağını habercisi kabul edilmiştir. Dörtlü Takrir'in sunulmasından bir hafta sonra İstanbul'da ara seçimler yapılmış ve bu seçimlerde CHP ilk kez çeşitli adaylar arasında tercihte bulunmuştur.

Aslında ilk muhalefet partisi CHP dışında Nuri Demirağ tarafından kurulan Milli Kalkınma Partisi'dir. Ekonominin liberalleşmesi ve serbest girişimin geliştirilmesini amaçlayan bu partinin içerisinde deneyimli bir siyasetçi olmadığı gibi mecliste de temsil edilmemiştir. Bu partinin kurulmasına bile müsaade edilmesi CHP'nin demokrasi konusunda ilerlemeler kaydettiğinin bir göstergesi olarak algılanmıştır. Nitekim bunun en önemli kanıtı bizzat İnönü'den gelmiştir. İnönü 1 Kasım'da yaptığı konuşmasında Türk demokrasisinin ana noksanının bir muhalefet partisinin olmaması olduğunu ifade etmiştir. "İnönü parti içinde bir hizip olarak çalışmak yerine açık bir şekilde ortaya çıkmaları konusunda CHP içindeki muhalifleri teşvik etmiştir" (Özbudun, 2007: 21).

Asıl önemli gelişme ise gazetelerde yazdıkları eleştirel yazılar nedeniyle Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve ardından Refik Koraltan'ın partiden resmen ihraç edilmeleriyle yaşanmıştır. Celal Bayar'ın da partiden istifa etmesiyle “Dörtlü Takrir”i imzalayanların yeni parti kurma çalışmaları başlamıştır. Bu çalışmalara Celal Bayar ile istişare eden İnönü de katılmıştır. İnönü'nün demokrasi vaadiyle DP'nin kurulmasına katkıda bulunmasının nedeni, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonucunda Batı değerleri istikametinde bir yol haritası çizip, demokratik sisteme geçileceği vaadinin ABD'ye bildirilmesidir.

Nihayet 7 Ocak 1946 yılında kurulan Demokrat Parti (DP) tüm yurttaki coşkuyla karşılanmıştır. DP programı Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası'nın hemen hemen aynısıdır. Programında özelleştirmeden, yerel yönetimlere yetki devrine, devletin küçülmesi ile iç ve dış borçlanmanın gerekliliğine kadar birçok konuda yeni politikalara yer verilmiştir. Ülkenin yaşadığı bu demokrasi havası ile DP iktidarının gerek programı gerekse halka vaad ettikleri CHP içerisinde bir hareketlenmeye yol açmıştır. Kurultay tarihi öne alınmış, İsmet İnönü'nün Milli Şef sıfatı kaldırılmış, üniversitelere kısmen özerklik getirilmiştir. Seçimlerde DP'yi hazırlıksız yakalamak isteyen CHP seçim tarihini öne alıp baskın seçim yapmak istemiştir. DP bu seçim takvimine itiraz etse de Temmuz 1946'da yapılan seçimlerle parlamentoya 63 milletvekili sokmayı başarmıştır. Seçimler tamamlanmış fakat tartışmalar sona ermemiştir. Seçimlerde hile yapıldığı yüksek sesle dile getirilmeye başlanmıştır. Oy kullanırken açık oy gizli tasnif yöntemi belirlenmiştir. Bunlara rağmen DP'nin kazanmış olduğu sandalye sayısı hiç de az değildir. Bu seçimle “Türkiye ilk olarak II. Meşrutiyet döneminde tanıştığı çok partili hayata tekrar adımını atmıştır. Seçimde yeterli çoğunluk elde edilemese de Türk siyasal hayatında bundan böyle ağırlığını hep hissettirecek olan Demokrat Parti olgusu ortaya çıkmıştır” (Özçelik, 2007: 149).

Cemil Koçak'a göre 1946'da ilk çok partili seçimlerinde Demokrat Parti'ye büyük haksızlık yapılmıştır ve ordudaki ilk cunta hareketi o zaman kurulmuştur. Koçak'a göre ordu böyle hileli bir seçimin bir daha tekrar etmesi halinde CHP'ye karşı harekete geçecekti. Genç subaylar Halk Partisi'ni devirecekler ve iktidarı Demokrat Parti'ye vereceklerdi. İlk cuntanın çekirdek kadrosu işte böyle kurulmuştur. (Düzel, *Taraf*, 11 Kasım 2009). 1949 yılına doğru, Türkiye'deki siyasi hava gerginleşmiş ve partiler arasındaki mücadele kızışmıştır. Ayrıca ekonomi de giderek bozulmaktadır. Bu

durum ise hükümete yeniden seçimlere gitmekten başka bir çıkar yol bırakmamıştır (Başgil, 2006: 70).

1950’li yıllara geldiğimizde ülke yeniden bir seçimle karşı karşıya kalmıştır. “Kemalist dönem sonrası Türkiye’deki belki de tek ve en önemli demokratik gelişme Mayıs 1950’de gerçek anlamda serbest ve adil bir seçimin yapılmış olmasıdır” (Lewis, 2008: 405). Seçimler seçim hukukuna uygun gerçekleşmiş katılım oranlarında ise ciddi artışlar gözlemlenmiştir. Sonuçlar açıklandığında toplam oyların %53,4’ünü “Yeter Söz Milleti” sloganıyla seçimlere katılmış olan DP almıştır. “Adnan Menderes’i iktidara, İsmet İnönü’nün CHP’sini muhalefete yerleştiren bu seçim Türk siyasi ve sosyal hayatı açısından bir dönüm noktası olarak kabul edilmiştir” (Karpas, 1972: 349). Sarıbay’a göre DP’nin seçim zaferi Türkiye açısından bir dönüm noktasıdır. Seçim sonuçları Türk siyasi tarihinde, Osmanlı İmparatorluğunun çözülüp Cumhuriyet’in ilan edilmesinden daha ciddi bir bölünmeyi beraberinde getirmiş, devletçi modelden politik elit modeline geçişin sıçraması olarak görülmüştür.⁸

Sonuçlar İsmet İnönü için bir hayal kırıklığı olurken tüm yurttaki sevinçle karşılanmıştır. “Demokrat Partiyi ‘Demirkırat’ olarak niteleyen halk, demokrasiyi jandarma zulmünün sona ermesi, zorla çalıştırılmanın kalkması, vergi tahsildarlarının hizaya çekilmesi olarak yaşamış ve anlamıştır” (Türköne, 2006: 197). Diğer taraftan “1950 seçimleri ordu içinde bulunan alt rütbeli subaylar arasında büyük sevinç ve umutla karşılanmıştır. Nedeni tek parti yönetiminin adaletsiz yönetim anlayışının sona ermesi, özgür bir ortamla tarafsız bir yönetimin kurulması, ekonomik güçlüklerin kısa sürede giderilmesi beklentisidir” (Dağcı, 2006: 53). Başka bir görüşe göre ise asker seçimleri ihtiyatla karşılamasına rağmen TSK içerisindeki üst rütbeli bazı unsurların İnönü namına bir darbe yapma ve seçimleri iptal etme yönünde girişimleri olmuşsa da İnönü buna fırsat vermemiştir. Halkın infialinden çekinen İnönü bu teklifi reddetmiş iktidarı “milli irade”ye vermeyi uygun görmüştür. Örs’e göre “Askerin rahatsız olmasındaki neden ise DP’nin parti desteğini arttırmak için dini bir siyasal araç olarak kullanmasıdır” (Örs, 1996: 152). İnönü ise sonuçları kabullenip iktidarı büyük bir nezaketle devretmiş 14 yıllık başbakanlık ve 12 yıllık cumhurbaşkanlığı görevlerinden sonra muhalefet liderliği görevini üstlenmiştir. Ülke idaresini alan DP, halk için yeni bir

⁸ Sarıbay. A.Y, “The Democratic Party”: 531, Bkz: <http://etd.metu.edu.tr/upload/12605371/index.pdf>.

olgu olmuştur. DP'yi farklı kılan baş etmen ülkenin modern tarihinde serbest seçimlerle göreve gelmiş gerçek taraftar desteğine sahip ilk siyasal örgüt olmasıdır.

2.4.2-Toplumsal yapıda meydana gelen gelişmeler

1950'ler Türkiye için çok partili düzenin kurulması, tek parti saltanatının devletçi politikalarla birlikte sona ermesi sebebiyle bir dönüm noktası olmuştur. “Halk II. Dünya Savaşı boyunca çektiği sıkıntıyı, karaborsayı, Milli Şef İsmet İnönü'ye ve CHP'ye bağlamış, bütün bunların sorumlusu diye gösterilen adamı ve bürokrasisini iktidardan uzaklaştırmak için uygun ortamı beklemiştir” (Özdemir, 1989: 17). 1950'den itibaren Türk toplumunda sosyal değişme sürecinde açık bir hızlanma yaşanmıştır. Bizzat devlet girişimciliği tarafından desteklenen tarımda makineleşme, sanayileşme hamleleri ve ekonominin liberalleşmesine yönelik politikalar hem üretim yöntemlerini hem de üretici ile tüketici, işveren ile çalışan arasındaki ilişkileri şekillendirmiştir. Özellikle şehirleşme, eğitim ve ekonomide ortaya çıkan değişmeler dikkat çekici boyutlara ulaşmıştır. Bu değişimlere asker de ciddi denebilecek katkılarda bulunmuştur. Asker asli görevinin dışında okuma-yazma okulları, teknik kurslar, ağaçlandırma, kardeş köy uygulaması, tarım alanında yapılan çalışmalarla üzerine düşen görevleri yerine getirme gayreti içinde olmuştur.

Kırdan şehirlere doğru muazzam bir iç göç başlamış ve bu hareketlilik daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. Bütün bu hareketlilik plansız programsız ve sağlıksız bir şehirleşmenin yanı sıra başta gecekondulaşma olmak üzere bir yığın sorunlarla da yüz yüze kalınmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda hızlı nüfus artışı ve tarım sektöründe ithalata dayanan makineleşmenin artması, şehirlerde göç ile beraber işsizlik sorununun da tırmandırılmıştır. Gerek köyden kente göçmüş gerekse köyde bulunan gençlik, modernleşme ve rejim konusunda ilk bilgilendirmeleri askerlikle tanımışlardır. “Kapalı dünyaları dışına askerlik gerekçesiyle ilk kez çıkan bu insanların rejimin ilkeleri çerçevesinde genel hedeflerle uyum içinde şekillendirilmesi, askerler tarafından önemli bir görev olarak kabul edilmiştir” (Şen, 2000: 28).

Sosyal tabakadaki tüm bu gelişmeler bunlarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda sivil bürokrasiyi de etkisi altına almıştır. Sosyal, siyasi ve ekonomik yapının değişmesi sonucunda “DP'nin sözcülüğünü yaptığı endüstri ve ticaretin zengin tabakaları” (Eroğul, 1998: 254) bürokrasinin yerini almıştır. Bu bağlamda dışarıdan elde edilen

kaynaklar, yardımlar, ülke içinde üretilen değerler artık burjuvazinin hizmetine daha çok verilmiştir. Sonuç olarak her yönden katılmayı arttıran sosyal değişim dönemi Türk toplumunu birçok manada etkilemeyi başarmıştır. Bu değişimden asker olumsuz etkilenmiştir. Bürokrasinin önemini kaybetmesi askerinin de önemini azaltmıştır. İkinci planda tutulan asker çektiği ekonomik zorluklar sebebiyle toplumda statü kaybına uğramıştır. Artan hayat pahalılığı ve gördükleri “ikinci sınıf insan” muamelesi subayları derin düşüncelere sevk etmiş, DP yönetimiyle iyi günler geçireceğini uman asker tam bir hayal kırıklığı içine düşmüştür (Erkanlı, 1972: 8-9).

Yaşanan tüm bu gelişmeler beraberinde onarılması zor sıkıntılar doğurmuştur. Türk toplumu 1950’den sonra hızlanan sosyal değişim süreci içinde bir yandan daha demokratik ve katılımcı siyasi kültür eğilimlerini kazanırken diğer taraftan geçiş döneminin yoğun krizlerini de yaşamak zorunda kalmıştır. Tüm bu sosyal değişimler, sosyal çalkantılar ve ekonomik sıkıntılar nihayetinde ülkenin siyasi yapısını da etkilemiştir.

2.4.3-Askerin özgürleşme sürecindeki gelenekleşen tepkisi

1950 seçimleriyle iktidara gelen DP hemen vaat ettiği politikaları uygulamaya koymuştur. Oy tabanı olan çiftçi ve esnaf kesimine ağırlık veren hükümet ilk başlarda başarılı gibi gözükse de daha sonraları aksayan ekonomi politikaları yüzünden halk desteğini kaybetmeye başlamıştır. Diğer taraftan asker “DP’yi donanım ve personel açısından orduyu modernleştirecek ve gençleştirecek bir fırsat olarak görmüş” (Ünsaldı, 2008: 57); fakat iktidara geldikten sonraki icraatları nedeniyle başta CHP ve onun destekçisi olan ordudan tepki çekmiştir. O gün ordunun içinde bulunduğu psikolojik havayı anlatması bakımından Fahri Belen’in 27 Mayıs darbesinden yaklaşık üç hafta sonra basında yayımlanan bir makalesindeki şu ifadeleri dikkat çekicidir: “Demokrat Parti iktidarı ilk günden itibaren orduya itimat etmeyerek uşak ruhlu bir Erkânı Harbiye Reisi bulmak için her çareye başvurdu. Erkânı Harbiye reislerinden vekillerin paltolarını tutanlar görüldü. Bu gibi hareketler orduda nefret ve infial uyandırmakta idi” (Fahri Belen, *Vatan*, 23 Haziran 1960, akt. Özdemir, 1989: 84).

Askeri kanattaki uygulamalar bununla da sınırlı kalmamış, kendisine karşı bir darbe planlandığını öğrenen Menderes hemen Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile görüşerek Türk ordusunda şimdiye kadar görülmemiş çapta ve sadece yüksek kademede bulunan

subayları kapsayan büyük değişikliğe imza atmıştır. “Genelkurmay başkanı ve diğer yüksek rütbeli subayları (kuvvet komutanları) görevden alıp yerlerine siyasi olarak daha güvenilir kişileri getirme çabası içeren bu hareket, yeni kabineye bağlılıkları şüpheli yüksek komutadan gelebilecek tehlikeyi ortadan kaldırma amacı taşıyordu” (İnan, 2007: 134). Generallerin büyük bir kısmı emekliye sevk edilmiş, bir kısmı da merkeze alınmıştır. İktidar partisinin bunu yapmasının nedeni halkın orduya olan bakışından kaynaklanmaktadır. “...halkın zihninde ordu İnönü’ye ve CHP’ye kopmaz derecede bağlıydı. Bunu hâletmenin tek yolu, askeri kurumu değiştirip demokratik siyasi yaşama uygun yeni bir araç yaratmaktı” (Ahmad, 2007: 193) fikridir. Yapılan bu uygulamalar ile DP orduda hâkimiyet elde etse de daha sonraları bunun bedelini ödemek zorunda kalacaktır.

Sosyal ve ekonomik statülerinde meydana gelen gerilemeler askeri DP iktidarına karşı harekete geçirmiştir. Başka bir deyişle “ordu halkın siyasallaşmış ve bölünmüş görüntüsünden geleneksel çekişmelere göre çizilen parti çizgilerinin devlet politikalarını belirlemeye başlamasından şikâyetçi olmaya başlamıştır” (Keyder, 2006: 62). Bir de bunlara iktidarın adeta askeri, müdahaleye davet edencesine muhalefeti bitirme politikaları da eklenince orduda huzursuzluk gittikçe artmış ve ordu tepki koyar duruma gelmiştir. Asker artık sivil bürokrasinin denetimi altında görünmektedir. Aslında DP iktidarının uygulamaya koyduğu liberal politikalar gelişme adına yapılmış olan önemli adımlar olarak değerlendirilmektedir. Ordunun konumunda yapılan değişiklerin çoğu Batı standartlarında olan uygulamalardır; ancak bu uygulamalar kendisini rejimin bekçisi olarak gören askerde tedirginlik uyandırmıştır. Bu nedenle kendi ideolojilerini ve sistemdeki konumlarını kaybetmemek adına ülkenin 1950 seçimleriyle kazandığı çok partili demokratik özgürleşme sürecine tepki göstermeye başlamışlardır. Askeri kanatta ortaya çıkan ve DP iktidarını düşürmeyi amaçlayan teşebbüsler aşağıda ele alınacak olan Samet Kuşçu vakasıyla su yüzüne çıkmıştır; ilerleyen dönemde genelkurmay başkanı cumhurbaşkanına yazdığı mektupta hükümetin istifa etmesini istemiş; fakat iktidardan sert tepki almıştır. Olaylar neticesinde bazı subaylar tutuklanmıştır.

İktidar asker karşısında güç kazansa da ordunun yaşanan bu olaylar sonucunda siyasal süreç üzerindeki etkinliği giderek artmıştır. Askerin demokrasiye bu kadar mesafeli olması ve siyaseti etki altına almak istemesi kendi hâkimiyetine son verileceği

kaygısındanadır. Bu maksatla seçimleri etkilemeyi bile düşünmüştür. Nitekim “1950 senesi sonlarına doğru, Ankara ile Erzurum arasında uçuş yapan bir grup askeri uçak şehir ve köylerin üzerinden halka beyannameler atmıştır. Bu beyannamelerde, milletin biricik ümidi olan İnönü’nün şahsı etrafında mutlak suretle toplanılması gerektiği ifade edilmiştir” (Başgil, 2006: 161-162).

2.5-ASKERİN SİYASETE MÜDAHALE BİÇİMLERİ

2.5.1-Direkt müdahale

Askerin silahlı gücünü kullanarak sistemi eline geçirmesine direkt müdahale denilmektedir. Bu, sistemi baştan aşağı değiştirme ilkesine dayanmaktadır. Ordu bu işlevi yerine getirirken uygun zemini kollamaktadır; aksi takdirde başarısız olma ihtimali vardır. Bunun için de müdahalenin kolaylaşması amacıyla şartların olgunlaşması beklenmektedir. Toplumda meydana gelen siyasi çalkantıların, ekonomik sıkıntıların, ideolojik çatışmaların ve bunların sonucunda iktidarın meşruiyetini yitirmesi bu olgunlaşma sürecinin tetikleyicileri olmakla beraber, müdahale sistemi koruma adına tek çare olarak başvuru olan bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Askerin bu şekilde davranmasının en önemli sebebi sivil siyasetin zayıf olmasıdır. Cizre’ye göre; sivil siyasetin kendine güveni olmaması, Türkiye’nin kaderini değiştirme yeteneğine sahip olmadığına inanan bir sivil siyaset takımının varlığı, TSK’nin siyasal alandaki gücünün artmasına neden olmaktadır (Cizre, 2004: 193).

2.5.1.1-Darbeler

Askeri darbeler demokrasinin askıya alınması ve rejimin başka bir sistemle yönetilmesidir. Huntington’un ters dalgalar olarak ifade ettiği bu müdahalelerin gerekçeleri ülkeden ülkeye farklılık gösterse de; demokratik değerlerin zayıflığı, ekonomik krizler veya çöküntüler, siyasal kutuplaşmalar, toplumu oluşturan sınıflar arasındaki çatışmalar, terörizm ve ayaklanmalar sonucu kamu düzeninin bozulması, demokratik olmayan bir yabancı devletin müdahalesi veya işgali, başka ülkelerde meydana gelen demokratik sistemlerdeki yıkımların veya devrilişlerin etkisi ortak sebepler olarak değerlendirilebilir (Huntington, 2007: 308-309).

Askeri müdahaleler sonucunda demokratik sistem çöktüğünde demokratik nitelik taşımayan yönetim biçimlerinin kurulma olasılığı artmaktadır. Bunun nasıl şekilleneceği ise darbeyi gerçekleştiren unsurların elinde olmakla beraber ülkenin siyasi

geçmişinin de büyük rolü vardır. “Bu ara dönemde demokratik olmayan bir geçiş rejimi beklenebilmektedir” (Linz, 2008:111). Türkiye yaşadığı üç büyük askeri müdahale ile bu ara rejimlerin en iyi örneğidir. “Her üç darbe de askerlerin siyasi hayata müdahalelerinin artmasına ve giderek müdahalenin kurumsallaşmasına yol açmıştır” (Timur, 2006: 31). 1960 darbesini gerçekleştirenler ülkenin sonraki yönetimi açısından ikileme düşmüş, bir kısmı totaliter sisteme kayma olasılığı bulunan askeri rejimin devamını istemekte iken diğer taraf askerlerin kışlasına dönüp ülkenin yeniden sağlıklı bir demokrasi ile yönetilmesi anlayışını benimsemiştir. Bu geçiş sürecinde çoğu asker tarafından belirlenen ve teknokrat ve bürokratlardan oluşan hükümetlerin varlığı görülmektedir. Bazen de belirli bir siyasi partinin desteğini de arkalarına alma ihtiyacı duyduğu olmuştur. Danwart Rustow, “bir askeri rejimin başarısının nihai ölçüsünün etkili sivil kurumların doğmasına izin vererek ya da teşvik ederek gelecekteki müdahaleleri gereksiz hale getirip getirmemesi olduğunu belirtir” (Rustow, 1963: 19, akt. Hale, 1996: 272).

Gerçekleştirilen darbeler kimi zaman karşı darbelerle, kimi zaman askeri diktatörlüklerle kimi zaman da güçlü sivil iktidarların oluşmasıyla sonuçlanmıştır. Türkiye örneği ise bu modellerden farklıdır. “Her üç askeri rejim de, makul bir süre içinde kışlalara çekilmeyi taahhüt eden muhafız kategorisinde rejimlerdir” (Hale, 1996: 273). Bu geri çekilmeler samimi olduğu halde 1960 darbesi sonrasında gerek Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel’in etkisi gerekse MGK’nin siyaset üzerindeki ağırlığı nedeniyle tam manasıyla gerçekleştirilememiştir. 1970 ve 1980 askeri müdahaleleri bunu doğrulamaktadır. 1971’de gerçekleştirilen askeri müdahale siyasi bölünmelerin ve ideolojik kutuplaşmaların artmasına neden olurken “Anayasa’nın yürürlükten kaldırılmasını, Millet Meclisi’nin dağıtılmasını ya da siyasi partilerin yasaklanmasını gerektirmediği” (Özbudun, 2007: 29) için ve “ordunun temsilcileri vasıtasıyla sivil elitlerle birlikte ülkeyi yönetmeyi kabul etmesiyle” (Kayalı, 2005: 188) diğer iki darbeden ayrılmaktadır. Başka bir deyişle 1960 ve 1980 müdahaleleri siyasi düzenden tam bir kopuş içermektedir.

2.5.1.1.1-1960 askeri darbesi

1950 yılında yapılan seçimlerle iktidarı alan DP halkta büyük bir beklenti yaratmıştır. Cemil Koçak gazeteci yazar Neşe Düzel’e vermiş olduğu röportajda “Tek parti rejimin değişmesi ve çok partili siyasetin başlamasının ordu da birdenbire kendi

içinde kırılmalara sebep olduğunu, yüksek rütbeli subaylar genellikle Halk Partisi ve İnönü'ye bağlı kalırken düşük rütbeli subayların Demokrat Parti'ye sempati duyduklarını” (Düzel, *Taraf*, 11 Kasım 2009) savunmaktadır. Ordu bünyesinde bulunan alt rütbeli subaylar “Millet almış başını gitmiş, biz hâlâ Birinci Dünya Savaşı'nın anlayışıyla eğitim yapıyoruz. Demokrat Parti iktidara gelirse, eski kuşağı temizler ve bizde iktidara getirir. O zaman istediğimiz orduyu kurarız. Bu Halk Partisi'nden fayda yok diye düşünmekteydiler” (Düzel, *Taraf*, 11 Kasım 2009). Bu nedendir ki ordu içindeki alt rütbeli subaylar, DP'nin seçimleri kazanmasını ordunun modern silah ve teçhizatla donatılması, askeri personelin hayat standartlarının iyileştirilmesi ümidiyle sevinçle karşılamışlardır.

DP iktidara gelir gelmez ülkede iktisadi manada tarımda makineleşme, baraj, demiryolu, karayolu, köprü, enerji ve sanayi alanında yapılan yatırımlar gibi canlanmalar yaşanmışsa da özellikle 1954'ten sonra ortaya çıkan dış ticaret açığı, tarımsal üretimin durağan konuma geçmesi, dünya piyasalarında yaşanan gelişmeler Türk ekonomisini olumsuz etkilemiş, halkın hızlı enflasyon artışı, işsizlik, karaborsayla tanışmasına sebep olmuştur. 1957 yılından sonra ağırlaşan ekonomik problemler nedeniyle DP iktidarına yönelik oluşan muhalefet giderek artmaya başlamıştır. Her meslekte olduğu gibi askerinin ekonomik durumunda ciddi bozulmalar görülmüştür. Orduya göre; “Demokratlar, ordunun zaten çok bozuk olan moralini, toplumun “ahlaki temeli”ni yıkan bir iktidar ve kendini önemseme duygusuyla birlikte halk kitlelerine ulaştıkları bencil materyalizmleriyle daha da bozdular” (Karpat, 2007: 172)

DP ise CHP'ye karşı, muhalefetin askeri unsurları kışkırtmaya kalkışması, orduyu siyasete karıştırmak istemesi, demokrasi fikrinin tahrip edilmesi, basınının da bu kışkırtmalardan cesaret alarak yalan haber yayınlamaya başlaması; ülkenin siyasi, iktisadi ve mali hayatının tehlikeye maruz bırakılması gibi konuları gerekçe göstererek Nisan 1960 ortalarında Tahkikat Komisyonu adı altında 15 kişilik bir olağanüstü yargı organının (Armaoğlu, *Bellekten*, 1996: 210) kurulmasına karar vermiştir. Bu uygulamaya muhalefet çok sert tepki göstermiştir. Başta İsmet İnönü olmak üzere artan öğrenci olayları, ordunun taraf olarak ilk defa ortaya çıktığı harp okulu yürüyüşü ve orduda meydana gelen örgütlenmeler bu tepkiler sonucunda ortaya çıkmış olan hareketler olarak değerlendirilmiştir. Fakat ne gariptir ki orduda meydana gelen bu canlanmalara iktidar aldırış etmemiştir. DP yönetimi içindeki bazı kişiler her ne kadar bu bir ihtilal

provasıdır diyerek Menderes'i ikna etme çabalarına girişseler de Menderes: "Müsterih olunuz efendim, ordudan herhangi bir hareket gelmez ve gelmeyecektir. Kendileri ile konuştum. Mesele bir polisin, bir subayın yakasına sarılmasından ileri gelen bir tepkidir... Durmadan ihtilal olacakmış diyorlar. Kim yapacakmış? Halk mı? Hayır, halk DP iktidarına karşı ihtilal yapamaz. Asker mi? O da hayır. Asker siyasete karışmaz. Orduya karşı tam emniyetteyiz. Ordu bizimle beraberdir" (Dağcı, 2006: 61) demektedir; fakat Menderes yanıldığını 27 Mayıs günü anlayacaktır. Menderes, Orhan Erkanlı ile yaptığı bir görüşmede "doğrusu böyle bir ihtilal beklemiyordum... Birkaç münferit olayların dışında, bir ihtilal ihtimali üzerinde kimse ciddiyetle durmadı" (Erkanlı, 1972: 348) demektedir. Sadi Koçaş ise DP'yi "Atatürk devrimlerinden verilen ödünlerle, aydınları ve gençleri üzüntüye, ümitsizliğe sevkederken, bunlara karşı tedbir arayan bir kitlenin süratle oluşacağı gerçeğini göremedikleri" (Kocaş, 1977: 417) gerekçesiyle eleştirmiştir.

Orduda meydana gelen ilk tepki "Halk Partisi ve İnönü'ye bağlı kalan üst rütbeli subaylar tarafından" (Düzel, *Taraf*, 11 Kasım 2009) 1950'de serbest seçimlerin yapılması ve Demokrat Parti'nin hükümeti kurmasının ardından gerçekleşmiştir. Örgütlenmenin ilk gerekçesi çok partili hayata geçiş ve ekonomik gelişmeyle beraber elitlerin seçilmesindeki kriterin değişmeye başlamasıdır. Alt rütbeli subaylar da Demokrat Parti'den ümitlerini kesmişlerdir. Koçaş'a göre; "Ordu Demokrat Parti'den çok ümitliydi, onun iktidarı, hem ordunun hem memleketin lehine olacaktı. Fakat Demokrat Parti bunu başaramadı. Bunu Halk Partisi de daha önce başaramamıştı. Bunu başarabilecek başka bir güç lazımdır. Orduyu ve ülkeyi birlikte güçlü kılma işini bu siyasetçiler ve bu siyasi partiler yapamıyor. Artık bu işi biz yapmalıyız, biz iktidara gelmeliyiz dediler ve 1954'ten itibaren Demokrat Partiden koptular" (Düzel, *Taraf*, 11 Kasım 2009). Ordunun darbe için öne sürdüğü gerekçelerden birisi, yeni elitlerin parti kanalı ile ekonomik gücü elinde bulunduran zengin toprak sahipleri ile ticaret sınıfından seçilmiş olması ve sadece yönetimde bulunan elit sınıfın yapısının değil aynı zamanda da siyasal sistemin değerlerinin de değişmesidir (Karpat, 1970: 1655). Diğer gerekçe ise DP iktidarının kötü icraatları yüzünden ordunun vermiş olduğu tepkinin tersine dönmesidir. Ordu DP iktidarının icraatlarını beğenmeyerek örgütlenme girişimlerine hız vermiştir. "Subayların algılayışına göre DP, Kemalist ülkülere ihanet etmekten suçludur" (Keyder, 2006: 61).

Buna karşılık DP artan muhalefete baskıcı politikalarla karşılık vermiştir. Bu bağlamda basın, bürokrasi ve üniversiteler baskıya maruz kalmışlardır. Hatta “1954 seçimlerinde muhalefetteki Cumhuriyetçi Millet Partisi’ne (CMP) oy verdikleri için Kırşehir ili ilçeye çevrilmiştir” (Özbudun, 2007: 35). Diğer taraftan “birçok subayın Türk siyasal kültüründe geleneksel olarak sahip oldukları merkezi rollerinden yoksun bırakılmaları” (Hale, 1996: 23) DP’ye karşı olumsuz tavır almalarında etkili olmuştur. İlk ciddi hareket 23 Aralık 1957’de ortaya çıkmış olan “dokuz subay olayı”dır. DP iktidarına karşı darbe yapma girişimiyle, subay Samet Kuşçu’nun ihbarıyla ortaya çıkmış olan bu yapılanmaya karşı iktidar hiçbir önlem almayarak siyasi kariyerinin en büyük hatasını yapmıştır. Dokuz subay olayı, iyi irdelenip değerlendirilememiş ve 27 Mayıs olayının önlemi alınamamıştır. Konu hakkında en endişeli isim ise Celal Bayar olmuştur. Bayar: “Meseleyi deşmek lazımdır beyler, meselenin üstüne eğilmek lazımdır. Tecrübelerimle bilirim, böyle başlar bu işler. Bu üç beş subayın kendi kendilerine yaptıkları bir hareket olamaz. Böyle dahi olsa, meselenin üstüne ciddiyetle eğilerek hiç değilse askerin nelerden şikâyet ettiğini öğrenebiliriz” (Ağaoğlu, 1972: 143, akt. Dağcı, 2006: 56) demektedir. Olayın irdelenmesi bir yana “subay Samet Kuşçu yanlış ihbar suçundan hüküm giymiştir” (Eroğul, 1998: 323).

Koçaş, 27 Mayıs hazırlıklarını bir sinema filmine benzetmektedir. Ona göre; 27 Mayıs “eski ve ara sıra kopan bir filmidir. Hepimiz bu filmi seyrederken, dokuz subay olayları başında film birden koptu. Uzun süre kopan bu film tamir edilemedi. Nihayet 1959 yılında, Gürsel’in başkanlığında kurulan yeni bir komitenin faaliyetlerinin gösterildiği yerde film yeniden başladı. Bu kopan kısımda ne vardı? Neler yapılmıştı. Kimse bilmiyor. Çünkü filmin o kısmını yalnız çevirenler biliyor” (Koçaş, 1977: 640) demektedir. Nitekim belirli bir süre ara verilen örgütlenme olayı 1959 yılında tekrar hız kazanmaya başlamıştır. Tamamı albay ve yüzbaşılardan oluşmuş olan bu örgüt bütün hazırlıklarını tamamlamış olmalarına rağmen askeri müdahale için yeterli askeri tecrübeye sahip olamadıkları için hareketin başına geçecek bir general arayışına gitmişlerdir. Birkaç kişiye yapılan teklif sonucunda Orgeneral Cemal Gürsel kurulmuş olan hareketin başına geçirilmiştir. Yapılan tüm hazırlıkların tamamlanmasından sonra darbe tarihi 25 Mayıs 1960 olarak kararlaştırılsa da “Yunanistan’a gitmesi beklenen Başbakan’ın birdenbire karar değiştirerek Eskişehir gezisine çıkması üzerine müdahale tarihi 27 Mayıs 1960’a alınmıştır” (Dağcı, 2006: 113).

Darbenin yapılması müdahaleci subaylara bir şifre ile bildirilmiştir. Şifre “Emekli Sandığı’ndan istediğin 2740 lirayı aldım. On lirasını kestiler, 2730 lira kaldı. Eskişehir’deki havacı arkadaşım da parasını aldım. Ama bildiremiyorum. Onu da sen hallediver. Şifrenin anlamı ise, 27 Mayıs günü sabaha karşı saat 04.00 yerine 03.00’de Eskişehir’deki Menderes’i de siz hallediverin” (Yurdsever, 1983: 145) şekliyle belirtilmiştir. Ordu belirlenen bu tarihte harekete geçmiş asker DP’yi iktidardan indirerek yönetimi ele geçirmiştir. Türk halkı darbeyi radyodan Albay Alparslan Türkeş’in okuduğu bildiriyle öğrenmiştir. “Planlandığı üzere önce PTT ve Ankara Radyosu daha sonra diğer kilit noktalar ele geçirilmiştir. Geriye en önemli hedef olan Cumhurbaşkanı Celal Bayar kalmıştır, ciddi direniş gösteren Bayar daha sonra zorla köşkten çıkartılarak harp okuluna götürülmüştür. Böylece darbenin Ankara faslı sona ermiştir”(Başgil, 2006: 168-170). Menderes ise Kütahya’da valilik makamında tutuklanarak diğer DP’liler gibi harp okuluna götürülmüştür. “Askerin yönetime el koyuşunu, Ankara ve İstanbul’daki halk, bilhassa her iki kentteki büyük öğrenci kitlesi ve genelde aydınlar arasında büyük bir sevinçle karşılanmıştır” (Zürcher, 2008: 351). Ertesi gün Ecevit’in *Ulus* gazetesinde çıkan makalesi “Günaydın” başlığı taşımaktadır. Bu yazı “Karanlık günlerin sona erdi, günaydın Türk milleti diye başlayan yazı sağ olasin Türk ordusu diye” (Akar ve Dündar, 2006: 62) tamamlanmıştır. Nadi; yapılan bu darbe ile 27 Mayısçılar ilkin milleti Atatürk’e kavuşturmuşlar ve devrimin su götürmez meşruluğunun birinci kaynağını oluşturmuşlardır” (Nadi, 1999: 44) demektedir. Yapılan bu darbe ile “büyük Atatürk’ün ordu ile politikayı birbirinden ayırdığı 1924 sonundan beri, TSK ilk defa olarak bir siyasal olayın aktif unsuru haline gelmiştir” (Armaoğlu, 1996: 203).

Ordunun gerçekleştirmiş olduğu askeri darbeden sonra bütün güç Orgeneral Cemal Gürsel’in başkanlığındaki Milli Birlik Komitesine geçmiş ve bu yönetime gerek içeriden gerekse dışardan destek verilmiştir. CHP Gençlik Kolları’nın organize etmiş olduğu öğrenci olayları ile İnönü’nün muhalefet lideri olarak yapmış olduğu konuşmalarda darbeye destek verdikleri açıkça görülmektedir. Ama bu düşünceye Metin Toker karşı çıkmaktadır. Toker, “İsmet Paşa’nın 27 Mayısın tertipçisi, hazırlayıcısı, plancısı olduğu sözlerini duyduğunda, okuduğunda en fazla gülen insan benim, zira 27 Mayıs sabahı, saat beşi geçerken her şeyden habersiz uyumakta olan İsmet Paşa’yı ben uyandırdım ve ona ihtilalin olduğunu ben haber verdim.”(Toker, 1991: 11) diyerek bu tespiti karşı olduğunu dile getirmiştir. Diğer taraftan Nazlı Ilıcak,

Emin Aytekin ile yaptığı röportajda Aytekin'in bu konu hakkındaki görüşlerini şöyle dile getirmiştir: “CHP politikacıları ordu içerisinde tahrikçi kulisler kurmuşlar ve subayları böyle bir harekete itelemişlerdir” (Ilıcak, 1975: 284, akt. Dağcı, 2006: 68). Bu kanıyı haklı çıkaran gelişme ise darbe sonrasında kurulmuş olan Kurucu Meclis'in teşekkülünde ve yeni anayasanın hazırlanmasında CHP'li kişilerin görev almasıdır. Yani ihtilalin bir yerde İsmet İnönü ve CHP için yapıldığı kanısı oldukça yaygındır.

Her ne kadar askeri müdahalenin, siyasi partilerin neden olduğu gerilimler ve çekişmeler yüzünden baş gösteren gerginliğin durdurulamaması gibi gerekçelerle gerçekleştirildiği ifade edilse de müdahalenin sadece iktidar partisini hedef alması, darbe sonrasında DP mensubu milletvekillerinin hapis ve idam cezalarına çarptırılması, CHP'ye karşı hiçbir yaptırımında bulunulmamış olması da son derece önemlidir. Nitekim askerinin darbe sonrasında herhangi bir programı olmaması ve üyelerin ikileme düşmesi de bu fikri doğrulamaktadır. Erkanlı'nın sonradan kabul ettiği şu ifade darbeyi gerçekleştiren subayların halini anlama açısından önemlidir. Erkanlı: “biz 27 Mayıs İhtilalini yaptık, fakat 28 Mayıs'ta ne yapacağımızı hiçbirimiz bilmiyorduk demektir” (Hale, 1996: 110). Bu etmenlerden dolayı askeri müdahale amacına DP'yi devirmekle ulaşılsa da siyasi istikrar konusunda hayal kırıklığı yaşanmasına neden olmuştur.

Diğer taraftan MBK üyeleri ise demokratik kuralları göz ardı etmeye hazırlanan sivil bir hükümetin devrilmesini, olası bir iç savaşın engellenmesini gerçekleştirdikleri için kendilerini başarılı saymışlardır. 1960 darbesini laikliğin yaşatılması ve kuşkuya yer bırakmayacak biçimde yeniden ilanı olarak tanımlamışlardır. Hâlbuki Demokrat Parti hükümeti laikliğe karşı politikalarından kaçınmıştır. Demokrat Parti döneminde Arapça ezan yasağının kaldırılması, din derslerinin ilkokul müfredatına alınması, Yüksek İslam Enstitüsü'nün açılması gibi icraatların uygulamaya konduğu doğrudur. Ancak bunların darbe gerekçesi olmadığı, sadece darbenin bir bahanesi olarak kullanıldığını gösteren pek çok örnek vardır. Örneğin Yassıda mahkemesinde DP yöneticilerine yöneltilen suçlamalar içinde laikliğe aykırılıkla ilgili olanlar çok azdır. Ayrıca, 1960 darbesinden sonra *Cumhuriyet* gazetesinde yer alan bir ifadeye göre “Kuran-ı Kerim'in Türkçe okutulması mecburiyeti gibi halkın zihninde yanlış kanaatler uyandıracak beyan, tefsir ve propagandalar hiç bir suretle MBK'nın fikirlerini ifade etmez” (*Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1960, akt. Demirci, 1997: 149). Dolayısıyla,

askerlerin DP'nin laiklik politikasından ciddi bir geriye dönüşü düşünmediklerini görülmektedir (Demirci, 1997: 149).

Darbe yeni bir anayasayı, iki Meclisli parlamentoyu, Anayasa Mahkemesi'ni, yargı bağımsızlığını getirmiş; ordu, içinde barındırdığı “on dörtler” grubunu tasfiye ederek iktidarı seçilmiş sivil bir yönetime devretme vaadine sadık kalsa da daha sonraları görülmüştür ki, darbe ülkede meydana gelen gerilimleri azaltmadığı gibi siyasi kutuplaşmalar ve asker etkisi giderek daha da artmış “Nordlinger'in tabiriyle ordu kendisini vesayetçi ve hâkim bir konuma getirmiştir” (Tachau ve Heper, 1983: 21).

1924 Anayasası'nın ülke ihtiyaçlarını karşılamadığına inanan asker yeni anayasanın hazırlıklarına başlamıştır. Anayasanın hazırlanması için “darbenin yapıldığı gün İstanbul Üniversitesinden Sıddık Sami Onar başkanlığında beş hukuk profesörü Ankara'ya getirilmiş ve kendilerine yeni bir anayasa hazırlama görevi verilmiştir” (Zürcher, 2008: 352). Fakat çalışmalar grup içerisindeki farklı görüşler yüzünden zayıf ilerlemiş, Onar, görüş ayrılığı yaşadığı Tarık Zafer Tunaya ve İsmet Giritli'yi kuruldun çıkarmış ve taslak MBK'ya sunulmuştur. Bu arada da “Ankara Üniversitesi'nden bir grup hukuk profesörü, Profesör Yavuz Abadan'ın önderliğinde kendi anayasa taslaklarını hazırlamış bulunuyordu. Bu grubun ısrarıyla, anayasa metnini tamamlama görevi bir kurucu meclise verildi... Bu tarihten sonra çalışmaların çoğu Prof. Enver Ziya Karal ve Prof. Turhan Feyzioğlu'nun başkanlık ettikleri Kurucu Meclise bağlı 20 kişilik Anayasa Komitesi tarafından yürütülmüştür” (Zürcher, 2008: 356). Nihayet hazırlanan 1961 Anayasa taslağı 9 Temmuz 1961'de halk oylamasıyla kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Anayasanın temel amacı çoğunluğu elde eden iktidarın uygulamalarına fren olmak üzere, yeni kurumlar getirerek siyasal iktidarı sınırlamaktır. Ya da başka bir ifadeyle “Millet Meclisi'ni başka kurumlarla dengelemek suretiyle DP'nin (ve daha önce CHP'nin) sahip olduğu türden bir iktidar tekeli engellemektir” (Zürcher, 2008: 356).

Anayasa çift meclisli bir yapı önermektedir. Dört yılda bir olmak üzere nisbi temsil sistemine göre seçilen ve 450 üyeden oluşan meclis ile doğrudan çoğunluk oyuyla seçilen, üçte biri her iki yılda bir yenilenip 150 üyeden oluşan senatodur. Komite'nin (MBK) tüm üyeleri hayat boyu Senato üyesi olurken 15 üye de cumhurbaşkanı kontenjanından senatoya girmiştir. İki meclis bir arada Büyük Millet Meclisi oluşturmaktadır (Ahmad, 2008: 155).

“1961 Anayasası bir yanda milli güvenlikçi politikaların kurumlarını bünyesinde bulundururken, öte yandan kısıtlı da olsa özgür düşünce ve örgütlenmenin tohumlarını bağrında taşıyordu” (Özdemir, 1989: 17). Anayasa sivil-asker ilişkileri bakımından üç önemli gelişmeye işaret etmektedir. İlk iş Silahlı Kuvvetlerin kendi içinde bozulmuş olan rütbe piramidi düzeltilecek, terfi, tayin ve emir komuta mekanizmaları kontrol altına alınacaktır. Yapılan ikinci gelişme Genelkurmay Başkanlığının Milli Savunma Bakanlığından alınarak direkt Başbakanlığa bağlanması ve ona karşı sorumlu tutulmasıdır. Üçüncü önemli gelişme ise, 1961 Anayasası’na göre MGK’nin kanunun gösterdiği bakanlar, genelkurmay başkanı ve askeri temsilcilerden meydana gelmesi ve anayasal bir organ haline getirilmesidir. Özdağ’a göre asker 1961 Anayasası’nın 111. maddesinde yapılan bu düzenleme ile “siyasi iktidara ‘örtülü ortaklığını’ anayasal güvence altına almıştır” (Özdağ, 2006: 168). Daha sonra 1971’de yapılan değişiklikle başbakan da MGK’nin bir üyesi durumuna gelmiştir.

İdari yapıda da birtakım değişikliklere gidilmiştir. İlk kez askeri yargı ve Askeri Yargıtay anayasa içine alınıp, anayasanın bir kurumu haline getirilmiştir. Yürütme açısından bakılırsa yürütmenin Cumhurbaşkanı, Bakanlar Kurulu ve MGK’den oluşan üçlü bir yapıdan teşkil edildiği görülmektedir. Başka bir ifade ile askeri bürokrasi yürütme erki içinde üçüncü bir baş olarak yerini almıştır (Kardaş, 2006: 296). Darbe sonrasının Türkiye’inde asker, 1961 Anayasası’nın kendisine sunmuş olduğu imkânlardan yararlanarak yürütmenin içindeki etkin konumuyla siyaset sahnesindeki yerini almayı başarmış ve sivil asker ilişkileri bakımından yeni bir dönemin sayfaları açılmıştır.

2.5.1.1.2-1971 Askeri Müdahalesi

Asker 1960’ta müdahalede bulunduktan sonra “ihtilal öncesi döneme ve genel oy ile oluşturulan yasama ve onun iktidarına karşı duyduğu güvensizliğe bağlı olarak hazırlanmış olduğu” (Yılmaz, 2006: 255) 1961 tepki Anayasası’nı yürürlüğe koymuştur. Bu anayasa ile egemenlik kavramı değişikliğe uğramış, egemenliğin temsili TBMM’nin tasarrufundan alınarak 1961 Anayasası’nda kabul edilen millet egemenliği anayasanın koyduğu kurallara göre yetkili organlar eliyle kullanır şeklinde değiştirilmiştir. Buradan da anlaşılmaktadır ki anayasa çoğunluğu elde etmiş olan iktidarların uygulamalarına fren olmak üzere yeni kurumlar getirerek siyasi iktidarı sınırlamıştır.

Anayasa kabul edildikten sonra gerçekleştirilmiş olan 1961 seçimleri askeri kesimde büyük bir şaşkınlık yaratmıştır. DP'nin devamı olan Adalet Partisi (AP) seçimden zaferle çıkmış fakat ülke yeniden bir krizin eşiğine sürüklenmiştir. Maxwell ve Johnson ise “15 Ekim 1961’de yapılan bu seçimlerde ne sivil ne de askeri bir müdahalenin olduğunu, bu da bize birçok açıdan Türkiye’nin demokrasi tecrübesinin hâlâ canlı olduğunu göstermiştir”⁹ demektedirler. Asker kendi arasında ikiye bölünmüştür. Bir grup darbe sonrası vaat edilen yönetimi sivil iktidara bırakma niyetlerini sergilese de Albay Talat Aydemir’in başkanlığını yürütmüş olduğu diğer kanat ise seçim sonuçlarının iptal edilmesini, siyasi partilerin ve MBK’nin dağıtılmasını ve bir askeri cunta rejiminin kurulmasını isteyerek 1962’de ilk darbe girişiminde bulunmuştur. Tehlikenin farkında olan ve Cevdet Sunay’ın etrafında toplanan komutanlar bu harekete önlem olmak için hemen harekete geçmişlerdir. Ordu, eğer siyasete müdahalede bulunmak gerekirse bunun yüksek komutanların liderliğinde olması gerektiğini anlamış ve bu gerekçelerle Talat Aydemir’in başını çekmiş olduğu hareketi engellemeye çalışmıştır.

Asker, bu maksatla alt rütbeli subayları rahatlatacak protokolleri siyasi liderlere imzalatmak istemiştir. Nitekim bunda da başarılı olmuşlar ve toplantıya katılan “AP Genel Başkanı R. Gümüşpala, CHP Genel Başkanı İ. İnönü, CKMP Genel Başkanı O. Bölükbaşı ve Yeni Türkiye Partisi(YTP) Genel Başkanı E.Alican askerin istemiş olduğu protokole imza atmışlardır” (Koçaş, 1977: 1040). Çankaya Köşkü’nde yapılan toplantıda imza altına alınan protokollerle çok önemli kararlar alınmıştır. Buna göre, emekliye sevk edilen komutanlar tekrar göreve çağrılmayacak, Yassıada’da mahkûm edilen DP’liler affedilmeyecek, Cemal Gürsel cumhurbaşkanı olarak seçilecek ve İsmet İnönü başbakan olacaktır.

İktidarı sivillere devretmenin yanlış olduğuna inanan Talat Aydemir 1962 ve 1963’te iki darbe girişiminde bulunmuştur. Her ikisinde de başarılı olamayan Aydemir ikinci girişimden sonra yargılanıp idama mahkûm edilmiştir. Her ne kadar Aydemir ve ekibinin darbe girişimi engellenmiş olsa da ordunun politik alandan çekilmek konusunda kuşkuları olmuştur. Ordunun bu kuşkuları 1969 senesinde daha da gün yüzüne çıkmış ve bir darbe hazırlığı planlanmıştır. “ABD Dışişleri Bakanlığı’nın gizliliği kaldırılan, 1962-1972 yıllarına ait arşivlerinin Türkiye’ye ilişkin belgelerinde”

⁹ Bkz: <http://www.airpower.au.af.mil/airchronicles/aureview/1982/jan-feb/johnson.html> (24.07.2010).

(Türküne, *Zaman*, 16 Şubat 2008) Genelkurmay Başkanlığı'nın 16 Mayıs 1969 tarihinde yapmış oldukları toplantıda “Bayar ve diğer yasaklı politikacıların siyasi haklarının geri verilmesini öngören anayasa değişikliğinin 20 Mayıs için planlanan oturumda senato tarafından kabulü durumunda, ülke yönetimine el koymayı kararlaştırdığı ve bu durumun, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ile Başbakan Süleyman Demirel'e iletildiği kaydedilmiştir” (Türküne, *Zaman*, 16 Şubat 2008). Asker siyasete müdahale fikrini elinde tutmuş bunda ise Bayar'ın siyasi haklarının geri verilmesi hususu ile partilerin yerli yerine oturamamış ve ülkenin üzerine bütün ağırlığıyla çöken sorunlara çözüm bulmada zorlandıkları fikri de ağır basmıştır (Ahmad, 2007: 231). AP 1965 ve 1969 seçimlerinde oyların çoğunu almış ve parlamentoda yeteri üstünlüğü sağlamış olsa da kurulan koalisyon hükümetleri çözüm için yeterli politikalar üretememişlerdir. “Kısmen 1961 Anayasası'nın sağlamış olduğu daha liberal bir atmosferin neticesi olarak aşırı sağ ve sol grupların siyaset sahnesinde görünmeleri” (Özbudun, 2007: 38) üniversite işgallerinin, boykotların ve sol yükselişe beraber başta üniversitelerde ortaya çıkan öğrenci eylemlerinin ve artan şiddet olaylarının engellenmesi konusunda gerekli önlemler alınamamıştır. Demirel ise yaşanan öğrenci yürüyüşleri karşısında parti kongresinde kendisine dönük yapılan eleştirilere, “insanların birlikte olması, protesto hakkını kullanması iyi bir şey... Tabanı kuvvetli olan varsın yürüsün... Yollar yürümekle aşınmaz... Yeter ki işin içine şiddet, silah, saldırı karışmasın” (Donat, 2005: 10-11) demiştir. Ancak olaylar bu kadar da basit olmayıp siyasal çözülme durdurulamamıştır. Hem iktidarı elinde bulunduran Demirel hem de muhalefet temsilcisi Ecevit “birbirlerini ülkenin bir numaralı düşmanı olarak görmüş ve artan siyasi kutuplaşma ve bölünme ortamında giderek kendini daha çok hissettiren siyasi şiddete karşı güç birliği yapamamışlardır” (Heper, 2008: 269).

Ülkenin içinde bulunduğu durum askeri de endişeye sevk etmiştir. Ordu içinde bulunan bir grup “9 Mart'ta başlayan ve ordunun hiyerarşisini zaafa uğratacak bir hareketlenme içine girmiştir. Bu girişim yüksek komuta konseyi tarafından durdurulmuştur” (İba, 1998: 211). 11 Mart'ta Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç ve kuvvet komutanlarının da katılımıyla bir toplantı tertip edilmiş, hem alt rütbeli subayların bir darbe girişimine engel olunması hem de ülkenin içinde bulunduğu bu durumdan bir an evvel çıkma adına uzun süren tartışmalar sonucunda bir karara varılmıştır. Tağmaç Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ile görüşükten sonra kuvvet komutanlarını bir kez daha toplayarak darbe değil; fakat darbe ihtimalini de içinde

barındıran hiyerarşik bir müdahalenin doğru olacağı konusunda hemfikir olduktan sonra bütün hazırlıkları tamamlayarak 12 Mart 1971’de başbakana ultiaton niteliğinde bir muhtıra vermiş, birer kopyası cumhurbaşkanı ve Meclis Başkanlığına gönderildikten sonra radyodan tüm halka duyurulmuştur. “1961 darbesinde yapılan hata tekrarlanmamış, kıdemli komutanlar daha iyi hazırlanıp nabız yoklayarak bir bütünlük içinde hareket ederek, ordu içerisinde oluşabilecek farklı fraksiyonlara prim tanımamışlardır” (Ahmad, 1981: 6). Bu manada müdahale 9 Mart’ta darbe yapmak isteyen cuntaya karşı da gerçekleştirilmiş, o grup tasfiye edilip muhtemel bir direkt darbenin önü alınmıştır. Diğer bir deyişle “12 Mart 1971 Komutanlar Muhtırası ile gerçekleştirilen askeri müdahalenin, hep, zamanın Adalet Partili Hükümeti’ne ve onun başı Süleyman Demirel’e karşı bir eylem oluşu üzerinde durulmakla birlikte; ordu hiyerarşisine karşı gelişen bir dalgayı kırmak ve bazı sivil Marksist gruplar ile ilişki kurdukları bilinen subayları tasfiye etmek” (Özdemir, 2007: 226) amacıyla yapılmıştır. Bu nedenle 12 Mart 1971 müdahalesi ordunun solcu olarak bilinen kendi mensuplarına dönük bir iç darbe olarak da tanınmaktadır.

Diğer taraftan ordu Yunan cuntasının 1967’de gerçekleştirmiş olduğu müdahaleden sonra karşılaştıkları sorunları bildikleri için iktidarı doğrudan ele geçirmek fikrini benimsememişlerdir. Asker yalnızca artan şiddet ve anarşi ortamının sonlanması, reformları uygulayıp tatbik edecek bir hükümetin kurulmasını istemiştir. Bu talepler karşılanmadığı takdirde ise ordu anayasal görevini yerine getirecek ve iktidara el koyacaktır anlayışını siyasetçilere aksettirmişlerdir (Zürcher, 2008: 376). Daha hükümet kurulmadan “17 Mart’ta Silahlı Kuvvetler içinde 9 Mart cuntasına karşı tasfiye başlamıştır. Beş general, bir amiral ve otuz beş albay emekliye sevk edilmiştir. Dev-Genç dâhil olmak üzere çeşitli dernekler ve yasal bir parti olan Türkiye İşçi Partisi (TİP) ve Milli Nizam Partisi (MNP) kapatılmıştır” (Özçelik, 2007: 159). Siyasetçiler ise muhtıraya olumsuz tepki vermişlerdir. Demirel bir taraftan Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’ı ihanetle suçlayarak “Sunay bana MİT müsteşarı aracılığıyla anayasa ve hukuk düzeni içinde olacağını bildirdi... Eğer Sunay, bize haber verseydi o gece dördünü (komutanları) emekliye sevk edip, alttan demokrasiye bağlılıkları daha sağlam olanları getirirdik. Ama devletin başı komutanlarla birleşirse, habersiz bırakılırsak ben ne yapabilirim” (Cizre, 2002: 100-101) diyerek hemen “12 Mart muhtırasını görüşmek üzere Bakanlar Kurulunu toplamış ve toplantı bitiminde kamuoyuna hükümetin istifa ettiğini açıklamıştır” (Baransel, 2006: 23).

CHP İstanbul eski milletvekili Orhan Erkanlı ise anılarında Demirel'in davranışını "Demirel 12 Mart darbesini büyük bir olgunluk ve sükûnetle karşılamış, fiili bir müdahaleyi önlemek suretiyle; partisini, kendisini ve bir bakıma demokrasiyi kurtarmıştır. Lüzumsuz yere dirensedi ne olacaktı... Askeri yönetim kurulacaktı... Kendisine ve hükümete yapılan ithamları büyük bir olgunlukla karşılayıp iktidardan çekilmesi Demirel'in bir başarısıdır" (Erkanlı, 1972: 362) şeklinde değerlendirmiştir. İnönü "başbakanın istifasının demokratik bir istifa olduğunu" (Çelik, 2008:159) söylemiş ise de ordunun siyasete burnunu sokmasını şiddetle kınamıştır" (Zürcher, 2008: 373). Daha sonra her iki lider de uzlaşmacı tavır almışlardır. "Muhtırayı anayasa ve hukuk dışı olarak niteleyen Demirel Hükümeti de, Meclis'i kapattırmamak için tümüyle menfi bir tavır takınmamış" (Kayalı, 2005: 181), bekle gör politikasını seçerek "1971 ve 1973 döneminin partiler üstü hükümetlerini destekleyip AP mensuplarının hükümetlerde görev almasına izin vermiştir. Erkanlı'ya göre Demirel bu dönemde "12 Mart olayından en faydalı dersleri almış, kendisini yeniden başbakanlığı ve iktidara hazırlamak imkânını bulmuştur. Türkiye'nin realitelerini, bilhassa silahlı kuvvetlerin memleket yönetimindeki rolünü iyice anlamıştır" (Erkanlı, 1972: 365). Arat ise, "Demirel eğer bu şekilde davranmazsa demokrasiye dönüş uzayabilir hatta tehlikeye girebilme ihtimali vardır" (Arat, 2008: 111) demektedir. Bu sayede parlamentonun gücü arttırılarak yasaların yapılmasına katkı sağlanmıştır.

İnönü gerek ordunun saygınlığını ve birliğinin koruması inancıyla gerekse de hükümeti kurma görevinin CHP'nin sağ kanat temsilcilerinden Nihat Erim'e verileceğini duyunca kurulacak olan hükümeti destekleyeceğini açıklamıştır. "İnönü kurulacak olan bu hükümetin CHP'yi iktidara taşıyacağını ve demokrasiye dönüşü kısaltacağını düşünmüştür. İsmet İnönü 12 Mart ile takındığı tavırları oğlu Erdal İnönü'ye aktarırken "partinin itibarı azalabilir; ama devletin yapısı bozulmamalı. Herhangi bir tehlikeye atmamalıyız. Bu devleti sokakta bulmadık" (Akar ve Dündar, 2008: 144) ifadelerini kullanmıştır. "Ecevit bu muhtırayı 1967'de Yunanistan'da gerçekleştirilen darbeye benzeterek açıkça suçlamış, bu girişimin daha kural tanımaz biçimde ve daha kurnazca gerçekleştirildiğini" (Ünsaldı, 2008: 86) belirtmiştir. Ecevit'e göre darbe CHP'nin "ortanın solu" anlayışına ağır bir darbe indirmiştir. Ecevit, İnönü'nün tersine "CHP'nin yeni hükümete kesinlikle girmemesi gerektiğini, orduyla uzlaşmamasını ve bakan verilmemesini istemiştir" (Akar ve Dündar, 2006: 80). Ecevit ordunun yönetime el koymasını anti demokratik bir hareket olarak nitelemiş ve yıllardır

sadakatle bağı olduğu liderinin sözünden çıkararak parti genel sekreterlik görevinden istifa etmiştir. “İstifasından sonra parti içindeki çalışmalara hız veren Ecevit hiç bir yönetici postu olmamasına karşın il il, ilçe ilçe gezerek parti taraftarlarına moral vermiştir” (Akar ve Dündar, 2008: 140).

12 Mart döneminde diğer doğrudan müdahalelerden farklı bir durum gözlemlenmektedir. “Ordu, temsilcileri vasıtasıyla sivil elitle birlikte ülkeyi yönetmeyi kabul etmektedir” (Kayalı, 2005: 188). Bu amaçla “Sistemi sarsmayı fiilen imkânsız hale getirecek şekilde ya da bu umutla anayasayı değiştirmişlerdir” (Ahmad, 2008: 22). Bu değişikliklerin üç önemli sonucu olmuştur. Bunlardan ilki askeri yargının sivil yargı aleyhine genişlemesidir ki bu sayede sıkıyönetim geçişlerinde kolaylaşma sağlanmıştır. “Ayrıca sivillerin askeri nitelikte olmayan suçlardan dolayı askeri mahkemelerde yargılanmaları mümkün kılınmıştır. Ancak en önemli değişiklik asker kişilere yönelik eylem ve işlemlerin denetiminin Danıştay'dan alınarak yeni kurulan ve askerlik hizmetinin gereklerine göre düzenlenmesi öngörülen Askeri Yüksek İdare Mahkemesine verilmesidir” (Bayramoğlu, 2006: 79). Yapılan ikinci büyük değişiklik ise, MGK'nin işlev ve temsil ağırlığının artırılmasıdır. Son değişiklik ise “TSK'nin elinde bulunan devlet mallarının aleni şekilde denetlenmesi sona erdirilmiş ve bu denetlemenin usüllerinin milli savunma hizmetlerinin gerektirdiği gizlilik esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenmesi öngörülmüştür” (Bayramoğlu, 2006: 80). Bu dönemde ayrıca hak ve özgürlükler sınırlandırılmış, bireyin yargı güvenceleri azaltılmış, özgürlükler alanında yasakların arttığı bir anlayışa geçilmiştir. Kısacası askeri otoritenin özerk alanı genişlemiş siyasi alanda özgürlüklerin gerilemesine paralel bir seyir izlemiştir. Tüm bu faaliyetler askerin sivil siyasetin üzerindeki ağırlığını arttırmış olsa da demokrasi anlamında 1971 askeri darbesi kalıcı hiçbir sonuç üretememiş başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bunun da nedeni “büyük bir sosyal grubun ya da siyasal partinin desteğini sağlayamamış olmasıdır” (Karpaz, 2007: 300). Diğer taraftan Özdemir'e göre 1971 müdahalesi “1960 darbesinin genç subay kesiminde yol açtığı aşırı politizasyonun etkisiyle Kemalizm'in sol yorumlarına açılan kapıları kapatmıştır” (Özdemir, 1989: 40) Bu da *Yön* dergisi gibi sol söylemleri bulunan çevreler için tam bir hayal kırıklığı yaratmıştır. 1971 müdahalesi Nortlinger'in ‘arabulucu’ tip askeri yönetime benzemektedir, 1960 darbesinden farklı olarak bu sefer asker gelebilecek tehlikelere karşı statükoyu korumak amacıyla kökten olmayan bazı yüzeysel değişikliklerle yetinerek (Örs, 1996: 120-121) dolaylı müdahalede bulunmuştur.

2.5.2-Dolaylı müdahale biçimleri

Askerin kendi isteklerini direkt olarak ülke yönetimi devralmadan siyasi temsilcilere kabul ettirmesine dolaylı müdahale denmektedir. “Ordu, geleneksel devlet yönetimi tarzına uygun olarak, toplum için iyi olanın kendisi tarafından tespit ve tayin edileceğine katı biçimde inanarak var olagelmıştır” (Bayramoğlu, İnsel ve Laçiner, 2006: 12). Rejimin merkezi konumunda bulunan TSK, 1960 ihtilalinden sonra ağırlığını giderek arttırmış, 12 Eylül’den günümüze kadar da kendi içinde kapalı bir tür sosyal sınıf olarak sistem içindeki hâkimiyetini korumuştur. Bunun nedeni de “resmi bir ideoloji rejimine sahip olan Türkiye Cumhuriyeti’nin bu ideolojiyi halen bir Kurtuluş Savaşı tahayyülünden beslenmeye devam ettirmesi ve bunun TSK’nin hâkim konumunu doğallaştırmasıdır” (İnsel, 2006: 42). “Resmi ideolojinin yansıtıldığı Türk Devletindeki bu olağanüstü zorlayıcı yapı sivil toplumun gelişmesine engel olmaktadır” (Karaman ve Aras, 2000: 44).

Gelişmiş demokratik rejimlerde asker dilsiz ve tamamen siyasi otoritenin emrinde iken Türkiye gibi demokrasi kültürünün tam olarak yerleşmediği ülkelerde asker anahtar bir rol üstlenmekteyken toplumun dilsiz olması beklenmektedir. Ordu bu aktif konumunu farklı enstrümanlarla yerine getirmektedir. Bu araçların en etkili olanı ise yönetimin direkt asker tarafından üstlenmesi olan doğrudan müdahaledir. Türkiye bu kötü tecrübeyi üç kez derin acılar çekerek yaşamış, demokrasi askıya alınarak pretoryen bir yapı hâkim kılınmıştır. “Dolaylı bir baskı grubu olarak kabul edilen TSK kuvvete başvurmadan da bunu gerçekleştirebilmektedir” (Öztürk, 2006: 228). Baskı olarak kullanılan en önemli araç ise “genel oya ve siyasal partiler rejimine karşı duyulan güvensizlik sonucu kurulmuş” (Özdemir, 1989: 107) olan MGK’dır. “Türkiye’de, yasal olarak, ulusal güvenliği belirleme ve uygulama yetkileri sivil hükümete değil MGK’ye verilmiştir” (Cizre, 2006: 159). MGK sadece ülkenin askeri ve savunma konularını değil aynı zamanda memleketin diğer önemli meseleleri olan dış politika, sağlık, ticaret politikası, sanayi, ziraat, ulaştırma, bayındırlık gibi hükümetleri ilgilendiren konularda söz sahibi olmuş bir nevi ‘gölge Başbakan’ olarak hizmet etmesi amaçlanmıştır. MGK’nin görev ve yetkileri ise gerçekleşen darbe sonrasında değişikliğe uğramıştır, 1961 Anayasası’nın 111/3 maddesine göre “Milli Güvenlik Kurulu, milli güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcılık etmek üzere, gerekli temel görüşleri Bakanlar Kuruluna bildirir” demekteyken, 1971 muhtırasından

sonra anayasanın aynı maddesinde yapılan bir değişiklik ile “Milli Güvenlik Kurulu, milli güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında gerekli temel görüşleri Bakanlar Kuruluna tavsiye eder” şekline dönüşmüştür.

MGK çatısı altında siyasetteki konumunu aktif halde tutan ordu kurul vasıtasıyla siyaseti dolaylı yönden etkileyen müdahalelerden geri durmamıştır. Hemen hemen her konuyu güvenlik sorunu kapsamına alarak ülke siyasetine yön vermeye çalışmıştır. Askerin MGK dışında siyaseti etkilemek için kullandığı etkili mekanizmalar da mevcuttur. Çelik’e göre, askeri güvenlik bürokrasisinin siyaseti etkilemek için kullandığı bu mekanizmalar sırasıyla devlet başkanı, başbakan ve siyasi partilere verilen brifingler, basın toplantısı ve basın açıklaması (Genelkurmay Başkanlığının ayda bir gazetelerin Ankara temsilcileriyle yaptığı basın toplantısı) , törenlerde konuşmak (genelkurmay başkanının Harp Akademilerinde yaptığı konuşma), gövde gösterisi(milli bayramlarda yapılan askeri geçitler), istifa etmek yoluyla (Necip Torumtay’ın Genelkurmay Başkanlığından istifa etmesi) ve TBMM’de gerçekleştirilen oturumlara katılmak (Çelik, 2008: 280-287) şeklinde özetlenmektedir.

2.5.2.1-Sıkıyönetim uygulamaları

Askerin dolaylı müdahale yönetimi olarak en çok başvurduğu yöntem iktidara baskı yaparak sıkıyönetimi ilan ettirmeye çalışmasıdır. Sıkıyönetimin ilan edildiği yerlerde idare sıkıyönetim komutanlıklarına dolayısıyla askerin eline geçmektedir. Türkiye’de 26 yıl gibi uzunca bir süre görülen sıkıyönetim uygulamaları Cumhuriyet’in ilanından hemen sonra başlamıştır. Ülkenin siyasi hayatı sıkıyönetimler sayesinde adeta felç olmuştur. Gençlik örgütleri, çeşitli meslek kuruluşları ve sendikaların faaliyetlerine son verilmiş, bazı yayınların basımı yasaklanmıştır. Hükümet özellikle artan şiddet ve terör olaylarını bertaraf etmek için 1970 sonrasında güçlendirilerek ilan edilmiş olan sıkıyönetim uygulamaları ile askere geniş yetkiler vermişse de, bir sonuç alınamamış ölümler her geçen gün artarak devam etmiştir. Olağan dışı bir yönetim biçimi olan sıkıyönetim, olağan yönetim biçimleri tarafından çözülemeyen sorunlarla karşılaştığı zamanlarda, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandığı kimi zaman askıya alındığı bir rejimi uygulamaya koymaktadır. Türkiye’de kabul edilen 1924 ve 1961 Anayasalarında sıkıyönetim düzenlenmiştir. Her bir anayasada sıkıyönetimin kapsam ve içeriği bir öncekine göre genişletilmiştir. Hepsinde sıkıyönetimin ilanını Bakanlar Kurulunun önerisi ve TBMM’nin kabulüne bağlamıştır. Gerekli görüldüğü takdirde Bakanlar

Kurulu sürenin uzatılması talep edebilmektedir; ama gerçekte bu biraz da ordudan gelen taleplere göre şekillenmektedir.

1925'ten 1973 yılına kadar toplam sekiz sefer sıkıyönetim ilan edildiğini görmekteyiz.¹⁰ Bu sıkıyönetim ilanları iç ve dış farklı gerekçelerle ilan edilmiş, süre olarak her ilde aynı uygulanmamıştır. Daha çok sanayileşmiş İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana gibi kentlerde başvuru bu uygulama Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da da sıkça görülmüştür. Bu sekiz sıkıyönetimin üçü tek parti dönemindeki "1925'ten 1945'e kadar süren dönemin Takrir-i Sükûn uygulaması olarak geçmesine yol açmıştır" (Özçelik, 2007: 147), biri 1950-1960 arasında, dördü ise 1960 askeri müdahalesinden sonra gerçekleşmiştir.

Siyasi partilerin sıkıyönetim uygulamalarına karşı olan tavırlarına bakıldığında partilerin farklı gerekçeler öne sürerek sıkıyönetim uygulamalarını destekledikleri, süresi bitenleri de uzatma yoluna gittikleri görülmüştür. Ecevit hükümeti sıkıyönetim uygulamasını Kıbrıs nedeniyle savunmakta iken içeride böyle bir uygulamayı gerektirecek bir durum olmadığını altını çizmektedir. Sıkıyönetimin, ülkenin dış güvenliğiyle ilgili olduğunu belirten CHP, şartlar oluşur oluşmaz mümkün olan en kısa zamanda bunun kalkması gerektiğini savunmuştur. Çok kısa süren Irmak hükümeti zamanında da sıkıyönetim sürmüş, süresi dolduğunda uzatılması teklifi meclise sunulmuştur. "Irmak hükümetinin ilk uzatma talebi 4 Aralık 1974 yapılmış gerekçe olarak iç olaylar gösterilmiştir" (Üskül, 1997: 230). Ecevit hükümeti zamanında uzatmaya karşı çıkan AP ise bu sefer banka soygunu, gasp, yıkıcı beyanname gibi artan terör olaylarını iç tehdit olarak öne sürerek uzatma talebinde bulunan Irmak hükümetinin teklifini onaylamıştır. Demirel "orduyu illa ki olduğun yerden çık, müdahale et diye kışkırtıyorlar... Bütün bu olayları bastıracağız" (Cizre, 2002: 252) derken ordunun üzerine düşen görevi sıkıyönetim adı altında yapmasına taraftar olmadığını dile getirmiş; fakat artan terör olaylarının önünün alınamaması AP hükümetini zor durumda bırakarak sıkıyönetim uzatma talebini meclis gündemine taşımıştır. CHP ise sıkıyönetimin uzatılmasına karşı tavır sergilemiştir. Dış koşulların yeni bir sıkıyönetim uygulamasını gerekli kılmadığını belirtmiştir. Özetle partiler

¹⁰ Bunlar sırasıyla "Şeyh Said ayaklanması üzerine (24.02.1925-23.11.1927), Kubilay Olayı; (01.01.1931-01.03.1931), II. Dünya Savaşı; (20.11.1940-23.12.1947), 6-7 Eylül olayları; (07.09.1955-07.06.1956), Öğrenci gösterileri ve 27 Mayıs; (28.04.1960-01.12.1961), Aydemir olayları; (21.05.1963-20.07.1964), 15-16 Haziran İşçi olayları; (16.06.1970-16.09.1970), 12 Mart; (24.04.1971-26.09.1973), Bkz: Üskül, 1997: 69.

iktidarda ve muhalefette farklı tavırlar sergilemiştir. Muhalefette bulunduğu sürece sıkıyönetime karşı çıkan parti yöneticileri, iktidar olduktan sonra sıkıyönetim uygulamalarını savunur hale gelirken bunu da farklı gerekçeler öne sürerek meşrulaştırmak istemişlerdir.

2.5.2.2- Seçimlere müdahale

Askerin direkt veya dolaylı olarak siyasete müdahale etmesinde başvurulan diğer bir yöntem seçimlere müdahaledir. 1960 darbesi sonrasında yapılan seçimler bu bağlamda önem taşımaktadır. Asker, bir siyasi partinin iktidara gelmesini engellemek adına belli bir eğitim seviyesi olan kişilere oy kullanma hakkı veren bir anlayışı anayasaya sokmak dâhil her türlü propaganda faaliyetleri içerisine girmiş olmasına rağmen seçim DP'nin devamı sayılan AP'nin zaferiyle sonuçlanarak asker için tam bir hayal kırıklığına dönüşmüştür. Akabinde cumhurbaşkanı ve başbakanın da bizzat tayin edildiği protokollerin siyasi partilere imzalatılması seçim sonrasında iktidara gelmiş olan hükümetlerin devrilmesi, halk oyunun gasp edilmesi sonucunu doğurmuş direkt müdahale anlamı taşımaktadır. Ordu, gerek 1971 muhtırasından sonra gerekse 1980 darbesinden sonra halkın düşüncesini etkilemek adına birtakım faaliyetler içerisinde bulunarak siyasi arenayı şekillendirmek istemiştir

Askerin konumu gereği en fazla önem verdiği seçim cumhurbaşkanlığı seçimleridir. Darbe sonrası dönemler hariç bütün cumhurbaşkanlığı seçimlerinde, asker dolaylı müdahale adına, ya taraf olmuş ya da bizzat aday siyasi partilere önerme gereğini duymuştur. Celal Bayar'ın cumhurbaşkanı olmasından sonra asker İnönü'yü arayıp emirlerinde olduklarını ifade ederek sisteme müdahale etmek istediklerini açıkça ortaya koymuştur. Gerek "1961 gerekse 1982 seçimlerinde iki askeri lider Gürsel ve Evren, cumhurbaşkanı ünvanına sahip olabilmek için sistemi zorlamışlar ve bu arzularını gerçekleştirmişlerdir" (Özdemir, 2007: 151). Demirel, cumhurbaşkanı Gürsel'in seçimiyle ilgili olarak Yavuz Donat'a "başka aday çıkmadı... Çıkamadı... Çıkarılmadı... Rahmetli Prof. Dr. Ali Fuat Başgil adaylığını koyacaktı... O akşam otelden aldılar... Konuştular... Sabaha karşı da Ali Fuat Bey her şeyden vazgeçti... Bıraktı gitti... Bırakıldı yani... Çok iyi biliyorum. Çünkü ben o hadisenin içindeyim" (Donat, *Sabah*, 19 Ocak 2000, akt. Özdemir, 2007: 183) demektedir. Daha sonra detaylı olarak tartışılacak olan Cevdet Sunay'ın adaylığı ise 1960 darbesinin izleri henüz taze olması nedeniyle siyasi partilere fazla seçenek bırakmamıştır. Hem Demirel hem de

Ecevit demokrasiye sekte vurmamak adına askeri bir adayda uzlaşmaya varmışlar ve bunu da meşru kabul edebilmişlerdir. Asıl tartışmalar ise 1973 seçiminde yaşanmış, ordu ve sivil siyaset tam bir çekişme içine girmiştir. Askerin yoğun markajı ve dayatması altında kalan siyaset yine bir askeri cumhurbaşkanı olarak seçmişse de ordunun dediğini yapmayarak iyi bir demokrasi sınavı vermiştir.

2.6-MÜDAHALE SONRASI ASKERİN ALMAK İSTEDİĞİ GÜVENCELER

2.6.1-Çıkış güvenceleri

Asker, Türk demokrasisinde gerek dolaylı gerekse direkt müdahalelerde bulunmuş, her müdahalede önemli çıkış güvenceleri elde ederek siyaset sahnesindeki rolünü genişletmeyi başarmıştır. Özbudun'un tespitine göre ordunun müdahalelerden elde etmiş olduğu bu kazanımlar farklı anlamlarla açıklanmıştır. Genellikle çıkış güvenceleri olarak tanımlanan bu tarz güvenceler sadece askeri rejimlerde değil otoriter yönetimlerden demokrasiye geçiş aşamalarında da görülmektedir. Ordu eğer sisteme müdahale öncesinde ve sonrasında kendi bütünlüğünü koruyabilirse elde etmiş olduğu bu güvenceleri topluma ve gerekli kurumlara daha iyi empoze edebilmektedir. Çıkış güvenceleri genellikle müdahale sonrasında gerçekleştirilerek yeni kabul edilen anayasaya dâhil edilmektedir. Bu güvenceler Özbudun tarafından beş başlık altında toplanmıştır. Bunlar; vesayet yetkileri, mahfuz alanlar, seçim sürecinin manipülasyonu, askeri rejimdeki kararların geri alınmazlığı ve genel af ya da sorumsuzluk yasaları olarak karşımıza çıkmaktadır (Özbudun, 2007: 97-98).

2.6.1.1-Vesayet Yetkileri

Bunlardan ilki olan vesayet yetkilerinde asker, hükümet veya onun siyasi kararları üzerinde gözetim hakkını elde eder. Ordunun bu yetkileri kullanma gerekçeleri anayasaların ilgili maddelerinde muğlâk olarak yer almakta olup ordunun hareket alanını genişletmektedir. Bu yetkilerin kullanılmasında ortaya atılan gerekçeler her ülkenin kendi konumuna göre değişmekle birlikte Türkiye'de 1982 Anayasası'nda belirtilen ve ordunun önemle üzerinde durduğu temel prensipler, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü ile Atatürk'ün çağdaş reformlarına vurgu yapmasıdır. Askerin bu gözetimi sağlıklı olarak yerine getirmekte kullandığı araç ise MGK'dir. 1960 darbesinden sonra siyaset sahnesinde yerine olan kurul her müdahale sonrasında yetkilerini arttırmıştır. Ülkenin savunması ile ilgili konularda tasarrufta bulunan kurul

kendisini sadece iç ve dış savunma tedbirlerinin alınmasıyla sınırlı görmemektedir. “Ülkenin milli hedeflerine ulaşabilme kabiliyetinin aktif bir şekilde geliştirilmesiyle de” (Özbudun, 2007: 100) kendisini yetkili kılmaktadır. Bu sayede ordu, yürütmenin bir ortağı gibi ülke meselelerini ilgilendiren her konuda söz söyleme hakkını elde etmiş olmaktadır. Asker sadece MGK üzerinden değil, anayasada belirtilen bir takım maddeleri gerekçe göstererek de sisteme müdahale edebilmektedir. TSK İç Hizmet Kanunu’nun 35. maddesi ordunun gerçekleştirmiş olduğu 1960 ve 1980 darbelerinin gerekçelerinde referans olarak kullanmıştır.

2.6.1.2-Mahfuz alanlar

Mahfuz alanlar ise askerin belirli alanlardaki özerkliğini içermektedir. Bunun en güzel örneği ise savunma sektöründeki egemenlik talebidir. Ordu kendi belirlediği kurallara göre, kendi amaç ve misyonunu ortaya koyarak dışa kapalı konumuyla kendi değerlerini üretmektedir. Askerin 1960 darbesinden sonra Savunma Bakanlığında alınıp direkt başbakana bağlanmasıyla statüsü arttırılmıştır. 1971 müdahalesinden sonra ise anayasada yapılan bir değişiklik ile TSK Sayıştay denetiminden muaf tutulmuştur. Askeri personeli ilgilendiren konuların ise idari mahkemelerden alınıp Askeri Yüksek İdare Mahkemesine verilmesi ordunun tamamen sivil yargının (Danıştay) denetiminden çıkarıldığını göstermektedir. Yine gerek olağanüstü dönemlerde kurulmuş olan Sıkıyönetim Mahkemeleri gerekse de devletin güvenliğine karşı işlenen suçlara bakmak üzere kurulmuş olan Devlet Güvenlik Mahkemeleri sayesinde asker, yargı alanındaki ağırlığını da arttırmış ve buralarda alınmış olan kararlara karşı itirazlarda idari ya da adli mahkemelerde dava açılması önlenmiştir (Özbudun, 2007: 101-103). 1960 darbesinin hemen sonunda MBK tarafından 205 sayılı yasayla özerk bir kurum olarak Milli Savunma Bakanlığına bağlı olarak faaliyet gösterecek olan OYAK kurulmuş ve “ordu, iş ve sanayi dünyasına sokularak ülkenin en büyük sınaî topluluklarından birisi haline gelmiştir”(Ahmad, 2007: 247). Ordunun bu şekilde hareket edip ekonomik alanda da söz sahibi olmak istemesinin nedeni 1960 öncesi çekmiş olduğu mali sıkıntılardan kaynaklanmaktadır. Asker bu kurumu kurmakla sadece siyasi ve hukuksal alanda değil aynı zamanda ekonomik bakımdan da özerk bir statüye kavuşmuştur. “Kurumun her çeşit malları ile gelir ve alacaklarının, devlet malları hak ve rüçhanlığına sahip olduğu ve bunlara karşı suç işleyenlerin, devlet mallarına suç işleyenler gibi muameleye tabi tutulacakları belirtilmektedir” (Akça, 2006: 227).

2.6.1.3-Seçim sürecinin manipülasyonu

Darbe sonrasında yönetimden çekilmek üzere olan ordu iktidarı etkileyip kendisini sağlama alma adına seçim süreçlerini manipüle etmek için müdahalede bulunabilmektedir. Daha çok ilk genel seçimleri kapsayan bu müdahale şekli bazen de daha uzun dönemlere yayılarak hem yerel hem de cumhurbaşkanlığı seçimlerini de etkileyecek şekilde genişleyebilmektedir. Gerek 1960 darbesi gerekse de 1971 muhtırası sonunda gerçekleştirilen yasal düzenlemelerin ışığında siyaset sahnesi etki altına alınıp ordunun isteği doğrultusunda şekillendirilmek istenmiş, istekleri halk tarafından yerine getirilmediği durumlarda yeni bir müdahale seçeneği saklı tutulmuştur. Seçimlere müdahale yönteminin en basit yolu ise rejim liderini direkt cumhurbaşkanı seçtirmektir ki 1960 ve 1980 darbesi sonrasında Gürsel ve Evren'in cumhurbaşkanı seçilmeleri buna en güzel örnektir (Özbudun, 2007: 103-104). Diğer taraftan “Milli Birlik Komitesi üyelerine tabi senatör olma hakkı tanınmış, bu unvan daha sonraları asker birisinin cumhurbaşkanı seçilmesinde kullanılmıştır. Nitekim hem Cevdet Sunay hem Fahri Korutürk önce kontenjan senatörü seçilmişler ve ardından cumhurbaşkanı olmuşlardır” (Çelik, 2008: 157).

2.6.1.4-Askeri rejim eylemlerinin geri alınmazlığı

Asker gerçekleştirmiş olduğu müdahaleden sonra çıkarılan yasaların geri alınmazlığını sağlamak için teşebbüslerde bulunabilmektedir. Türkiye’de özellikle her “iki askeri rejim de, eylemlerinin geri alınmasını zorlaştırma teşebbüsünde bulunmuştur. Bunun için 1961 (geçici 4. madde) ve 1982 (geçici 15. madde) Anayasaları, askeri rejim tarafından yapılan yasaların anayasallığının, demokratik rejime geçildikten sonra bile Anayasa Mahkemesinde sorgulanamayacağı hükmünü getirmiştir” (Özbudun, 2007: 106). Ordu askeri müdahaleler sonucunda çıkarmış olduğu yasalarla devletin tüm kurumlarını yeniden düzenlemiş, “Türk anayasal ve yasal sistemini önemli oranda yeniden yapılandırmaya çalışmıştır” (İnan ve Ozansoy, 1986: 3-43, akt. Özbudun, 2007: 106). Daha da önemlisi, “1982 Anayasası’nın geçici 9. maddesi, anayasa değişiklikleri konusunda cumhurbaşkanına geniş yetkiler tanımıştır. Meclis’in toplanmasını takip eden altı ay boyunca cumhurbaşkanı tarafından veto edilen yasaların tekrar kabul edilmesi için Meclis üye tam sayısının dörtte üç çoğunluğunu mecbur tutarak sisteme müdahale edilmesini zorlaştırmıştır” (Özbudun, 2007: 106).

2.6.1.5-Af yasaları

Asker, yönetimi siyasi partilere bırakırken elde etmiş olduğu en genel güvencelerden birisi de “özellikle insan hakları konusunda, askeri rejim liderleri ve idarecileri tarafından işlenen suçlar için af yasalarının çıkarmasıdır” (Özbudun, 2007:106). Türkiye’de 1961 anayasasının geçici 4. maddesi ile 1982 anayasasının geçici 15. maddesi askerin her türlü yargısal soruşturma ve takibatına karşı güvenceler koyarak askeri konsey ve hükümet üyelerini ve bunların gözetimi altında çalışan memurların tümünü cezai ve hukuki kovuşturmalardan korumuş ve hiçbir mahkemeye başvuru izni vermemiştir. Ordu kendisini ilgilendiren konularda gerekli düzenlemeleri yaparak af yasalarını yürürlüğe koyarken 24 Ekim 1961’de Çankaya Köşkü’nde imzalanan protokollerle eski DP üyelerinin affedilmemesi konusunda net bir tavır almış ve bunu darbe tehdidi ile dönemin siyasi partilerine imzalatmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SİVİL ASKER İLİŞKİLERİNİN CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMLERİNE YANSIMASI

3.1-CUMHURBAŞKANLIĞI MAKAMININ ÖNEMİ

Demokrasi dışı yönetimlerde devlet başkanı ne kadar hayati bir öneme sahipse demokrasiyle yönetilen ülkelerde de cumhurbaşkanı aynı derecede öneme sahiptir ve görev ve yetkileri bakımından ülkeden ülkeye farklılık arz etmektedir. Almanya gibi en ileri demokrasilerde parlamento hâkim konumda bulunurken cumhurbaşkanlığı makamı sembolik bir değer taşımaktadır. ABD, Rusya, Çin gibi ülkelerin yönetim şekilleri farklı olsa dahi sistem içindeki devlet başkanının ağırlığı son derece önemlidir. Başkanlık modeli diye tanımlanan bu modelde başkan yasama ve yürütmenin başı olarak halka karşı sorumludur.

Türkiye’de ise cumhurbaşkanlığı makamı, Atatürk’ten bu yana devlet geleneğimizde özel ve öncelikli bir yere sahiptir. Çünkü cumhurbaşkanı; ülkenin birliğini, devletin teklifini ve milletin bütünlüğünü temsil etmektedir. Cumhurbaşkanı hem devletin hem de milletin başıdır (Aslan, 2000: 2-3). “cumhurbaşkanı’nın doğrudan cumhur veya cumhurun seçtiği temsilciler tarafından seçilmesi, cumhurbaşkanı’nın önemini azaltmaz. Cumhurbaşkanlığı cumhurun iradesini sembolize ederken, cumhurun temsilcilerinin temsil edildiği meclis ise cumhurun iradesinin somutlaştığı yer olarak anlam kazanır” (Ertunç, 2007: 14).

Cumhurbaşkanlığı makamı Türkiye’de gerek siyasetçiler gerekse de ordu tarafından çok önemli bir yer olarak görülmektedir. Bu yüzden de cumhurbaşkanlığı seçimleri Atatürk’ten itibaren büyük gerilimlere sahne olmuş, ülkenin tüm kurumlarının iştirak ettiği bir mücadeleye dönüşmüştür. Nitekim Türkiye’de cumhurbaşkanlığı,

“sorumsuz devlet iktidarı”nın kalelerinden biri sayılmaktadır (Akyol, *Milliyet*, 22 Aralık 2006).

1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ilk halinde bir cumhurbaşkanlığı makamı tesis etmemiştir, çünkü o tarihte devletin başı hâlâ padişahdır. Ayrıca Kurtuluş Savaşı yıllarında savaş koşullarının da etkisiyle meclis hükümeti modeli benimsenmiştir. Cumhuriyet’in ilan edilip cumhurbaşkanı seçilmesine kadar geçen bu süre zarfında yürütme görevi meclis içinden çıkan icra vekilleri heyeti tarafından yerine getirilmiştir. 1923 tarihinde Cumhuriyet’in ilanı sırasında Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda cumhurbaşkanlığı makamı oluşturulmasına dönük değişiklik yapılmıştır. 1924’ten sonra kabul edilen anayasalarda cumhurbaşkanı açık bir şekilde belirtilerek görev ve yetkileri tanımlanmıştır.

Cumhurbaşkanı TBMM adına TSK’nin Başkomutanlığını temsil etmektedir. TSK’nin kullanılmasına karar vermek, genelkurmay başkanını atamak cumhurbaşkanının en önemli görevleri arasındadır. Bu Başkomutanlık konusu ordu sivil ilişkilerini derinden etkileyecek kadar önemli olmasa da asker, komutanı olacak kişi için bazı tasarruflarda bulunabilmektedir. Bu nedendir ki asker her cumhurbaşkanı seçimine direkt veya dolaylı olarak müdahale ederek sistem içindeki ağırlığını korumak istemektedir. Türkiye’de cumhurbaşkanlığı seçimleri bunun sayısız örnekleriyle doludur.

3.2-ANAYASALARA GÖRE CUMHURBAŞKANLARININ GÖREV VE YETKİLERİ

3.2.1-1924 Anayasası

Türkiye’de cumhurbaşkanlığı makamı, 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda 1923 yılında yapılan değişiklikle ihdas edilmiştir. Bir yıl sonra kabul edilen 1924 Anayasası ile o zamana kadar birlikte hareket eden yasama ve yürütme faaliyetleri birbirlerinden ayrılmıştır. Yasama yetkisini kendi başına kullanan meclis yürütme yetkisini ise kendisinin seçmiş olduğu ve onun atadığı Bakanlar Kuruluna bırakmıştır. Anayasa kabul edilirken mecliste özellikle cumhurbaşkanının görev ve yetkilerinin kapsamı üzerinde ciddi tartışmalar yaşanmış, tartışmalar sonucu ortaya çıkan 1924 Anayasası’na göre cumhurbaşkanının seçilmesi ile görev ve yetkileri şu şekilde belirtilmiştir:

- Türkiye Cumhurbaşkanı, Büyük Millet Meclisi Kamutayı tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir. Cumhurbaşkanlığı görevi, yeni Cumhurbaşkanının seçimine kadar sürer. Yeniden seçilmek olur (Madde-31).
- Cumhurbaşkanı, Devletin başıdır. Bu sıfatla törenli oturumlarda Meclise ve gerekli gördükçe bakanlar kuruluna başkanlık eder ve Cumhurbaşkanı kaldıkça Meclis tartışma ve görüşmelerine katılamaz ve oy veremez (madde-32).
- Cumhurbaşkanı, hastalık ve memleket dışı yolculuk gibi bir sebeple görevini yapamaz veya ölüm, çekilme ve başka sebeple Cumhurbaşkanlığı açık kalırsa Büyük Millet Meclisi Başkanı vekili olarak Cumhurbaşkanlığı görevini yapar (madde-33).
- Cumhurbaşkanlığı boş kaldığında Meclis toplantı halindeyse Cumhurbaşkanı hemen seçer. Meclis toplanık değilse Başkan tarafından hemen toplantıya çağrılarak Cumhurbaşkanı seçilir. Meclisin seçim dönemi sona ermiş veya seçimin yenilenmesine karar verilmiş olursa Cumhurbaşkanı gelecek Meclis seçer (madde-34).
- Cumhurbaşkanı, Meclisin kabul ettiği kanunları on gün içinde ilan eder. Cumhurbaşkanı, uygun bulmadığı kanunları bir daha görüşülmek üzere gene on gün içinde gerekçesi ile birlikte Meclise geri verir. Anayasa ile Bütçe kanunu bu hükmün dışındadır. Meclis geri verilen kanunu gene kabul ederse Cumhurbaşkanı onu ilan etmek ödevindedir (madde-35).
- Cumhurbaşkanı her yıl kasım ayında hükümetin geçen yıldaki çalışmaları ve giren yıl içinde alınması uygun görülen tedbirler hakkında bir söylev verir. Yahut söylevini Başbakan'a okutur (madde-36).
- Cumhurbaşkanı, yabancı devletler yanında Türkiye Cumhuriyetinin siyasi temsilcilerini tayin eder ve yabancı devletlerin siyasi temsilcilerini kabul eder (madde-37).
- Cumhurbaşkanının çıkaracağı bütün kararlar Başbakan ile birlikte ilgili Bakan tarafından imzalanır (madde-39).
- Başkomutanlık, Türkiye Büyük Millet Meclisinin yüce varlığından ayrılmaz ve Cumhurbaşkanı tarafından temsil olunur. Harb kuvvetlerinin komutası barışta özel kanuna göre Genelkurmay Başkanlığına ve seferde Bakanlar Kurulunun

teklifi üzerine Cumhurbaşkanı tarafından tayin edilecek kimseye verilir (madde-40).

- Cumhurbaşkanı, vatan hainliği halinde Büyük Millet Meclisine karşı sorumludur. Cumhurbaşkanının çıkaracağı bütün kararlardan doğacak sorunlar 39 uncu madde gereğince bu kararları imzalayan Başbakanın ve ilgili bakanındır (madde-41).
- Cumhurbaşkanı, Hükümetin teklifi üzerine, daimi malullük veya kocama gibi özlük sebeplerden dolayı belli kimselerin cezalarını kaldırabilir veya hafifletebilir. Cumhurbaşkanı, Büyük Millet Meclisi tarafından sanıklanarak hüküm giyen bakanlar hakkında bu yetkiyi kullanamaz (madde-42).
- Cumhurbaşkanının ödeneği özel kanunla gösterilir (madde-43).

Özetle 1924 Anayasası'na göre, cumhurbaşkanının meclis içerisinden, yalnızca bir dönem için 4 yıllığına seçilmesi hükmü kabul edilmiş, görev süresi ise yenisi seçilinceye kadar görevde kalır şeklinde belirtilmiştir. “Cumhurbaşkanının aynı zamanda milletvekili olması ve bu sıfatın cumhurbaşkanlığı için bir ön koşul olması, cumhurbaşkanının görev süresinin parlamentonun görev süresine eşit olması ve cumhurbaşkanının özel günlerde meclise başkanlık etmesi gibi düzenlemelerin anayasada yer alması, rejimin meclis hükümeti niteliğinden kaynaklanmaktadır” (Özbudun, 2004, akt. Kahraman, 2007: 151).

Buna rağmen Anayasa cumhurbaşkanlığı seçiminin yapılma şekli, kaç oyla kazanacağı ve diğer düzenlemelerle ilgili hiç bir ayrıntıya yer vermemiş olmasına rağmen salt çoğunluk esas alınmıştır. Kabul edilen tüzüğe göre Meclis Başkanlık Divanı seçimlerinin ardından cumhurbaşkanlığı seçimlerine geçileceği belirtilmiştir. 1934 yılında çıkarılan ve kadına seçme ve seçilme hakkını veren yasanın kabulüne kadar kadın birisinin cumhurbaşkanı olması imkânsız iken 1934 yılından sonra bu sınırlama kaldırılmış, otuz yaşını doldurmuş milletvekili olan erkek ve kadın her kişinin eşit haklarla cumhurbaşkanı olabilmesi hükmü karara bağlanmıştır.

3.2.2-1961 Anayasası

1960 darbesi sonucunda ortaya çıkan 1961 Anayasası cumhurbaşkanlığı seçimleriyle ilgili çeşitli problemlere yol açmıştır. 1961 Anayasası'nın yürürlüğe

girmesinden sonra 1966 ve 1973 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde uygulanan seçim sistemi meclisi tıkamış ve 1980 darbesinin gerekçeleri arasında gösterilmeye kadar gidebilmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçiminin bu kadar karmaşık hale gelmesine neden olan 1961 Anayasası'nın ilgili maddeleri şu şekilde belirlenmiştir;

- Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisince, kırk yaşını doldurmuş ve yüksek öğrenim yapmış kendi üyeleri arasından, üye tam sayısının üçte iki çoğunluğu ile gizli oyla yedi yıllık bir dönem için seçilir; ilk iki oylamada bu çoğunluk sağlanamasa, salt çoğunlukla yetinilir. Bir kimse arka arkaya iki defa Cumhurbaşkanı seçilemez. Cumhurbaşkanı seçilenin partisi ile ilişkisi kesilir ve Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği sıfatı sona erer (madde-95).
- Cumhurbaşkanı Devletin başıdır. Bu sıfatla, Türkiye Cumhuriyetini ve Milleti temsil eder. Cumhurbaşkanı gerekli gördükçe, Bakanlar Kuruluna başkanlık eder; yabancı Devletlere Türk Devletinin temsilcilerini gönderir ve Türkiye'ye gönderilen yabancı Devlet temsilcilerini kabul eder; milletlerarası antlaşmaları onaylar ve yayımlar; sürekli hastalık, sakatlık ve kocama sebebiyle belirli kişilerin cezalarını hafifletebilir veya kaldırabilir (madde-97).
- Cumhurbaşkanı, görevleriyle ilgili işlemlerden sorumlu değildir. Cumhurbaşkanının bütün kararları, Başbakan ve ilgili Bakanlarca imzalanır. Bu kararlardan Başbakan ile ilgili Bakan sorumludur (madde-98).
- Cumhurbaşkanı, vatan hainliğinden dolayı, Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tam sayısının en az üçte birinin teklifi üzerine, üye tamsayısının en az üçte ikisinin Meclislerin birleşik toplantısında vereceği kararla sonlandırılır (madde-99).
- Cumhurbaşkanının hastalık ve yurt dışına çıkma gibi sebeplerle geçici olarak görevinden ayrılması hallerinde, görevine dönmesine kadar; ölüm, çekilme veya başka bir sebeple Cumhurbaşkanı makamının boşalması halinde de yenisi seçilinceye kadar, Cumhuriyet Senatosu Başkanı Cumhurbaşkanlığına vekâlet eder (madde-100).
- Cumhurbaşkanının görev süresinin dolmasına on beş gün kalınca veya Cumhurbaşkanlığı boşalınca, Türkiye Büyük Millet Meclisi yeni cumhurbaşkanını seçer; Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanık değilse, hemen toplantıya çağrılır (madde-101).

Görüldüğü üzere tıkanmanın ana gerekçesi seçilme şartıdır. 1924 Anayasası'na göre en fazla rey alan aday cumhurbaşkanı olabilmekte iken, 1961 Anayasası bu kuralı değiştirmiştir. Yeni kurala göre üçte iki çoğunluk aranmış, daha sonraki turlarda ise salt çoğunluk yeterli görülerek, salt çoğunluk sağlayıncaya kadar seçimlere devam edilmesi öngörülmüştür. 1961'te getirilen bu düzenleme, zaten aralarında husumet bulunan iki büyük siyasi partinin arasındaki mücadeleyi kızıştırmış, aralarına TSK'nin da katılmasıyla sistemin kilitletlenmesinin önü alınamamıştır.

Diğer taraftan 1961 Anayasası'nın 1924 Anayasası'na göre olumlu sayılabilecek yanı, 1924 Anayasası'nda cumhurbaşkanının tarafsızlığına ilişkin bir hüküm yer almamaktayken, 1961 Anayasası cumhurbaşkanı seçilen kişinin partisiyle ilişkisini kesme şartını getirerek tarafsızlık ilkesine vurgu yapmıştır (madde-95). Bir başka olumlu değişiklik ise 1924 Anayasası'na göre cumhurbaşkanının meclis üyeliğinden ayrılması gerektiğine ilişkin bir hüküm yer almamaktayken 1961 Anayasası'nda cumhurbaşkanı seçilen kişinin TBMM üyeliğinin sona ereceği hususu hükme bağlanmıştır. Cumhurbaşkanının görev süresi 1924 Anayasası'na göre bir seçim devresi ile sınırlandırılarak bir kişinin birçok kez cumhurbaşkanı olması imkânı tanınmış ve yenisi seçilinceye kadar görevde kalır hükmüne yer verilmiş iken, 1961 Anayasası'nda cumhurbaşkanının görev süresi yedi yıla çıkarılmış olup bir kimsenin arka arkaya iki defa cumhurbaşkanı seçilemeyeceği karara bağlanmıştır.

Yapılan diğer önemli bir değişiklik de egemenlik konusundadır. 1924 Anayasası "TBMM milletin yegâne ve hakiki mümessili olup millet namına hakk-ı hâkimiyeti istimal eder" (4. Madde) demektedir iken, 1961 Anayasasında bu durum, "Millet, egemenliğini anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organlar eliyle kullanır" (4. Madde) ifadesiyle egemenlik bir ölçüde halktan alınarak yetkili organlara devredilmiştir. Bu değişiklik olağanüstü öneme sahiptir. Çünkü 1961 Anayasası hazırlanırken asker rejim içerisinde kendi durumunu güçlendirecek bir takım önlemler alınmıştır. MGK bu amaçla oluşturulmuş ve anayasada egemenlikle ilgili bahsi geçen kurumlar arasındaki yerini alarak anayasaya girmiştir. Bu sayede TBMM'nin sistem içerisindeki yeri zayıflatılmıştır. Diğer bir önemli konu ise kontenjan senatörlüğü meselesidir. Bu konu istismar edilerek cumhurbaşkanlığı için bir ön aşama şeklinde algılanmıştır. Özdemir, "temsilciler meclisi üyelerinin, cumhuriyet senatosu'ndaki kontenjan senatörlüğü müessesesinin bir başka amaçla kullanılabileceğini düşünmemiş

olmalarını ise tarihin şakası olarak anlamak gerektiğini” (Özdemir, 2007: 34) belirtmiştir. Anayasanın kabulünden sonra seçilmiş olan üç cumhurbaşkanı da halkoyuyla gelmemiştir. Cemal Gürsel askeri yönetim lideri olarak cumhurbaşkanı olmuş, Cevdet Sunay Genelkurmay Başkanlığından kontenjan senatörlüğüne geçirilen bir aday olarak iki liderin uzlaşması sonucunda seçilmiş ve nihayet bir başka aday da yine iki liderin etkisiyle Çankaya’ya çıkan Kontenjan Senatörü Fahri Korutürk olmuştur.

3.3-CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMLERİ

3.3.1-Tek parti döneminde cumhurbaşkanlığı seçimleri

Tek parti dönemlerindeki cumhurbaşkanları seçimlerinde derin demokratik tartışmalar yaşanmamıştır. Bu dönem içerisinde sadece Atatürk ve İsmet İnönü cumhurbaşkanlığına seçilmiş, devletin kurucu lideri olan Atatürk devleti oluşturan tüm unsurlar tarafından desteklenmiş; fakat ölümü Türk siyasi hayatında önemli çekişmelere sahne olmuştur.

Kurtuluş Savaşı bitimine kadar devlet başkanlığı makamı bulunmuyordu. Kurtuluş Savaşı süresince olmayan devlet başkanlığı makamı meclis başkanlığı tarafından doldurulmuştur. “Atatürk 1923’te Cumhuriyet’in ilan edilmesine kadar Meclis’i devleti temsil göreviyle özdeşleşmiştir. Atatürk, TBMM’de onun görüşlerine muhalif olan gizli bir hizbin varlığını, günlük çalışmalarda romantizmin yaygınlığını ve kabul edilmeyecek nedenlerle hükümet faaliyetlerinin aksatıldığını fark edince uzun zamandan beri aklında olan bir düşüncüyü yürürlüğe koymaya karar vermiştir” (Nutuk: 574). “O zamana kadar bu mevki, daha önce kaydedildiği gibi, Atatürk’ün kendisinin elinde tuttuğu TBMM Başkanı tarafından doldurulmuştu” (Heper, 2006: 111). Mustafa Kemal Cumhuriyet’i ilan etmeden önce Kurtuluş Savaşı’na katılan yakın silah arkadaşlarıyla yapmış olduğu toplantıda ertesi gün Cumhuriyet’in ilan olunacağını bildirmiştir. İsmet İnönü ile beraber Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda birtakım değişikliklere gidilerek Cumhuriyet’in çerçevesi çizilmiştir. Yapılan değişikliklerle devletin şekli, hükümetin nasıl kurulacağı, cumhurbaşkanının nasıl seçileceği gibi temel hükümler karara bağlanmıştır. Nihayet 29 Ekim günü yapılan toplantı ile önerilen değişiklik maddesi ile Cumhuriyet ilan edilmiştir. Madde “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun bazı maddelerinin açıklığı kavuşturularak değiştirilmesine dair kanunun

madde metninde yer alan, “mevcut durumun açıklığa kavuşturulması sözü” itiraf edilmelidir ki yapılan işlemin yalnızca bir “ad koyma” olduğu anlamını taşımaktadır” (Özdemir, 2007: 82-83). Bu anayasa değişikliği ile Cumhuriyet ilan edilmiş ve hiç vakit kaybetmeden cumhurbaşkanlığı seçimine geçilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk cumhurbaşkanı o gün genel kurulda hazır bulunanların oy birliği ile belirlenmiştir. Yapılan oylama sonucunda Mustafa Kemal Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk cumhurbaşkanı olmuştur. 1924 Anayasası’nın cumhurbaşkanlığı ile ilgili hükmünde cumhurbaşkanı birden çok seçilme şansı bulunmaktaydı. Atatürk de ölümüne kadar cumhurbaşkanı sıfatıyla Türk Devleti’nin başında kalmıştır.

1938 yılında Atatürk’ün hayata veda etmesiyle cumhurbaşkanlığı seçimleri ülke gündemine gelmiştir. Bu seçim Türkiye’de bir anayasal kurum olarak ordunun siyasal yaşamdaki etkisini özellikle de cumhurbaşkanlığı makamında bulunacak kişinin belirlenmesindeki rolünün değerlendirilmesi açısından oldukça önemlidir. Atatürk’ün üst üste dört kez cumhurbaşkanı seçilmesi ordu için gurur duyulacak bir ayrıcalık olmuş, asker daha sonra gerçekleştirilecek olan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde karar koyucu olarak aynı ayrıcalığı yaşamak istemiştir. Atatürk’ün hastalığında yakın arkadaşları Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak’ın başkanlığında sık sık toplanarak devletin geleceği ile kimin devlet başkanı olacağı konularında görüş alışverişinde bulunmuşlardır. Bu toplantılardan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ordunun belirleyici olacağı kesinlik kazanmıştır. Yeni cumhurbaşkanı “Trimvira’dan biri olacaktır. Yani İsmet İnönü veya Fevzi Çakmak” (İba, 1998: 153).

Dönemin Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak anılarında o dönemlerde Atatürk ile kendisi arasındaki geçen konulardan bahsetmiştir. Soyak’a göre Atatürk kendisinden sonra cumhurbaşkanlığı makamına Mareşal Fevzi Çakmak’ın geçmesini istemiştir. Fakat Celal Bayar’ın Atatürk’ün bu arzusunu dikkate almadığını belirterek Atatürk’ün şu ifadeleri kullandığını belirtmiştir.

“Elbette bunda söz ve seçim hakkı sadece milletin ve onun mümessili olan TBMM’nindir. Yalnız ben (Atatürk) bu meseledeki mütalaamı ifade edeceğim. Evvela akla İsmet Paşa gelir; evet! O, memlekete büyük hizmetler ifa etmiştir. Fakat nedense umumun sempatisi kazanamadığı görülüyor. Bu yüzden durumu pek te cazip olmasa gerek. Bir de Mareşal Çakmak var. O, hem memlekete büyük hizmetler etmiş hem de herkesle iyi geçinmiş, salahiyyet prensiplerinin

mütalaalarına dair kıymet vermiştir. Kimse ile çekişme halinde değildir. Bu itibarla bence, devlet başkanlığı için en münasip arkadaş odur” (Özdemir, 2007: 99).

Atatürk, Fevzi Çakmak’ın genelkurmay başkanı olmasından dolayı askerin desteğini alacağını belirlemiştir. Fakat Soyak’ın bu iddialarının doğrulanması mümkün değildir. “Herhalde bu önemli nokta, yazılı belgelerle aydınlatılması çok güç ve belki de imkânsız gibidir; belki yakın tarihimizin dikkate değer soru işaretlerinden biri olarak kalacaktır” (Şimşir, 1989: 85, akt. Özdemir, 2007: 101).

Buradaki kritik nokta ise 1924 Anayasası’na göre cumhurbaşkanının yalnızca meclis üyeleri arasından seçilebilmesidir. Bu nedenle Fevzi Çakmak’ın aday olması hukuki açıdan imkânsızdır. Buna rağmen Celal Bayar’a göre meclisin çoğunluğu da Fevzi Çakmak’ı cumhurbaşkanı olarak görmek istemiştir. Asım Gündüz¹¹ ise anılarında Celal Bayar’ın Fevzi Çakmak’a teklifte bulunduğunu ancak Mareşalin bunu kabul etmediğini şu şekilde belirtmiştir. “Fevzi Paşa bir çocuk gibi kızarmıştı. O, siyaseti sevmeyen bir kimseydi. Başını sallayarak cevap verdi: Hayır Celal Beyefendi, ben politikadan uzak, ordumla sizlere yardımcı olacağım. Asla bir müdahale veya karşılığı beklemeysin” (Gündüz, 1973: 217) demiştir.

Geriye bir tek İsmet Paşa kalmaktadır. Bayar’a göre İsmet Paşa cumhurbaşkanlığı için çok istekli birisi değildir. Fakat İsmet İnönü’nün tek adaylık makamına yükselmesini sağlayan unsur onun parti ve parlamentodaki konumundan çok askeri ve sivil bürokrasideki olan gücüdür. İnönü 14 yıl süren başbakanlık görevinde bürokrasiyi iyi yönetmiş, ordu içinde de kendisine bağlı sadık bir grubun oluşmasını sağlamıştır. Ayrıca İnönü’nün cumhurbaşkanı olması için bazı generallerin kesin tavır aldıklarına İnönü’nün askeri kendi safında tuttuğunun da bir göstergesidir. Aslında ordu başlarda tarafsız davranmış, Atatürk’ün mirasına sadık kalmıştır. Orduya göre kararı Milet Meclisi vermelidir. Ordunun bu düşüncesi Asım Gündüz tarafından “Başbakana Genel Kurmayın fikrini anlattım. Meclisin üzerinde bir kuvvet tanımadığımızı, bunun için de herhangi bir tavsiyeyi düşünmediğimizi, Meclisin en isabetli seçimi yapacağını söylediğini” (Gündüz, 1973: 217) dönemin Başbakanı Celal Bayar’a da iletmiştir.

¹¹ Orgeneral, Garp Cephesi Kurmay Başkanı, Büyük Tarruz planının hazırlayıcılarından, Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak zamanında Genelkurmay 2. Başkanlığı görevinde bulunmuştur. 1946 yılına kadar bu görevde kalmıştır, Bkz: (Gündüz, 1973: 7-8).

Cumhurbaşkanının kimin olacağına meclisin karar vereceği beklenirken Birinci Ordu Komutanı Fahrettin Altay askerinin bu tavrına karşı çıkmış ve bu düşüncesini Asım Gündüz’le paylaşmıştır. Altay, madem Fevzi Çakmak olmuyor o zaman İnönü cumhurbaşkanı olmalıdır demiştir. Gereğini de kolordu ve tümen komutanlarıyla yaptıkları toplantıda İnönü’nün cumhurbaşkanlığının daha hayırlı olacağına karar verdiklerini söyleyerek açıklamıştır. Altay’ın düşüncesi göre; cumhurbaşkanlığı makamı rastgele bir kişinin getirileceği bir makam değildir. Türkiye özellikle dış politikada çok ciddi sınavlarla karşı karşıyadır, her an bir savaşın patlama ihtimali vardır ve bu kritik zamanda Türkiye’nin başında kuvvetli birisinin olması gerekir, buna en uygun aday da İnönü’dür. Fahrettin Altay’ın bu düşünceleri Asım Paşa tarafından Fevzi Çakmak’a anlatılmış ve Çakmak, Altay’a hak vermiştir (Gündüz, 1973: 217-218). Cereyan eden bu olaylar sonucunda mecliste yapılan oylamada 323 oyun 322’sini alan İsmet İnönü Türkiye’nin II. cumhurbaşkanı seçilmiştir. Hemen akabinde “ Mustafa Kemal’e Atatürk (Türkün Atası) unvanıyla verilen Ebedi Şef’liğin yerine ikinci adam konumundaki İnönü’ye meclis kararıyla ‘Milli Şef’ unvanı verilmiştir” (İba, 1998: 154).

1938’de yeni cumhurbaşkanı seçiminin ardından bir askeri lisenin tarih öğretmeni öğrencilerine; “çocuklar, askeri şerefimizin kıymetini biliniz; yeni cumhur reisimizi seçen, başta Mareşal Fevzi Çakmak olmak üzere birkaç kumandandır,” derken bir gerçeğe işaret etmiştir. Aynı öğretmen bir öğrencisinin “Efendim Büyük Millet Meclisi seçmedi mi?” sorusu üzerine, öğretmen: O işin formalitesidir. Eğer kumandanlar razı olmasaydı, o başıbozukların cumhur reisi seçmek hadlerine mi düşmüş” (Velidedeoğlu, *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1988, akt. Özdemir, 2007: 97) demiştir. İsmet İnönü’nün seçilmesiyle birlikte asker gerek siyasette ve gerekse cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ağırlığını hissettirmeye başlamış, Atatürk’ün ordu siyasetin dışında kalmalıdır anlayışı İnönü ile ortadan kalkmıştır.

3.3.2-Çok partili hayatta cumhurbaşkanlığı seçimleri

Maurice Duverger, “Siyasi Partiler” adlı eserinde ittifaklardan bahsederken, “partiler arasındaki ittifaklar, çok değişik biçimler ve dereceler gösterir. Bazıları geçici ve örgütsüz mahiyette olup, seçimlerde avantaj sağlamak, bir hükümeti düşürmek ya da bazen de desteklemek amacıyla yapılan basit geçici koalisyonlardan ibarettir. Bazıları ise, bir süper partiyi andırabilecek derecede sürekli ve sağlam örgütlüdür” (Duverger, 1993: 417) demektedir. Gerçekten de Türk siyasi hayatı çok partili hayata geçtikten

sonra partiler arası sıkça birliktelik veya ayrılık gözlemlenmiş, bu ise ülkenin sorunları başta olmak üzere cumhurbaşkanlığı seçimleri gibi birçok konuda telafisi olmayan sorunların meydana gelmesini sağlamıştır.

1950 seçimlerinden galibiyetle çıkan DP, milletvekillerinin tamamına yakını olarak iktidarı tek başına kurmuştur. Cumhurbaşkanlığı seçimleri adaylar bakımından tam bir muammaya dönüşmüştür. İlk başlarda Celal Bayar'ın partinin başında kalacağı açıklasa da daha sonra bu değişmiştir. Kimileri ise siyaseten daha az bilinen az yıpranmış birisinin cumhurbaşkanı olmasını arzulamıştır. Daha sonraki günlerde toplanan “DP Meclis grubunda eğilim, Bayar'ın parti başkanlığında kalması iken, daha sonra cumhurbaşkanlığına getirilmesi şeklini almıştır” (*Akşam*, 21 Mayıs 1950, akt. Özdemir, 2007: 138). Asker ise Celal Bayar'ın cumhurbaşkanlığına karşı çıkmamıştır. Bilakis Celal Bayar'ın gerek Atatürk ve İsmet İnönü'nün dava arkadaşı olması, gerekse DP üyelerinin geçmişte CHP mensubu olmaları, askerde DP'nin Cumhuriyet'in temel prensiplerine bağlı kalacağı hissini uyandırmasıyla desteklenmiştir. TBMM'nin 22 Mayıs 1950 günü yapmış olduğu cumhurbaşkanı seçimi oturumunda kullanılan 453 oyun 387'sini alan İstanbul milletvekili Celal Bayar Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin üçüncü cumhurbaşkanı olarak yemin edip görevine başlamıştır. Diğer adaylar İsmet İnönü'ye 64 oy, Halil Özyörük'e de 1 oy çıkmıştır. DP seçim sonrasında tüm makamları alırken, İsmet İnönü siyasi hayatında ilk defa muhalefete düşmüştür. Yaklaşık on yıl süren bu demokrasi havası 27 Mayıs'ta gerçekleştirilen bir askeri müdahale ile son bulmuştur.

1960 yılında meydana gelen ve başbakanın idamıyla sonuçlanan askeri müdahale birçok şeyi alt üst ederek askeri, siyaset sahnesinin içerisine sokmuştur. Küçük bir subay kadrosuyla sisteme müdahale eden ordu, kendisini rejimin bekçisi ilan edip her siyasi olaydan kendisine pay çıkararak karar verici şeklinde hareket etmiştir. Askere göre darbe başarıyla gerçekleşmiş ve hedeflenen siyasi sonuçlara varılmıştır. Yeni bir anayasa yapılarak raydan çıkmış olan sistem tekrar raya sokulmuştur. Ülke askerinin bu düşünceleri ışığında 15 Ekim 1961 genel seçimlerine gitmiş; fakat sonuçlardan ne MBK ne de ordu komuta heyeti memnun olmuştur. O günlerin aktif örgütü olan Silahlı Kuvvetler Birliği (SKB) seçimlerden sadece altı gün sonra İstanbul Harp Akademisi'nde toplanarak “iktidarı milletin hakiki ehliyetli mümessillerine tevdi etmek için askeri müdahale kararı alıyordu” (İba, 1998: 188). Bu durumdan vazife

çıkaran Cemal Gürsel ise tüm liderleri Çankaya Köşkü'ne çağırıp SKB tarafından kendisine iletilmiş olan bir takım yaptırımları parti liderlerine onaylatmak istemiştir. SKB'nin bu şekilde davranmasının nedeni seçimleri DP'nin devamı olan AP'nin kazanmış olmasıdır. Asker bir daha 1960 öncesi siyasi atmosfere dönmek istememiştir.

Askerin dayatması sonucu protokol siyasi partiler tarafından 24 Ekim günü imzalanmış, bir gün sonra ise yeni meclis Cemal Gürsel tarafından açılmıştır. 26 Ekim günü cumhurbaşkanlığı seçimi için toplanan meclis ise o zamana kadar yaşanmamış olaylara gebe kalmıştır. TBMM, SKB cuntası mensubu subaylar tarafından adeta işgal edilmiş, Meclis Genel Kurul kapıları subaylar tarafından dışarıdan kilitlenmiştir. O günlerde adaylığını açıklayan Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil tehdit edilerek cumhurbaşkanlığı adaylığından vazgeçirilmiştir. Tek adayla gidilen cumhurbaşkanlığı seçimlerinde “Cemal Gürsel 607 oyun 434’ünü alarak” (Özdemir, 2007: 179) TC'nin dördüncü cumhurbaşkanı seçilmiştir.

1966 ve 1973 seçimleri ise tam bir kargaşaya sebep olmuştur. “Gürsel'in ölümünden sonra... 1965 yılında tek başına iktidara gelen AP, Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel'i cumhurbaşkanı seçme olanağına sahip olmasına karşın... O yıllardaki koşulları dikkate alarak Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ı beşinci cumhurbaşkanı seçmiştir” (Arcayürek, 2007: 9). Altıncı Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk de tıpkı beşinci cumhurbaşkanı seçimlerinde olduğu gibi iki büyük parti olan AP ve CHP'nin uzlaşması sonucunda seçilmiştir. Bu seçimlerde ise adaylara önce kontenjan senatörlüğü unvanı verilerek senatör yapılmış, daha sonra ise cumhurbaşkanlığı seçimlerinde aday olarak gösterilmişlerdir.

3.4-CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMLERİNE MÜDAHALE EDEN KURUMLAR

3.4.1-Bürokrasi

Bürokrasi, belirli özelliklere sahip bir örgüt biçimidir ve kamu yönetimi kolu olarak tanımlanır. Max Weber'le ortaya çıkan bu tanımda bürokrasi, hiyerarşi, otorite, işbölümü, yazılı kurallar ve yazışmaların toplandığı organizasyon yapısını ifade eder. Bürokratikleşme 19. yy.'dan itibaren yalnızca devlette ve kilisede değil, aynı zamanda siyasi partilerde, ordularda, dini kurumlarda, yargı ve sanayide de hâkim bir nitelik olarak gelişme göstermiştir. Weber'in ortaya koyduğu görüşte rasyonel, şahsa göre

değişmeyen, kurallara bağlı ideal bir örgütün kurulabileceği belirtilmektedir (Weber, 2008: 42-45).

Türkiye’de bürokrasi her zaman için seçkin bir yapı olarak öne çıkmış ve Cumhuriyet’in temel prensipleri ile Atatürk ilke ve inkılâplarının savunucusu konumunda yer almıştır. Bürokrasi konusunda “Atatürk’ün zihnindeki modelin hayata geçirilmesi kolay olmamış, bir ikilem ile karşı karşıya kalınmıştır. Atatürk bir yandan sivil bürokrasiyi makina benzeri bir örgüt haline getirmeye çalışmış, diğer yandan, bürokratların müstakil bir değerler sisteminin, yani Atatürkçü düşüncenin, savunucuları olmalarını istemiştir” (Heper, 2006: 124). Demokrasinin gelişmeye başladığı 1945’lerden itibaren ülke yönetimine talip seçkin zümre ile bürokratik elit arasında bir mücadele gözlemlenmiştir. Bürokrasi karşıtı seçkinlerin, Kemalizm’i bir ideolojiye dönüştüren bürokratik elite karşı bir meydan okuması olmuştur. Bundaki asıl gerekçe ise CHP’nin özellikle Recep Peker’in Genel Sekreter olarak yapmış olduğu icraatlar etkili olmuştur. Peker’in “parti bürokrasisini devlet bürokrasisinin önüne geçiren tutum ve davranışları 1935 kongresiyle hukuki temellerini bulmuştur” (Demirci, 2008: 115). Partinin sivil bürokrasi üzerindeki bu ağırlığı Atatürk’te rahatsızlık uyandırmış ve CHP-bürokrasi ilişkileri ters bir seyir izlemeye başlamıştır. Atatürk bunu yaparken devlet bürokrasisi ile parti bürokrasini birbirinden ayırmıştır. “Atatürk’ün devlet bürokrasisi üstünde bir parti bürokrasinin oluşmasına izin vermediğini, devlet yönetimindeki bütün kademelerin parti tarafından doldurulması gibi bir esas tesis etmediğini, kendisinin son aşamada devletin bir ‘parti devletine’ dönüşmesine karşı çıktığını, partinin bürokrasi üzerinde belirleyiciliğinin sınırlı olduğunu” (Demirci, 2008: 106) görebiliriz. Atatürk bir taraftan bu çabaları harcarken diğer taraftan bürokrasiyle yakın ilişki kurup gerekli gördüğü her durumda üst bürokrasi kademelerini atlayarak alttaki memurlarla doğrudan ilişki kurmuştur. Atatürk bürokrasinin bir parçası olarak değil tam tersine bir denetleyicisi gibi hareket etmiştir.

Diğer taraftan Atatürk hiçbir zaman sivil bürokrasiyi devleti temsil edecek bir kurum olarak görmemiştir. Onun yerine temsil makamı olarak sadece TBMM’yi işaret etmiştir. “Onun gözünde yönetimi kendi elinde tutabilecek tek yüksek organ bizzat Meclis’in kendisidir” (Atatürk, 2000: 460).

Atatürk döneminin tam tersine bürokrasi özellikle tek parti (Atatürk sonrası) zamanında bizzat İnönü’nün kontrolü altına girmiş, adeta rejim ile özdeşleşmiştir. Bu o

kadar ileriye gitmiştir ki İnönü'nün gerek sivil bürokrasi gerekse de askeri bürokrasideki hâkimiyeti onun cumhurbaşkanı olmasında önemli bir rol oynamasına sebep olmuştur. Demokrasiye geçişle beraber sivil bürokrasi kendisini seçkinci zümre olarak sivil iktidardan ayrı tutmuştur. Atatürkçülüğün savunmasını üstlenen bürokratik seçkinler siyasal kadrolar karşısında ast rolü oynamaya razı olmamışlardır (Heper, 2006: 124). Seçimlerle işbaşına gelen iktidarların uygulamalarına mesafeli durarak rejimi ilgilendiren konularda başta kendisini rejimin bekçisi ilan eden TSK ve CHP ile yakın ilişki içine girerek taraf olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Yücekök konu hakkında, “CHP bürokratikleştirildi; bürokratik ve siyasal güç birleşerek kendi görüşlerini halka empoze edebilirler (Yücekök, 1983: 122, akt. Heper, 2006: 137) demektir. Bürokrasi konusunda Bayar'ın düşünceleri de Yücekök'ü doğrulamaktadır. “Siyasal partimizin ilk yılında, CHP ve üyeleri ile değil diğer hükümet güçleri ile uğraşmak zorunda kaldığı iyi bilinen bir olgudur. Bir siyasal partinin diğer siyasal partiler ile siyasal rekabete girmesi sadece doğaldır. Lakin siyasal gelişimin ileri evrelerindeki ülkelerde bir siyasal partinin hem kamu yetkisini hem de bu yetkinin getirdiği araçları kendi elinde tutan bürokrasiden gelen baskılara katlanması kabul edilemez (Toker, 1970: 135, akt. Heper, 2006: 137).

Bürokrasi bu nedenlerle gerek genel seçimlerde gerekse cumhurbaşkanlığı seçimlerinde bahsi geçen rejim savunucularının yanında yer alarak seçimleri etkilemeye çalışmıştır. Bürokrasinin bu şekilde davranmasının ana kaynağı ise “Türkiye'nin demokratikleşme ve özgürleşme açısından yeterince gelişmemesinden kaynaklanmaktadır” (Fedayi, 2007: 45). Bu da DP ile başlayıp AP ile devam eden tüm sağ partilerin, tarafsız olması beklenen bürokrasi kurumunun belirli bir ideolojik temel ışığında hareket ettiğini, çağın gereksinimlerine ayak uydurmadığını, bu nedenle bir reforma ihtiyaç duyulduğu anlayışını sıkça dile getirmelerine neden olmuştur.

3.4.2-Basın

Basın, bugünün demokrasisinde tüm dünyaca önemine varılmış dördüncü bir kuvvet olarak siyaset sahnesindeki yerini almıştır. Kimi zaman yasama, yürütme ve yargı erklerinden daha da önce gelerek siyaseti belirleyen baş aktör konumuna kadar gelebilmiştir. Basının sermaye yapısındaki değişiklik, sermayenin ulaştığı büyüklük, teknolojinin getirmiş olduğu yenilikler basını her geçen gün daha da etkin kılmaktadır. Bu nedenlerden dolayı “cumhurbaşkanlığı olsun, yürütme veya yasama organları olsun

zaman zaman yargı mensupları bile medyanın bu gücü karşısında işbirliği arayarak işlerini yapmada kolaylık sağlamak istemektedirler” (Bila, 2000: 30). Nilgün Gürkan’ın ifadesine göre; “basın dördüncü bir kuvvet olarak yasama, yürütme ve yargı organları gibi erklerden daha etkili olabilmekte ve zaman zaman bu üç kuvvetin hepsini birden değişikliğe zorlayarak kamuoyu yaratabilmektedir” (Gürkan, 1998: 15). Basının Türkiye’de gazetelerden beklenen topluma karşı sorumlulukları gereği askeri müdahalelere karşı çıkıp halkın ve onun temsilcisi siyasi partilerin yanında olmaları gerekirken, özellikle sivil asker ilişkilerinde demokratik değişime öncülük etmek bir yana kendilerini yasama ve yürütme organlarını karşısında askerin yanında konumlandırarak gelişen olaylarda taraf olmaktan geri durmamışlardır. Basının bu tavrında tek parti iktidarı zamanında uygulanan sansür uygulamasının da etkisi vardır. Nitekim Mete Tuncay, 1925 yılı mayıs ayında Takrir-i Sükûn Kanununun kabulü ile güvenilir bilgilerden geniş kapsamlı ve uzun süreli yoksun bırakılmanın basın-iktidar ilişkileri açısından çok önemli bir dönüm noktası olarak görülmesi gerektiğini belirtmektedir (Tuncay, 1981: 141). Bu nedenle basın tekrar aynı baskın sansür uygulamalara maruz kalmamak için siyasilerin karşısında askerin tarafında olabilmıştır.

Diğer taraftan gazeteler kendi savundukları siyasi anlayış çerçevesinde her olaya karşı farklı davranışlar sergilemişlerdir. 1960 darbesinde askerin ve CHP’nin yanında olan basın, 1971 muhtırasında bir görüş ayrılığına düşmüştür. “Gazetelerin müdahalelere farklı yaklaşması, müdahalelerin demokrasilerdeki yerinin sorgulanmasından ziyade kime karşı yapıldığı noktasında olmuştur” (Neziroğlu,2003: 188). *Tercüman* Gazetesi 1971 ve 1980 askeri müdahalelerinin AP’ye değil, CHP ve komünizm tehlikesine karşı yapıldığını savunurken, *Milliyet* ve *Cumhuriyet* gazeteleri müdahalelerin bütün siyasi partilere yapıldığını savunmuştur. Mehmet Barlas “bazı darbe teşebbüslerinin basın patronları ve gazeteciler tarafından desteklendiğini ifade etmiştir” (Dursun, 2003: 126).

Seçimlerde ise kendi anlayışlarına hizmet edecek olan siyasi parti veya cumhurbaşkanı adaylarını desteklerken, karşı çıktıkları parti veya adaylara karşı da muhalefetle birlikte hareket edip siyaseti şekillendirmeye katkı sağlamışlardır. Cemal Gürsel, Cevdet Sunay’ın cumhurbaşkanlıklarını destekleyen basın, 1973 seçimlerinde Faruk Gürler’e yapılanları haksızlık olarak değerlendirip Ecevit ve Demirel’i eleştirmiştir.

Yukarıdan da anlaşılacağı üzere basın muhtıra veya darbe gibi ciddi müdahaleler karşısında ya doğrudan askerden yana tavır almış, ya da sivilleri yeterince savunmamış veya savunmamıştır. Diğer yandan darbe ve muhtıra dışındaki cılız müdahale girişimlerine karşı ürkek de olsa bazı gazeteler tarafından eleştiriler yapılmıştır. Bila, “fiilen çok büyüyüp, etkinleşen ve artık bir erk haline geldiği kabul edilen basının kendi sınırları içinde görev yapmasını sağlamaya dönük çalışmalar yapması lazım geldiği” (Bila, 2000: 31) görüşünü belirtmektedir. Gerek tek parti gerekse cuntacı iktidarlar zamanında sansür baskısı altında kalan basının askerin tarafında olması oldukça düşündürücüdür. Askeri müdahalelere karşı az da olsa ürkekçe tavır almalarının dışında mevcut statükocu anlayışla hareket edip askerin tarafında olmalarının altında yatan gerekçe ise müdahale sonrası oluşan siyasi ortamdan yararlanmak istemeleridir.

3.4.3-Asker

Cumhurbaşkanlığı seçimlerini en çok etkileyen unsur TSK’dır. Cumhurbaşkanlığı seçimleri üzerinde etkili olan ve daha önce bahsi geçen bürokrasi, sivil toplum kuruluşları, medya gibi etmenler temelde askerin konumuna göre şekillenmektedir. Silahlı gücü elinde bulunduran ordu toplumu oluşturan diğer grupları gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak baskı altına alarak siyasete yön verme çabası içindedirler. Askerin bu kadar siyasetin içinde olması her ne kadar İttihat ve Terakki’ye kadar dayansa da, Cumhuriyet tarihimize Atatürk sonrası kimin cumhurbaşkanı olacağı tartışmaları bu konunun can alıcı boyutunu oluşturur. Kurucu lider Atatürk’ün cumhurbaşkanı olarak devletin başında yer alması asker için bir gurur kaynağı olmuştur. Ölümünden sonra ikinci adam olarak İsmet İnönü meclis tarafından cumhurbaşkanı seçilmiş olsa da bu o kadar da basit gerçekleşmemiştir.

Celal Bayar’ın seçimi hariç hemen hemen hepsinde aday belirlemede en kritik nokta askerin tavrı olmuştur. Özellikle müdahale sonrası “iktidardan çekilmek üzere olan asker, takip eden demokratik rejimde daha büyük hisse almak amacıyla seçim sürecini manipüle etmek için müdahalede bulunabilmiştir” (Özbudun, 2007: 103). Bu amacı gerçekleştirmenin en basit yolu “askeri rejim liderlerini, takip eden demokratik rejim için cumhurbaşkanı seçtirmektir” (Özbudun, 2007: 104). Nitekim “Orgeneral Gürsel ve Orgeneral Evren de cumhurbaşkanı unvanına sahip olabilmek için sistemi zorlamışlardır” (Özdemir, 2007: 151). 1960 darbesiyle ülke yönetimine el koyan ordu içindeki restorasyon heveslileri ilk güç denemesini cumhurbaşkanlığı seçimlerinde

göstermek istemişler (Koçaş, 1977: 1037) zorunlu olarak devrimin lideri olan Cemal Gürsel'in cumhurbaşkanı seçilmesi hususunda siyasi partilerle mutabakat yapmışlardır. Bu mutabakat bir anlamda ordunun darbe sonrası gerçekleşen genel seçimlerden memnun olmaması nedeniyle partilere asker tarafından dayatılmıştır. Bu dayatmanın diğer bir nedeni darbe sonrasında yapılacak olan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde "Ali Fuat Başgil'in cumhurbaşkanı adayı olacağını açıklamasıdır. Birçok milletvekilinin de Başgil'in cumhurbaşkanı adaylığını desteklediklerini ifade etmeleri ve Başgil'i ziyaretleriyle de desteklerini açıkça ortaya koymaları, cuntanın planlarını bozmuştur" (Ertunç, 2007: 120). Bu nedenle Çankaya'da asker ve siyasi partilerin katılımıyla gerçekleşen zirvesinin bir amacının da Başgil'in cumhurbaşkanı olmasını engelleyerek Cemal Gürsel'i cumhurbaşkanı seçtirmektir. 27 Ekim 1961 tarihinde çıkan *Vatan* gazetesi ise "Ali Fuat Başgil, cumhurbaşkanı arzusunun o kadar ucuza gerçekleşmeyeceğini anlayınca senatörlükten istifa etmiştir" (*Vatan*, 27 Ekim 1961, akt. Ertunç, 2007: 123) haberini ilk sayfadan okuyucularına duyurmuştur. Askerin büyük baskısı altında gerçekleşen 1961 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde meclis askerler tarafından adeta ablukaya alınmıştır. Yapılan oylamada Gürsel 607 oyun 434'ünü alarak cumhurbaşkanı seçilmiştir. "Meclis localarındaki tüm generallerin yüzlerindeki sert ifade bir anda değişmiş, memnuniyet gülücükleri dağıtmaya başlamışlardır" (*Cumhuriyet*, 27 Ekim 1961, akt. Ertunç, 2007: 127).

"Askeri yönetim liderliği ve Silahlı Kuvvetler Komutanlığı görevlerinde bulunmasının sağladığı üstünlükler, bazı hallerde, 1966'da Cevdet Sunay örneğinde olduğu gibi (Sunay genelkurmay başkanı iken kontenjan senatörü olarak parlamento üyesi olmuş ve cumhurbaşkanı seçilmiştir; 1973'te aynı yolu Orgeneral Faruk Gürler zorlamış, fakat olamamıştır.) cumhurbaşkanlığı makamının adeta Genelkurmay Başkanlığından sonra gelinecek bir üst rütbe ve makam şeklinde anlaşılmasına neden olmuştur" (Özdemir, 1989: 141). Özellikle Cevdet Sunay'ın seçilmesi siyasi aktörler ile askeri erkânın yakınlaşmasına sebep olmuştur. Her ne kadar asker cumhurbaşkanı makamına bir generalin geçmesini arzu etse de bunda siyasetçilerin göstermiş olduğu uzlaşmacı tavır asıl belirleyici etmen olmuştur. Benzer bir uzlaşma örneği 1973 seçimlerinde de aransa da siyasi partiler bu sefer bunu bir askeri dayatma şeklinde algılayarak, cumhurbaşkanlığı makamının Genelkurmay Başkanlığı makamından sonra elde edilecek ve bunun olağan görünecek bir anlayışa karşı çıkmışlardır. Siyasetçiler her ne kadar bu oyundan zaferle çıkıp dayatmalara boyun eğmeseler de sonuçta "Meclis'e

paşaların kabul edebilecekleri bir cumhurbaşkanının seçilmesi söylenmiş” (Ahmad, 2008: 185) ve yine bir askeri aday olan Fahir Korutürk’te karar kılınmıştır.

3.4.4-Cumhurbaşkanlarının etkisi

Cumhurbaşkanlarının bizzat kendileri dahi kendilerinden sonra gelecek cumhurbaşkanlarını belirlemede gerek görev dönemleri boyunca göstermiş oldukları icraatlarda gerekse sürelerinin dolmasına yakın verdikleri beyanat ve tavırlarla etkili olmuşlardır. Cumhuriyet’in ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal kendisinden sonra yerine geçmesi gereken aday olarak Mareşal Fevzi Çakmak’ı gerek orduya olan hâkimiyeti ve gerekse her kesimin takdiri toplaması yönünden aday olarak göstermiş ve yakın çalışma arkadaşlarına bu konu hakkında telkinlerde bulunmuştur. Buna karşın hem Fevzi Çakmak’ın meclis üyesi olmaması hem de Bayar’ın tutumu Mareşalin cumhurbaşkanı olmasını engellemiştir. Bunda Mareşal Çakmak’ın isteksiz oluşu ile ordu içerisinde oluşan İnönü sempatanlığının da etkisi kaçınılmaz olmuştur.

Asker kökenli diğer bir cumhurbaşkanı ise İsmet İnönü’dür. Gerek ordudaki gerekse bürokrasideki hâkimiyeti ve uzunca bir süre başbakanlık görevini sürdürmüş olması onun cumhurbaşkanlığı makamına çıkmasını sağlamıştır. 1950 yılında Demokrat Parti’nin iktidara gelmesinden sonra yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminde Bayar cumhurbaşkanı olmuş, İnönü ise halkın tercihine saygı göstererek muhalefetin yolunu tutmuştur.

Sivil lider olarak seçilen ilk cumhurbaşkanı Celal Bayar’dır. Ülkenin kötü gidişine karşı çıkmış olan Bayar dört arkadaşı ile CHP’den istifa edip DP’yi kurmuştur. Girdiği ikinci seçimlerden birinci olarak çıkan DP Bayar’ı cumhurbaşkanı olarak Çankaya’ya uğurlamıştır. Mareşal Fevzi Çakmak’a karşı İnönü’nün cumhurbaşkanlığını destekleyen Bayar bu sefer büyük bir seçim zaferinin sonunda ülkeyi demokrasiyle tanıştıran İnönü’nün yerine geçmiştir. On yıl kadar cumhurbaşkanlığı makamında kalan Bayar asker ile sivil siyasetin uzlaşmasına katkı sağlayamadığı gibi darbenin gerçekleşmesini de engelleyememiş, darbe sonrasında tutuklanarak Çankaya’dan indirilmiştir. Bayar’dan sonra askeriye’nin gerek siyasette gerekse cumhurbaşkanlığı seçimlerinde olan ağırlığının giderek arttığı gözlemlenmiştir.

Diğer asker kökenli cumhurbaşkanı ise Cemal Gürsel’dir. 1960 darbesinin komutanı askeri bir dayatmanın sonucunda cumhurbaşkanı seçilmiştir. Darbe

sonrasında ülkenin yeniden demokrasi havasına geçtiği günlerde görev alan Gürsel “hastalık nedeniyle görev yapamaz hale gelmiş bu da anayasa mevzuatı açısından sorun yaratmıştır” (Özdemir, 2007: 193). Fakat kendisinin bir darbe lideri olması ve ülke ortamının hâlâ tam anlamıyla istikrarlı bir yapıya kavuşamaması, ondan sonra gelecek olan adayın asker kökenli olmasına neden olmuştur.

Cemal Gürsel’den sonra asker kökenli adayların cumhurbaşkanı seçilmesinde başvurulan en önemli yol kontenjan senatörlüğüdür. Nitekim Gerek Sunay, gerekse Korutürk bir önceki cumhurbaşkanı tarafından kontenjan senatörlüğüne atanmış ve meclis’te partilerin desteğini alarak cumhurbaşkanı seçilmiştir. Sunay’ın demokrasi yanlısı birisi olması seçilmesini kolaylaştırmıştır (Özdemir, 2007: 215). Ayrıca TSK ile siyaset arasında iyi bir köprü vazifesi görmüştür. Diğer taraftan Cevdet Sunay’ın başarılı yönetimi¹² ordunun Faruk Gürler’i aday olarak göstermesini sağlamıştır. Her ne kadar Sunay tarafından her hangi bir telkin gelmiş olmamasına rağmen, Sunay’ın 1971’de gerçekleştirilen muhtıradan askerin tarafında görünerek iktidarda bulunan AP’ye mesafeli durması askerin yeniden kendi içlerinden bir adayı Köşke gönderme fikrinde etkili olmuştur. Fakat 1971 muhtırasının acısını atamayan başta Demirel ve Ecevit bu sefer asker adaya karşı çıkmışlardır. Yoğun çekişme içerisinde geçen seçim atmosferinde Cevdet Sunay’ın görevinin uzatılması düşünülmüş; fakat bu düzenleme gerçekleştirilememiştir. Nihayet iki büyük parti asker kökenli bir diğer kişi olan Fahri Korutürk’te uzlaşma sağlamışlardır. Korutürk “Atatürk ve İnönü ile birlikte, döneminde tek bir askeri müdahale bulunmayan üçüncü Cumhurbaşkanımızdır. Bunu dirayeti kadar sağlam karakteri ile sağlamayı başarmıştır” (*Deniz Kuvvetleri Dergisi*, 1987: 66). Korutürk dönemini bitirirken iki büyük partinin büyük bir koalisyon kurarak ülkenin sorunlarına acele çare bulmaları için gayret göstermiştir. Bu maksatla “k kontenjan grubu ile Çankaya’da yaptığı toplantıda hepiniz Meclis koridorlarında tanıdığınız, ahababı olduğunuz her partiden milletvekillerinin koluna giriniz. Onlara durumun tehlikesini anlatınız. Demokrasiyi korumaları için onları ikna etmeye çalışınız. Onlar gereğini yapsınlar, partileri aklın ve sağduyunun yoluna götürsünler... Rejim ancak öyle kurtulabilecektir” (*Deniz Kuvvetleri Dergisi*, 1987: 66) diye seslenmiştir. Korutürk belki kendi dönemini ülkeye bir askeri müdahale yaşatmadan tamamlayabilmiştir; ancak daha sonra darbenin gelmesini engellemek için gücü yetmemiştir.

¹² 1971 muhtırasında Cevdet Sunay ordu ile birlikte hareket ederek müdahalenin gerçekleşmesine engel olamamıştır.

3.5-1966 CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMİ

Askerin siyasete aktif olatacak katıldığı en belirgin alanın cumhurbaşkanlığı seçimleri olduğu daha önce vurgulanmıştır. Bunların içerisinde özellikle iki seçim, sivil asker ilişkilerinin cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ne kadar etkili olduğunun bir kanıtıdır. Gerek dönemin Genelkurmay Başkanlığındaki askeri erkânın takındığı tavır gerekse partilerin sergilemiş oldukları tutum bu iki seçimi daha da önemli hale getirmiştir. Siyasi partilerin paradoksu olarak da tanımlanabilen bu iki seçim örneği aşağıda detayıyla açıklanmaya çalışılarak Türkiye'nin sivil asker ilişkileri tecrübesinin anlaşılmasına somut katkılar sağlayacaktır.

3.5.1-Ülkenin siyasi görünümü

1960 darbesi alt rütbedeki subaylar tarafından gerçekleştirilmiş ve ülke 1946'da tecrübe etmeye yöneldiği demokrasiden uzaklaşmak zorunda kalmıştır. Darbeyi gerçekleştiren subaylar ülke yönetimini ele aldıktan sonra işlerinin hiç de sandıkları gibi kolay olmadığını çok geçmeden anlamışlardır. Ordu ikileme düşmüş, bir yandan darbenin gerekliliğini ve meşruluğunu savunmak zorunda kalmış, diğer taraftan vaad etmiş oldukları parlamenter sistemi koruma mirasını sürdürmek istemiştir. Cunta kendi içerisinde ikiye bölünmüş, bir grup hemen demokratik seçimlerin yapılarak, rayından çıkmış olan demokrasiyi tekrar rayına oturtmak isterken, başını Alparslan Türkeş'in çektiği diğer bir grup ise bir süre daha ülke yönetiminin silahlı kuvvetlerin gözetiminde gitmesini arzu etmişlerdir. Bu iki seçenekten demokrasi yolu tercih edilerek ülke seçime götürülmüştür. Seçimlerin sonucunda DP'nin devamı sayılan AP seçimlerden zaferle çıkmış bu ise askeri erkânda tedirginlik yaratmıştır. Ordunun isteğiyle Çankaya'da imzalanan protokol ile askeri cunta taleplerini siyasi partilere kabul ettirmiş ve cunta lideri Cemal Gürsel askerinin yoğun baskıları sonucunda meclis tarafından cumhurbaşkanı seçilmiştir. Yapılan bu seçimle ordu istediğini almış gözükse de bundan tatmin olmayan ve başını Talat Aydemir'in çektiği 59 kadar subay 9 Şubat tarihinde ikinci bir protokolü hazırlamak üzere İstanbul'da bulunan Balmumcu Kışlası'nda toplanmıştır. Niyetleri ise "27 Mayıs'ın amaçlarını gerçekleştirecek ilerici bir yönetim kurul[ması], enterne edilen arkadaşlar[ın] serbest bırakıl[ması] ve yapılan atamalar[ın] iptal edil[mesidir]" (Hale, 1996: 140).

Talat Aydemir ve arkadaşlarının bu taleplerine siyasiler destek vermemiş, başta İnönü olmak üzere dönemin Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay da, Aydemir'in bu taleplerine boyun eğmeye niyetli olmadıklarını göstermiştir. Bu doğrultuda 23 Şubat 1962 tarihinde Aydemir ve arkadaşlarına hemen eylemlerine son verilmesi halinde kendilerine karşı hiçbir yasal soruşturma açılmayacağını belirten bir mesaj iletilmiştir. Aydemir ve arkadaşları ülkeyi daha da kötüye sevk etmemek adına giriştikleri eylemden vazgeçerek Genelkurmaya teslim olmuşlardır. “Kabul edildiği üzere, darbe girişimleri kötü hazırlanmış ve yüze göze bulaştırılmıştır” (Hale, 1996: 142). Gerçekleştirilen bu eylemin siyasi sonuçları olsa da İnönü hem ordu içindeki hem de ordu dışındaki kişisel saygınlığını ayaklar altına almadan bu sözünden vazgeçememiştir. Orhan Erkanlı'ya göre, “İnönü, Türkiye'yi yeniden bir mahkeme salonuna getirmektense, hadiselere bir sünger çekmekle en doğru hareketi yapmıştır” (Erkanlı, 1972: 190).

1962 yılındaki darbe girişimiyle başarısız olan Talat Aydemir ve Fethi Gürcan 20-21 Mayıs 1963'te yeni bir darbe girişiminde daha bulunmuşlardır. Eski üniformalarını giyerek Harp Okulu Komunalığını ele geçirmeyi başarmışlar fakat sayılarının az olması ve başta Cevdet Sunay olmak üzere askerden yeterli desteği sağlayamadıkları için başarılı olamamışlardır. Cevdet Sunay olayları kontrol altına almak için ordunun hükümetin emrinde olduğunu beyan ederek Aydemir'in ümitlerinin kırılmasını sağlamıştır. Ordu daha da ileriye giderek “Eskişehir hava üssünden kalkan jetleri Hava Harp Okulu üzerinden uçurmuş ve yanlışlıkla da olsa hükümetin elinde olan bazı binaları bombalamış, bu durum Aydemir'in bu binaların kendi safında olduğunu sanmasına neden olmuştur” (Hale, 1996: 148). Bu mücadeleden de başarısızlıkla çıkan Aydemir polis tarafından tutuklanmıştır. Darbe girişiminde bulunanlar yargılanmış, sanıklardan 7'si ölüm cezası, 29'u müebbet hapse, 70'i çeşitli hapis cezalarına çarptırılmışlardır. Aydemir ve Gürcan dışındaki ölüm cezaları hemen uygulanmış, Gürcan 26 Haziran, Aydemir ise 5 Temmuz 1964 tarihinde idam edilmişlerdir.

1960 darbesini daha tam üzerinden atamayan Türkiye, “darbe, karşı darbe komplo ve subay tehditleriyle sürekli başı belada olan tipik Latin Amerika ya da Ortadoğu'nun muhafız devletleri durumuna düşmeye çok yaklaşmıştır” (Hale, 1996: 148). Bu durum kendisini yapılan genel seçimlerde de göstermiştir. Kitleler seçimlerde tercihlerini generaller tarafında değil sivil siyasetçiler lehine kullanmıştır. Nitekim

beklenildiği gibi 27 Ekim 1965 yılında gerçekleştirilen seçimlerde Demirel'in ilk kabinesi açıklanmıştır. Bunda “22 Şubat 1962 ve 20-21 Mayıs 1963 askeri ayaklanmalarının yarattığı dalgalandıktan sonra, 1965 seçimlerinden zaferle çıkan Süleyman Demirel'e ve partisine iktidarın teslim edilmesinde, Cumhurbaşkanı Gürsel ve Genelkurmay Başkanı Sunay'ın etkisi olmuştur” (Özdemir, 2007: 191). Hükümeti kuran Demirel ordu ile uyum içinde çalışmaya özen göstermiştir. Hükümetin yaptığı ilk icraat Yassıada'da hüküm giyen ve sayıları 20.000'i bulan sanığı bağışlayan bir af kanununu parlamentodan geçirmek olmuştur. Celal Bayar ve arkadaşları ise bundan faydalanamamışlardır.

Demirel iktidarı boyunca iki yönlü siyaseti benimsemiştir. Halk desteğine sahip olmak adına bir taraftan Menderes'in adını kullanmış,¹³ diğer yanda 27 Mayıs darbesinden ders alıp iktidarını sürdürme adına da Menderes'in eski düşmanı olan Silahlı Kuvvetlere bağımlı olma ihtiyacını hissetmiştir.¹⁴ Ülke bu şartlar altında yeni bir cumhurbaşkanlığı seçimlerine odaklanmıştır. Bu seçimlerdeki kritik nokta ise dönemin Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in sağlığı olmuştur.

3.5.2-Cemal Gürsel'in sağlık durumu

Darbeden yeni çıkmış olan ülke bu sefer hiç hesapta yokken bir cumhurbaşkanı kriziyle baş başa kalmıştır. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin zamanından önce ülke gündemine gelmesi mevcut Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in rahatsızlanmasından kaynaklanmıştır. Uzunca bir süre hastalığı gündemde olan Gürsel ocak ayına gelindiğinde artık kendi ihtiyaçlarını da göremez duruma gelmiştir. Tedavisi için yoğun çaba harcanmış olursa da yapılan tüm girişimlere Gürsel olumlu cevap vermemiş ve kendisinin ABD'ye gönderilmesi gündeme gelmiştir. Bu öneriye ilk başta TİP olmak üzere “İlhan Selçuk gibi bazı köşe yazarları” (Selçuk, *Cumhuriyet*,1 Şubat 1966,akt, Ertunç,2007: 133) ile “Fazıl Hüsnü Dağlarca gibi şairler tarafından karşı çıkılmıştır” (Yön, 1966: 149.sayı, akt. Ertunç, 2007: 133).

¹³ Seçimlerde AP'yi DP'nin devamı sayıp DP tabanına vaadlerde bulunarak oy alıp iktidar olması, Bkz: <http://www.talatturhan.com/gazete-18.htm> 04.07.2010

¹⁴ 1966 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde iktidarını sağlama almak için asker kökenli Cevdet Sunay'ı cumhurbaşkalığına aday göstermiştir, Bkz: Özdemir,2007: 200-202.

Buna rağmen hükümet Cemal Gürsel'in tedavisi için tüm çabayı göstermiş ve kendisini ABD'ye göndermiştir.¹⁵ Fakat oradaki yapılan tetkikler yarar sağlamamıştır. Demirel, Gürsel'in bir an önce yurda getirilmesine karar vermek adına Bakanlar Kurulunu toplantıya çağırarak Gürsel'in yurda dönüş kararını çıkartmıştır. ABD'den getirilen cumhurbaşkanı hiç vakit kaybetmeden Gülhane Hastanesine alınarak tedavisine kaldığı yerden devam edilmiştir. Yapılan tedaviye olumlu cevap veremeyen Gürsel bitkisel hayata girmiştir. Doktorlar ise Demirel'i ziyaret ederek cumhurbaşkanının komaya girdiğini ve bu şekilde ülkeyi yönetemeyeceğini bildirmişlerdir. Fakat mevcut cumhurbaşkanının görev süresi dolmadan yeni cumhurbaşkanı seçimleri yapılamazdı. "Böylesi bir durumda ne yapılacağı da Anayasa mevzuatı açısından belirsizdi. Anayasa'da hangi durumda cumhurbaşkanlığı makamının boşalmış sayılacağına ilişkin bir hüküm bulunmamaktaydı" (Ertunç, 2007: 134). Bu durumda başvurulacak tek çare Gürsel'in sağlığıyla ilgili bir raporun alınması seçeneğine başvurulması olmuş ancak Gürsel'in eski cunta arkadaşlarından oluşan Cumhuriyet Senatosu Milli Birlik Grubu bir doktor raporuyla cumhurbaşkanlığı makamının boşaltılıp Gürsel'in görevden alınmasını kabul etmemiştir. Demirel "bu senatörleri ziyaret edip 4,5 saat süreyle kendilerine rapor konusunda gerekli açıklamaları yapmışsa da Cumhuriyet Senatosu Milli Birlik Grubunu ikna etmede başarısız olmuştur" (*Hürriyet*, 19 Mart 1966, akt. Özdemir, 2007: 193). Aynı senatörler cumhurbaşkanlığı makamının bir vekil tarafından doldurulmasına da karşı çıkmışlardır. Cumhurbaşkanı vekilliğine getirilecek olan kişi Senato Başkanıdır. Senatörler AP'li bir Senato Başkanının cumhurbaşkanı olarak görevi devam ettirmesini içlerine sindirememişlerdir. Gazeteci yazar Abdi İpekçi de senatörler gibi düşünmüş ve 4 Mart 1966 tarihinde *Milliyet* gazetesindeki "Gerçekler Karşısında" çıkan yazısında şöyle demektedir:

"Anayasa'ya göre cumhurbaşkanlığı mutlak tarafsızlık getiren bir makamdır... Oysa şimdi cumhurbaşkanlığı makamına vekâlet eden Senato Başkanı'nın partiyle ilişkisi devam etmektedir. Bu ilişki, yüksek memurların birbiri peşinden görevlerinden uzaklaştırıldığı, seçim, af, TRT gibi kritik konuların görüşülüp kanunlaştırıldığı şu sıralarda tartışma konusu yapılmakta ve iktidar üzerinde şüphelerin toplanmasına yol açmaktadır. İktidar partisini, aziz Gürsel'in

¹⁵ Cemal Gürsel'in Amerika'ya gönderilmesinde ailesinin ve kendisinin onayı alındığı söylene de Sadi Koçuş anılarında durumun hiçde öyle olmadığını söyleyerek ailesinin Demirel Hükümetine güvenmediğini belirtmiştir, Bkz: Koçuş, 1977: 162.

hastalığını fırsat sayacak kadar çirkin bir düşünceden tenzih etmek bir ihtiyaçtır. Bu ihtiyacın karşılanmaması şüpheleri kuvvetlendirecektir” (İpekçi, *Milliyet*, 4 Mart 1966).

Senatörler ise konunun çözümü için Başbakan Demirel’e çok ilginç bir öneri sundular. “Senatörler, Cumhuriyet Senatosu Başkanı ve Cumhurbaşkanı Vekili İbrahim Şevki Atasagun’un hemen istifa etmesini ve yerine Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay’ın Senato Başkanlığı seçilmesi önerisini getirmişler. Gürsel’in hayatta kaldığı sürece Sunay’ın vekil olarak bu görevi yerine getirebileceğini belirterek, eğer durum yeni bir seçimi gerektirecek aşamaya gelirse o zaman da üzerinde ittifak edilmiş aday olarak Cevdet Sunay seçilmiş olacaktır” (Özdemir, 2007: 193) önerisini ortaya koymuşlarsa da bu öneri pek rağbet görmemiştir. Demirel doktorlar ile yaptığı görüşmede onlardan cumhurbaşkanının görevini yerine getiremeyeceği konusunda rapor vermesini istemiştir. Hazırlanan rapor Başbakanlık Müsteşarı Munis Faik Ozansoy tarafından başbakana iletilmiştir. Demirel bu raporu bir hükümet yazısıyla beraber TBMM’ye göndererek cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yapılmasını istemiştir. “Raporda 38 doktorun imzası vardı. 27 Mayıs ihtilalini 38 kişi gerçekleştirmişti. Demirel kendi kendine seslenerek çok trajik bir sonuç dedi. 38 kişiyle Çankaya’daki adamı (Celal Bayar’ı) indirmiş ve yine 38 kişiyle (Gürsel) Çankaya’ya çıkmıştır; fakat görevini tamamlamadan bu sefer 38 imzalı bir raporla görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır. Demirel bunu bir yazgı olarak değerlendirmiştir” (Arcayürek, 2007: 151).

3.5.3-Siyasi partilerin tavrı

Cemal Gürsel’in sağlık durumunun kötüleşmesi sonucunda ABD’ye gönderilmesi yeni cumhurbaşkanının kimin olacağı sorularını gündeme getirmiştir. “Bazı çevreler Meclis’teki sayısal çokluğuna güvenerek hükümetin kendi istediği tarzda hareket etmesinden ve istediği kişiyi cumhurbaşkanı olarak seçmesinden endişe etmişlerdir” (Ertunç, 2007: 135). Bu yönde bir adım atıldığı takdirde önlerinde yasal bir engel bulunmadığı gibi, iktidar partisi gerek milletvekili sayısı gerekse de senatör sayısı olarak cumhurbaşkanını seçebilecek sayısal çoğunluğa sahip bulunmaktaydı. Hükümetin bu tür bir girişimde bulunmasını engellemek için sayısal çoğunluğun yeterli olmadığını, bunun tek başına meşruiyet kaynağı olamayacağı konusunda görüşler hızla artmıştır. Konu hakkındaki en ilginç düşüncenin sahibi Prof. Bahri Savcı’dır. Savcı, hükümetin bu şekilde muhtemel bir girişimine karşı özgür düşünce mihraklarını sürece

müdahale etmek için harekete geçmeye davet etmiş, bunu yaparken de düşüncesinin savını “brüt sayı” gibi ilginç bir önermeye dayandırmıştır. Savcı, *Cumhuriyet* gazetesindeki yazısında,

“Türkiye, 1961 Anayasası’nın ülkeyi götürmek istediği hürriyetçi-laik-halkçı bir siyasal iktidar kurma dileği ile onu yerinde durdurucu liberal-gelenekçi-mukaddesatçı-zümreci siyasal kuvvetler arasındaki çatışmadan doğan ilginç bir oluşma safhasındadır... Brüt sayı çokluğunun gücüne dayanarak iktidar yürüten ve bu suretle doğal olarak bir mutlakiyet eğilimi içine düşmüş bulunan bir partinin bu mutlakiyete etkisini, özgür düşünce mihraklarından, öncü kuvvet merkezlerinden gelen tepki ile gidermek zorunludur” (*Cumhuriyet*, 20 Şubat 1966, akt. Ertunç, 2007: 135) demektedir.

Basında hükümeti etkilemek için çeşitli görüşler de gün ışığına çıkmıştır. İktidar partisi lideri Demirel’in Konya gezisi; dergâhta ayine katıldığı, türbe ziyaretlerinde bulunduğu gibi düşünceler basının malzeme konusu olmuştur. Basın bu ziyareti o kadar ileriye taşımıştır ki “emekli Tümgeneral Fahrettin Yakal, Cumhuriyet Savcılığına başvurarak, Başbakan ve seyahate katılan milletvekiller hakkında laiklik ilkesine ve anayasaya aykırı davranmaktan işlem yapılması talebinde bulunmuştur” (*Akşam*, 5 Şubat 1966, akt. Ertunç, 2007: 135). Doğan Avcıoğlu idaresindeki “*Yön Dergisi*” de iktidarı yıpratıcı yazılar yazarak, ülkenin kurtuluşunun sol düşüncede olduğunu bunun da ancak Atatürk ilkeleri ışığı altında Silahlı Kuvvetler tarafından başarılacağına inanarak askeri göreve çağırmaktan geri durmamıştır.

Ülke 1960 darbesinden yeni kurtulmuş olmasına rağmen bazı çevreler ülkede tekrar demokratik seçimlerle AP’nin iş başına geçmesini kabullenememişlerdir. Asker arasında da ayrılık baş göstermiş, aralarında Talat Aydemir ve Gürcan’ın da bulunduğu bir takım subaylar karşı darbe yapmak için iki defa girişimde bulunmuş ve bu müdahalelerinde başarılı olamamışlarsa da bu durum askerin içinde bu düşüncelere sahip kimselerin olmadığını göstermemektedir.

Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel’in sağlık durumunun belirsizliğini koruduğu bir ortamda ülke adeta cumhurbaşkanlığı seçimlerine odaklanmıştır. Mecliste grubu bulunan başta iktidar partisi olmak üzere tüm partilere karşı psikolojik bir baskı

başlatılmıştır. Emekli subaylardan oluşan çoğu senatör¹⁶, AP'nin belirleyeceği bir cumhurbaşkanı adayına karşı çıkarken, bir takım akademisyenler ile basın, mevcut süreçte hükümeti etkilemeye çalışmıştır. Bundan sonrası için gözler mecliste çoğunluğu bulunan iktidar partisi AP ile muhalefet partisi CHP'nin üzerine çevrilmiştir (Özdemir, 2007: 192-193).

3.5.3.1-İktidarın tutumu

İktidar partisi yapılacak olan cumhurbaşkanlığı seçimlerine oldukça temkinli yaklaşmıştır. Çankaya Köşkü'nde bir boşalma meydana geldiğinde bütün gözlerin orduya çevrilmesi 1960'lar Türkiye siyasetinin en önemli gerçeği olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle iktidar karar alma süreçlerinde ülkenin içinde bulunduğu siyasi durumu gözden kaçırmak istememiştir. Bunun için en doğru seçimin ülkenin yeni gerginliklere girmesine fırsat vermeden devlet kurumlarının tamamının üzerinde uzlaştığı bir adayın Çankaya Köşkü'ne gönderilmesidir. Buradaki ilk hamle AP'den gelmiştir. Koçuş iktidarın bu tutumunu “AP hemen Cevdet Sunay'a sahip çıktı; ama bütün temaslar el altından yürütüldüğü için kimse ne olduğunu anlayamıyordu” (Koçuş, 1977: 1623) şeklinde yorumlarken Demirel bunu doğrularcasına bir adım atmış ve kamuoyunun tepkilerini öğrenmek için aklındaki isim olan Cevdet Sunay'ı gizlice basına sızdırarak nabız yoklamak istemiştir. Bu isim tepki almadığı gibi gerek askeri kanat gerekse de muhalafet cephesince olumlu karşılanmıştır. Buna rağmen AP içinde sivil bir adayın seçilmesi fikri ortaya atılmış olsa da Demirel buna karşı çıkmış, “bu dönemin mutlaka asker cumhurbaşkanıyla geçirilmesi eğiliminde olduğunu” (Özdemir, 2007: 201) açıkça beyan etmiştir.

Ordunun da asker bir cumhurbaşkanı adayı olduğunu sezinleyen Demirel, İsmet Paşa'nın tutumunu öğrenmek istemiş ve bunun için MİT Müsteşarı Fuat Doğu ile Milli Savunma Bakanı Ahmet Topaloğlu'nu İsmet İnönü ile görüşmek üzere görevlendirmiştir. Muhalefet liderinden de olumlu görüş alan Demirel, Sunay'ı aday olarak gösterirken niyetini “kendisini cuntalarla mücadele etmesi için istedim, askerler bize bir cumhurbaşkanı dayatmadan biz kendimiz onların elinden alıp, kendimiz bir asker seçelim” (Ülkü ve Hasanov, 1999: 105-106, akt. Özdemir, 2007: 202) şeklinde açıklamıştır. İhsan Sabri Çağlayangil Demirel'den bahsederken “kendine tam bir güveni

¹⁶ Cemal Gürsel'in eski mesai arkadaşlarından oluşan Cumhuriyet Senatosu Milli Birlik Grubu Üyeleri için, Bkz: Özdemir, 2007: 193.

vardır; yine de herhangi bir şeyi kendi başına yapmak istemez. Danışmaya onun kadar önem veren bir başkasını bulmak zordur. Buhranlarda, bir santraç oyuncusu gibi adım adım çözüm bulmaya çalışır. Her bir hamlenin nasıl farklı sonuçlara yol açabileceğini ve eğer bir hamle bir çözüme götürürse, ikinci hamlenin ne olması gerektiğini inceden inceye hesapladığını” (Çağlayangil, 1990: 100) belirtmiştir.

Demirel, Yavuz Donat’la paylaşmış olduğu düşüncelerinde partisinin cumhurbaşkanı seçilmesi için yeterli oya sahipken hatta bazı partilerin bu yönde bir eğiliminin olduğunu ifade ettiği bir ortamda neden asker birisinin aday olarak gösterdiklerini açıklamıştır. O günün şartları ve taleplerinin dikkatle değerlendirmeye ihtiyaç duyulduğunu, o günlerin siyasi misyonunun halkı birleştirerek devleti daha iyi işler hale getirmek olduğunu ifade ederken 1965 seçimleri öncesinde meydanlarda Ordu-CHP elele sloganları atıldığını ve kendilerinin halk tarafından karşı tarafta görüldüklerini belirtmiştir. Demirel ordunun CHP’nin muhafız taburu olmadığını, ordunun siyasetin içine çekilmemesi gerektiğini, bu amaçla ordu ile siyaset kurumunu karşı karşıya getirebilecek bir ortamdan uzaklaşılması amacıyla asker bir cumhurbaşkanı adayının tüm ülke için daha sağlıklı olduğuna inadığı için Cevdet Sunay’ın adaylığını ortaya attıklarını belirtmiştir (Özdemir, 2007: 200).

Cizre ise Demirel’in Sunay’ı aday göstermekle “AP aleyhine oluşmuş havayı dağıtmanın ve aynı zamanda AP’yi kısılcasına almış olan ihtilal fobisinden kurtulmanın” (Cizre, 2002: 75) amaçlandığını belirtmektedir. Abdi İpekçi 30 Mart 1966 günü *Milliyet* gazetesinde “Sunay ve AP” başlıklı yazısında “Adalet Partisi Sunay’ın adaylığını desteklemekle belki bazı siyasi hesaplar gütmüştür. Şimdilik bilinmeyen böyle bir hesap üzerinde spekülasyon yapmakta fayda yoktur” (İpekçi, *Milliyet*, 30 Mart 1966) açıklamasını yapmıştır.

Süleyman Demirel Sunay’ın ismini ortaya atarken onun 1960 sonrasında ordunun siyasetten çekilmesi konusunda ciddi bir görev aldığını, hatta Talat Aydemir’in darbe girişimlerinde demokrasiden yana tavır koyarak ordunun sivil hükümetin yanında yer almasına katkı sağladığını dile getirmiş, geçiş günlerinde demokrasi kurumunun sağlıklı bir şekilde ilerlemesi için en iyi adayın Sunay olduğunu açıkça ifade etmiştir. Demirel o günlerden bahsederken Birand’a Sunay tercihinin gerekçesini “biz düşündük ki, henüz yara kabuk bağlamamıştır. Yara açıktır. Yani henüz asker-halk kucaklaşması istediğimiz şekilde olmamıştır. Binaenaleyh, askerinin saygı duyduğu bir isim bulalım.

Bir süre daha katalizör vazifesi görecek ve bu meselelerde bize yardımcı olabilecek, devlete yardımcı olabilecek birisini bulalım” (Birand, Dündar ve Çaplı, 1994: 133) diyerek açıklamıştır.

3.5.3.2-Muhalefetin tutumu

Ana muhalefet partisi CHP Cemal Gürsel’in sağlığının bozulmasından sonra AP’nin tavrını beklemeğe koyulmuştur. İsmet İnönü’nün tutumunun öğrenilmesi için AP Genel Başkanı Demirel tarafından gönderilen MİT Müsteşarı Fuat Doğu ile Milli Savunma Bakanı Ahmet Topaloğlu’nu kabul etmiş ve AP’nin cumhurbaşkanı adayına Sunay’dan başka uygun aday yoktur diyerek olumlu bir cevap vermiştir. Aslına bakılacak olursa İsmet İnönü Sunay ismini önceden fark etmiş olacak ki Cumhurbaşkanı Gürsel’in tüm ısrarlarına rağmen Sunay’ı emekli etmemiştir. CHP’ye göre “Sunay askerlerle siviller arasında demokratik rejimin yürütmesinde olumlu bir denge adamı olarak önem kazanmaya başlamıştır” (Özdemir, 2007: 202). İnönü’nün Sunay’a destek vermesinde “1961 seçimlerinden hemen sonra Çankaya’da parti başkanları ile generallerin toplantılarında genelkurmay başkanı olarak ordunun başında bulunan Sunay’ın İsmet İnönü’nün en büyük destekçiliğini yapması, ardından, onun başbakanlığı için Sunay ve generallerin, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel’e ısrar etmeleri” (Özdemir, 2007: 208) etkili olmuştur. Bunun dışında Talat Aydemir’in 1962 ve 1963 yıllarında başvurmuş olduğu darbe girişimleri zamanında İnönü ile Sunay arasındaki yakın ilişki İnönü’nün Sunay’ın adaylığına onay vermesinin diğer bir nedenidir. CHP Eski Genel Sekreterlerinden Kemal Satır *Milliyet* gazetesinde “Sunay’ı İnönü Paşa İstediydi” başlıklı yazısında “Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay’ın adaylığını, ilk önce dönemin ana muhalefet lideri CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’nün istediğini” (Satır, *Milliyet*, 30 Temmuz 1989) açıklamıştır. Koçaş, CHP’nin Sunay formülüne karşı çıkmadığını bilakis “cumhurbaşkanının partiler üstü olması gerektiğini, Sunay’a sahip çıkmayı doğru bulmadıklarını ancak karşısına hiçbir aday çıkarmamak suretiyle seçimine yardımcı olunacağı imajını verdiğini belirtmiştir” (Koçaş, 1977: 1625).

İnönü’nün Milli Savunma Bakanı ve CHP Genel Sekreter Yardımcısı İlhami Sancar, “Sunay müstesna bir devlet adamıdır” (*Hürriyet*, 12 Mart 1996, akt, Özdemir, 2007: 209) diye görüşlerini belirtirken CHP’nin Senato Grubu Başkan Vekili Hıfzı Oğuz Bekata ise “her vakit ifade ettiğimiz gibi Cumhurbaşkanlığı için CHP’nin aday yoktur. Sayın Sunay’ın Cumhurbaşkanlığı adaylığına ise ölçsüz memnunluk

duymuşumdur” (*Hürriyet*, 24 Mart 1996, akt. Özdemir, 2007: 209) sözleriyle sevincini ifade etmiştir. Mecliste grubu bulunan partilerden TİP lideri Sadun Aren de Sunay’ın cumhurbaşkanı adaylığı hakkında olumlu görüşler bildirirken “Sunay’ın tarafsız, haktan yana, demokrat rejimin devamına inanmış birisi olduğunu, böyle birisinin cumhurbaşkanı olmasının ülkenin demokratik gidişatı için teminat telakki edeceğini açıklamıştır” (*Meydan*, 22 Şubat 1966: 58, akt. Ertunç, 2007: 137). Diğer taraftan Millet Partisi (MP) lideri Osman Bölükbaşı ise Sunay’ın adaylığına karşı çıkararak meclisin bir aciziyet örneği gösterdiğini dile getirmiştir. Nitekim MP, cumhurbaşkanlığı seçimlerini protesto ederek seçime katılmamıştır. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) lideri Alparlan Türkeş ise Bölükbaşı ile aynı düşünceleri paylaşarak Sunay’ın adaylığına karşı çıkmakla yetinmemiş kendisi Kemal Aytaç, Kudret Beyhan ve İsmail Hakkı Yılanlıoğlu tarafından cumhurbaşkanlığına aday gösterilmiş ve bunu da bir bildiri ile ilan etmişlerdir. Bu bildiri demokratik parlamenter sistem açısından dikkate alınması gereken bir bildiri metni olarak değer kazanmıştır. Söz konusu bildiriye göre; “aday belirlenmesinde izlenen yolu, kendilerine göre; Türk demokrasisinin uluslararası itibarına gölge düşürecek nitelikte bir sürat ve prosedür ile hareket edildiği için eleştiren CMKP’liler, bu gelişmeyi, parlamentonun ve demokratik rejimin geleceği açısından normal bir teamül başlangıcı olarak görmenin imkânsızlığına işaret ederek” (Özdemir, 2007: 210) başta AP ve CHP olmak üzere diğer partilere de anlamlı bir parlamentoculuk ve demokrasi dersi vermişlerdir.

1966 Cumhurbaşkanlığı seçimi adaylarından, Alparlan Türkeş seçimle ilgili yapmış olduğu değerlendirmede, “Genelkurmay Başkanının Cumhurbaşkanı yapılmasını bir nevi siyasi rüşvet sayıyorduk. Yani politikacıların korkuyla işte sizin başınızı Çankaya’ya getirdik. Cumhurbaşkanı yaptık gibilerinden bir hareketi biz doğru bulmadık, buna karşı arkadaşlarımız bizi aday gösterdiler. Bu şekilde adaylığımızı koyduk” (Birand, Dündar ve Çaplı, 1994: 136) diyerek düşüncelerini açıkça ifade etmiştir.

3.5.4-Askerin tavrı

Ordu, gerçekleştirilen 1960 ihtilali ile gücü tekrar kendi tekeline almış ve meclise uygulamış olduğu baskı sonucu darbe lideri Cemal Gürsel’i cumhurbaşkanı olarak seçirmiştir. Cumhurbaşkanlığı makamının bir asker tarafından doldurulması asker için hem bir gurur kaynağı hem de rejim için bir güvence olmuştur. Fakat Cemal

Gürsel'in sağlık durumu kötüye gidince ülkede bir cumhurbaşkanlığı seçimi havası ortaya çıkmıştır. Gidişatı titizlikle izleyen ordu ilk başta cumhurbaşkanlığı seçimlerinin Cemal Gürsel'in görev süresinin devam etmesinden dolayı yapılmasını istememiştir. Bu konuda emekliye ayrılmış asker kökenli tabii senatörlerin tavrı askerin düşüncesini öğrenmek açısından oldukça anlamlıdır. Cemal Gürsel'in eski silah arkadaşlarından oluşan senatörler Gürsel'in sağlık durumunu gerekçe göstererek yeni cumhurbaşkanının seçilmesine karşı çıkmış hatta biraz daha ileri giderek Cevdet Sunay'ın önce Senato Başkanlığına seçilmesini ve oradan cumhurbaşkanı vekili olarak cumhurbaşkanının görev ve sorumluluklarını yerine getirebileceğini ifade etmişlerdir. Cemal Gürsel'in görevinin sona ermesinden sonra da Vekil Cevdet Sunay'ın cumhurbaşkanlığına getirilmesini arzu etmişlerdir.

Ordu, 1965'te seçimlerin yapıp DP'nin devamı olarak AP'nin tek başına iktidar olmasından sonra endişelenmeye başlamıştır. Orduya göre müdahale ile amaçlananlar seçimlerle son bulmuştur ve bu kabul edilebilir bir şey değildir. "Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay, ordu komutanlarını Ankara'ya davet etmiş, birinci ordu komutanı Cemal Tural, İstanbul'da orduya alarm vermiş, parlamento açılmayacak diyerek hazır olmalarını istemiştir" (Özdemir, 2007: 205). Fakat söz konusu toplantıdaki Sunay'ın demokrat tavrı AP'nin Sunay tercihiinde oldukça belirleyici olmuştur. Sunay'ın Ankara'daki toplantıda "şeref sözü verdik, anayasa yaptırдық; şimdi demokratik rejim konusundaki adımları geri alamayız... İktidar kazanana teslim edilmeli, parlamento serbest çalışma imkânına kavuşmalıdır..." (*Yankı*, 12-18 Şubat 1972: 100, akt. Özdemir, 2007: 205) görüşünün hâkim olmasında oldukça belirleyici olmuştur.

Sunay, her ne kadar demokratik bir tutum içerisinde bulunsa da yeniden bir darbe olacağı söylentilerinin varlığı ve askeri birliklerin teyakkuz halinde olmaları cumhurbaşkanlığı seçimleri konusunda iktidarın alanını daraltmıştır. Darbe korkusu çeken AP için Sunay'ı seçmek ortamın yatışması için en akıllıca yol olarak görülmüştür.

3.5.5-Basın

1966 cumhurbaşkanlığı aday belirleme çalışmaları devam edip ibreler Sunay'ı gösterirken basında adaylıkla ilgili çeşitli yazılar gündemi oluşturmaya başlamıştır. Abdi İpekçi *Milliyet*'te ki yazısında Sunay'ın adaylığı ile ilgili olarak şu değerlendirmelerde bulunmaktadır;

“...Eğer Sunay bugünün şartlarında cumhurbaşkanlığı için en uygun aday ise kendisinden beklenen onun bu görevden kaçmamasıdır. Zira Genelkurmay Başkanı şimdiye kadar sadece yurdun değil demokratik düzenin savunmasına ne kadar bağlı olduğunu göstermiştir. Bu yolda sarf ettiği çabalara üniformasız devam etmesi gerekiyorsa, herhalde bunu yapacaktır. Siyasi alandaki son gelişmeler, beliren buhran ihtimallerine bir de cumhurbaşkanlığı krizinin eklenmesinden doğabilecek tehlikeli sonuçlar hakkında yeter fikir vermektedir. Sunay, adaylığı reddetmesinin, böyle bir krizin belirmesine yol açacağını görürse, herhalde memleket için yeni bir sorumluluğu seve seve yüklenecektir” (İpekçi, *Milliyet*, 11 Şubat 1966).

Sunay’ın desteklendiği gazetelerde Genelkurmay’ın Cevdet Sunay’ın adaylığı kabul ettiğini bildirerek adaylığının bütün partilerce desteklendiğini yazmaktadır. Diğer taraftan hükümete muhalif *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan haber Sunay’ın bazı endişelerinin olduğunu vurgulamaktadır. Habere göre;

“Kendisiyle temas edildiğinde Sayın Orgeneral’in bazı endişeler ileri sürdüğü artık gizli bir husus değildir. Sayın Sunay’ın böyle önemli bir göreve getirildiği takdirde Silahlı Kuvvetler saflarında ordunun alerji duyduğu bir iktidarla işbirliği yaptığı yolunda en uzak ihtimalle dahi belirebilecek bir görüşün kendisini ciddi şekilde rahatsız edeceği endişesini ileri sürdüğü, orduda büyük gayretlerle tesis edilmiş bulunan disiplinin böyle bir sebep ile zarar görebileceği ihtimalinin de kendisince hesaplanması gerektiği görüşünü ortaya koyduğu bilinmektedir. Fakat bilinen başka bir husus da Orgeneral’in haklı endişelerinin şu anda giderildiği ve kendisinin ikna edilmiş olduğudur” (Aydar, *Cumhuriyet*, 12 Şubat 1966, akt. Özdemir, 2007: 198)

denilmektedir. *Hürriyet* gazetesinin haberine göre ise, “Cumhurbaşkanlığı makamı için büyük ve milli bir vazife diyen Genelkurmay Başkanı, İstanbul basınının rakipsiz başkan adaydır” (*Hürriyet*, 12 Şubat 1966, akt. Özdemir, 2007: 198). Yabancı bir kaynaktaki¹⁷ yer alan iddiaya göre ise, “Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel’in görevi sağlık nedenleriyle sona erdirilince, ordu, kendi adayının Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay olduğunu yazılı olarak hem hükümetin hem de muhalefet partilerinin dikkatine sunmuştur” (Hurewitz, 1980: 229-230, akt. Özdemir, 2007: 199) denilmektedir. Dış kaynaklı basında Cevdet Sunay’ın adaylığını Yüksek Askeri

¹⁷ Bkz: J.C.Hurewitz, Çev.Emekli Tümgeneral Nusret Özselçük, Orta Doğu Siyaseti/Askeri Boyutlar, Ankara, Genelkurmay Y, 1980, s.: 229-230.

Şura'nın önerdiğini ve bu yüzden TBMM tarafından cumhurbaşkanı seçildi haberine Demirel, Cüneyt Arcayürek'e verdiği demeçte “askerle böyle bir konunun şura çalışmalarında gündeme gelmediğini, kendisinin asker ile bu tür temasa girmekten kaçındığını ifade etmiştir” (Arcayürek, 2000: 151).

Özdemir cumhurbaşkanlığı seçimleriyle alakalı olarak Abdi İpekçi'nin kaleme aldığı yazıya yer vererek,

“1961’de Gürsel’in cumhurbaşkanlığına seçilmesinde önce direnen, sonra da oylarını bir çeşit pasif protesto anlamında kullanan AP’lilerin, şimdi eski cumhurbaşkanı adayları Başgil halen Senato üyesi iken onun ismini dahi anmadan Sunay’ın adaylığını desteklemeleri, hatta bu alanda öncülük edecek kadar ileri gitmeleri dikkat çekici bir gelişmedir. İpekçi’ye göre Gürsel ile Sunay arasında, böylesine zıt davranışı makul gösterecek farklar bulmak mümkün değildir. Aynı çevreden gelen, aynı eğitimden geçen bu iki general’in benzer siyasi görüş ve eğilimler taşıdıkları bilinen bir gerçektir. Adalet Partisi, Sunay’ın cumhurbaşkanlığını istemek ve desteklemekle belki bazı siyasi hesaplar gütmüştür” (*Hürriyet*, 30 Mart 1966, akt. Özdemir, 2007: 208) düşüncesinde olduğunu açıklamıştır.

Akşam gazetesi yazarı Çetin Altan “Sayın Sunay’a bütün gerçek vatanperverlerin yardımcı olmaları kutsal bir memleket görevidir” (Altan, *Akşam*, 29 Mart 1966, akt. Özdemir, 2007: 214) diye yazmaktayken, Nadir Nadi “Sunay’ı cumhurbaşkanlığı görevine çağıran güç, 27 Mayıs’ın ta kendisidir” (*Cumhuriyet*, 29 Mart 1966, akt. Özdemir, 2007: 214) demektedir. Naim Tiralı ise “ordunun politika üzerindeki etkisi, partilerin tartışmalar içinde bulunmaları ve kalkınmak zorunda olan Türkiye’nin sıra dağlar gibi sorunları, Sayın Cevdet Sunay’ın cumhurbaşkanlığını adeta zorunlu kılmaktadır”(Vatan, 30 Mart 1966, akt. Özdemir, 2007: 214) ifadesini kullanmıştır.

Cumhurbaşkanlığı seçimleriyle ilgili olarak en ilginç yorum ise *Yön Dergisi*’nde yer almıştır. Haber;

“Sunay, doğrusu fazla hazır olmadığı güç bir görevle karşı karşıyadır. Bir sürü edebiyatın altında yatan katı gerçek, Türkiye’nin bir devrim ve karşı-devrim karışıklığı içinde bulunduğu dur. Karşı devrim oy çoğunluğunu sağlayarak iktidara gelmiştir. Fakat kuvvet dengesi, devrimci güçleri bir

çırpıda tasfiyeye elverişli değildir. Devrimci güçlerin hiç değilse bir kısmı ile uzlaşma, zaman kazanma ve yan yollardan dolaşma çaresizliği içindedir. Ama bu hesaplı tutum hareketin derin anlamını zerrece değiştirmiş değildir. Devrimci güçler ise karşı güçlerin iktidarına rağmen, kilit noktaları elinde tutarak, devrim gemisini fazla hasara uğratmadan yürütmeyi denemektedirler. Bu her iki taraf içinde uzun vadede sürdürülmesi çok güç bir dengedir. Sunay'ı, böyle güç ve çekişmelerle dolu bir görev beklemektedir” (Yön, 1 Nisan 1966, akt. Özdemir, 2007: 214)

demektedir. Genel itibariyle bakıldığında Türk basını AP ile ilgili bir takım kaygıları öne sürmüş olsa da iktidar partisi AP ile muhalefet partisi CHP'nin bir uzlaşma örneği göstererek Genelkurmay Başkanı Sayın Cevdet Sunay'da karar kılmalarını olumlu değerlendirmişlerdir. Basın ülkenin bu zor şartlar altında devletin tüm kurumları tarafından saygı gösterilerek, üzerinde mutabakata varılmış birisinin Çankaya'ya çıkmasını desteklemiştir.

3.5.6-Hazırlık aşaması

İktidar partisi AP'nin lideri Süleyman Demirel, üzerinde karar kılmış olduğu Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın ismini ortaya atıp gerek ana muhalefet partisi CHP'den gerekse de basın ve askerden yeterli desteği aldıktan sonra, Sunay ile yapılacak olan toplantı gündeme gelmiştir. Her ne kadar basında Sunay ile ilgili çeşitli söylentiler ortada olsa da Demirel, Sunay'a cumhurbaşkanlığı teklifini bizzat kendisi götürerek yüz yüze görüşmek istemiştir. Gerekçesi tam bilinmeyen bu davranışta Demirel, cumhurbaşkanı olarak Sunay ismini ortaya asker tarafından değil bizatihi demokrasinin temsilcisi siyasi partiler tarafından atılmasını düşünmüştür. Diğer bir neden ise Demirel'in “27 Mayıs'ı öz varlığı gibi kabul eden bir ordunun benimsemeyeceği biri Çankaya'ya çıkmamalıdır. Bu nedenle orduya sıcak gelen bir adayın seçilmesi daha doğrudur” (Arcayürek, 2007: 158) inancına sahip oluşudur.

Sıra, eğer Sunay siyasi partiler tarafından aday olarak gösterilirse seçim için hangi yolun izlenmesine gelmiştir. “1961 Anayasası'nda Cumhurbaşkanı'nın Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu'ndan oluşan parlamento üyeleri arasından seçilmesi şartı bulunmaktaydı. Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın seçilebilmesi için tek çözüm, kendisinin öncelikle cumhurbaşkanınca atanan kontenjan senatörlüğüne getirilmesi olabilirdi” (Ertunç, 2007: 137).

3.5.7-Aday belirleme çalışmaları

Cemal Gürsel'in sağlık durumunun bozulmasından sonra devleti oluşturan kurumlar asker dâhil aday belirleme çalışmalarına katılmışlardır. İktidar partisi çok gizli ve planlı bir yol izleyerek Cemal Gürsel henüz hayatta iken cumhurbaşkanlığı konusunu basına sızdırarak gerek muhalefetin gerekse askerın tepkisini almak istemiştir. Bunu yapmasının en önemli gerekçesi ise 27 Mayıs ile 22 Şubat anılarının hâlâ gündemde olup askerın karşı gelmediği doğru bir tercihin aranmasıdır. Demirel'e göre en uygun adım askerın saygı gösterdiği, bir müddet daha katalizör vazifesi görebilecek devlete yardımcı olabilecek birisinin cumhurbaşkanı makamına seçilmesidir. Demirel bu düşünceleri ifade ederken "Cemal Gürsel'in eski silah arkadaşlarından oluşan Cumhuriyet Senatosu Milli Birlik Grubu üyeleri duygusal bir yaklaşımla sorunun çözümünü bir süre güçlendirerek" (Özdemir, 2007: 193) tepkilerini ortaya koymuşlardır. Cemal Gürsel hayatta iken yeni bir cumhurbaşkanı seçilmesine endişe ile bakan senatörler, senato başkanının cumhurbaşkanlığı makamına vekâlet etmesini doğru bulmayarak, eğer böyle bir tercihte bulunulursa mevcut genelkurmay başkanının Senato Başkanlığına getirilip cumhurbaşkanına vekâlet etmesi istenmiştir. AP Başkanı Demirel'in basına Sunay'ın adını vermesinden sonra gerek muhalefet gerekse ordudan olumlu görüşler gelmiş olup bu davranış Demirel'in elini güçlendirmiştir.

AP'nin Sunay'ı aday göstermesinde ülkenin içinde bulunduğu siyasi ortamın etkisi büyük olmuştur.

"AP 1965 seçimlerinde %52,8 gibi ezici bir üstünlükle çıkmış olmasına rağmen ordunun iç politikada var olan vesayet ve baskısı kendisini güçlü bir şekilde hissettirmeye devam etmiştir. Ordunun sıklıkla varlığını devam ettirmiş olması, AP'yi kendini ispat çabasında daha da azimli olmaya teşvik etmiştir. Bu bakımdan Senatoda bulunan Milli Birlik Grubu'nun 1966 yılının mart ayında bir şikâyet listesi hazırlanarak Süleyman Demirel'e verdikleri muhtıra önemlidir. Söz konusu muhtırada 27 Mayıs alehtarlığı, din istismarcılığı, gericilik, DP'nin affı gibi konulardan bahsedilerek bu durumların düzeltilmesi hükümetten istenmiştir. Demirel ve AP yönetimi ise sık sık gündeme gelen bu müdahale ve muhtıra söylentilerinden rahatsız olmuştur. Demirel'e göre Türkiye'nin sürekli gündeme gelen ihtilal fobisinden kurtulması gerekmektedir. Bunun en etkili yolu ise "askeri yatıştırıcı, alttan alıcı,

komutanlara güven veren, sorun çıkarmaktan sakınan bir düşüncenin ortaya konmasıdır” (Cizre, 2002: 75).

Tüm bunlar göz önüne alındığında Demirel ve AP'nin, Gürsel'in sağlık sorunları nedeniyle iş yapamaz duruma geldiğinde dönemin Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın ismini herkesten önce gündeme getirmesi ve sonuna kadar da bu anlayışını devam ettirmesi oldukça manidardır. AP'nin mevcut asker kökenli cumhurbaşkanının yerine yine bir asker kökenli cumhurbaşkanı adayını gündeme getirmesi, kendisi aleyhine oluşmuş olan olumsuz havanın dağıtılmasına katkı sağlamanın yanında “ülkeyi ihtilal fobisinden kurtarmanın da aracı olarak” (Cizre, 2002: 75) kabul edilmektedir.

Demirel'in böyle bir tercihte bulunmasının kişisel sebebi ordunun Cizre'nin de belirtmiş olduğu müdahaleci bir hareket içinde olması olabilir. Ancak kendisi, yaşanan siyasi ortamda ordunun siyasetin içine çekilmemesi gerektiğini belirtmiş; ihtilalden yeni kurtulan bir ülkenin hızlıca demokratikleşmesi gerektiğini savunmuş, bu maksatla toplumu yeniden bir araya getirip ordu ile siyaset arasını açmamak için böyle bir karar alındığını ifade etmiştir (Cizre, 2002: 74-75). Böyle bir tercihte bulunulmasının diğer bir geçerli nedeni ise bizzat Sunay'ın ihtilal sonrasında sergilemiş olduğu demokratik tavidir. Demirel, Genelkurmay Başkanı Sunay'ın ülkenin normalleşme sürecine önemli katkılar sağladığını bu yüzden muhalefet Partisi CHP ile anlaşarak en doğru yolun Sunay'ın cumhurbaşkanı yapmak olduğunu ifade etmiştir. Demirel yıllar sonra Yavuz Donat'a orduyla ilgili görüşlerini açıklarken; şartlar ne olursa olsun kendisinin ülkesine yapmış olduğu en önemli hizmetin ordunun bir kurum olarak tahrip edilmesine müsaade etmediğini dile getirmesidir. Ona göre; millet ile ordu birbirine karşı güvensizlik beslememelidir, 1966 cumhurbaşkanı seçimlerinin özü budur (Özdemir, 2007: 199-200).

Ordu ve muhalefet partilerinin düşüncelerini alan Demirel Sunay'a teklifi ilettiğini şu şekilde açıklamıştır.

“Başbakanlıkta çalıştım. Mart ayı. Muayyen bir saat.6,5-7 falan oldu. Ortalık kararmıştı. Dedim ki, Hususi Kalem Müdürüme, arkadan kimse gelmeyecek. Emniyet Müdürü dâhil. Ben tek başıma gideceğim, nereye gittim ne oldum kimse bilmeyecek. Sunay zaten başbakanlığın arkasında Saraçoğlu evlerinde oturuyordu. Gittim. Beni karşıladı. Oturduk. Dedim ki, biz sizi Devlet Başkanı yapacağız. Yani Sunay benim emrimde, ama bak ben sana geldim., benim

emrimde olan kişi olarak, sizin emrinize gireceğiz biz. Türkiye'nin menfaati bunu gerektiriyor. Sizden istediğimiz bir tek şey var: o da Türkiye'nin istikrar içinde yoluna devam etmesine yardımcı olacaksınız. Sadece benim partim değil, başka partilerde sana oy verecek. Bunların hepsini aradık, öyle dedik. Dedi ki, şeref sayarım böyle bir görevi” (Birand, Dündar ve Çaplı, 1994: 134-135,).

Arcayürek'e göre; Demirel Sunay'a cumhurbaşkanlığı teklifini götürürken “1966 yılında güç bizim elimizde. Biz kimi istersek cumhurbaşkanı seçerdik, ama 1966'nın çok önemli bir özelliği vardı... Bizim yaraları sarma, bizim kitlemizle o günkü ihtilalcileri barıştırmak, kucaklaştırmak gibi görevimiz vardı. Merhum Sunay'a ben gidip teklifte bulundum” (Arcayürek, 1986: 465) demiştir.

Öbür taraftan Cüneyt Arcayürek ise, İhsan Sabri Çağlayangil ile yapılan bir görüşmede “Sunay'ın adaylığına beş kişilik bir heyetin karar verdiğini, Başbakan Süleyman Demirel'in bunun üzerine Cevdet Sunay'ı ziyaret edip adaylık önerdiğini söylemiştir” (Arcayürek, 2000: 114). Demirel, Sunay'ı tercih ederken, “asıl kararının cuntalarla mücadele etmek olduğunu, bunun için adaylık konusunda ordunun bir adayı dayatmadan önce, o kozu askerinin elinden alıp demokratik yollarla, siyasi partilerin tercihleri doğrultusunda seçimin yapıldığı imajını halka vermek istemiştir” (Arcayürek, 2000: 114). Demirel Fikret Bila ile yapmış olduğu değerlendirmeyi Bila “Sunay'ı Cuntalara Karşı Getirdim” yazısında, “Eğer o günkü Genelkurmay Başkanı Sunay gelip arkadaş bu makamı bana ver, bana vermeye mecbursun dese ve eh ne yapalım deyip, ben boyum eğseydim, o zaman Çankaya yolunu açmış olurum. Aksine böyle bir talep yokken, kendileri de kabul ediyorlar ki, böyle bir talep yoktu, benim, Sayın Sunay'a talip oluşumun demek ki başka sebepleri var” (Bila, *Milliyet*, 21 Temmuz 1989). Demirel durumu böyle açıklasa da gözden kaçan bir nokta vardır o da, bundan sonra herhangi bir sebeple Çankaya Köşkü'nde bir boşalma ihtimali ortaya çıktığında bütün gözlerin orduya çevrilecek olmasıdır. Nitekim iktidar partisi bunun sıkıntısını 1973 seçimlerinde fazlasıyla hissedecektir.

Artık başta AP ve CHP olmak üzere mecliste çoğunluğu bulunan partiler aralarında uzlaşmış ve Cevdet Sunay'ı cumhurbaşkanı adayı olarak kabul etmişlerdir. Diğer muhalefet partileri meclis dışından aday gösterilmesine karşı çıksalar da başta

basın, ordu ve devleti oluşturan diğer kurumların da desteğiyle seçim sürecine kadar olan zaman sükûnetle atlatılmış, iş Cevdet Sunay'ın seçilmesine gelmiştir.

3.5.8-Seçim

MP lideri Osman Bölükbaşı'nın asker kökenli bir cumhurbaşkanı adayına karşı çıkması nedeniyle seçime iştirak etmemesi ile CKMP'nin Cevdet Sunay'ı desteklememe kararı alması ve hemen akabinde Alparslan Türkeş'in CKMP'li Kemal Aytaç, Kudret Bayhan ve İsmail Hakkı Yıllancıoğlu tarafından cumhurbaşkanı adayı olarak ilan edilmesiyle seçim süreci başlamıştır. O günlerde gazetelerde cumhurbaşkanı aday adayı olarak çok sayıda kişinin adı ortaya atılmıştır. Bunlar arasında AP'lilerden Korgeneral Enver Aka, Prof. Celal Ertuğ, Prof. Ali Fuat Başgil, General ve Prof.Recai Ergüder, Büyükelçi Celal Tevfik Karasapan, General Gavsi Uşagök, Hava Kuvvetleri Eski Komutanı Orgeneral Tekin Arıburun, eski Başbakan Suat Hayri Ürgüplü, Cumhuriyet Senatosu Başkanı İbrahim Şevki Atasagun, Kontenjan Senatörü Orgeneral Muzaffer Alankuş, Orgeneral Hasan Atakan ile daha önce de sözü edilen İsmet İnönü, Orgeneral Ali Fuat Cebesoy ve Anayasa Mahkemesi Başkanı Lütfi Akadlı bulunmaktadır (*Akşam, Cumhuriyet ve Hürriyet*, 11 Şubat 1966, akt. Özdemir, 2007: 211).

“28 Mart 1966 günü gerçekleştirilen oylamaya aday olarak AP, CHP, YTP ve TİP Grupları Başkan Vekilleri ile Kontenjan Grubu'ndan Amil Artus, Milli Birlik Grubu'ndan Fahri Özdilek, Bağımsız Senatör Ferit Alpiskender ve Bağımsız Milletvekili Mehmet Ali Arsan'ın ortak önergesinde, Kontenjan Senaötürü ve Genelkurmay Eski Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay, CKMP'li üyelerin teklifinde de Parti Genel Başkanı olarak Alparslan Türkeş cumhurbaşkanı adayı gösterilmişlerdir” (Özdemir, 2007: 211). Sunay'ın aday olarak gösterilmeden önce nasıl seçileceği gündeme gelmiştir. Yasaya göre cumhurbaşkanının Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu'ndan oluşan parlamento üyeleri arasından seçilme şartı bulunmaktadır. “Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın seçilebilmesi için tek çözüm, kendisinin öncelikle cumhurbaşkanınca atanan kontenjan senatörlüğüne getirilmesi olabilirdi... Nitekim cumhurbaşkanlığına vekâlet eden Senato Başkanı Şevki Atasagun tarafından 18 Mart'ta kontenjan senatörlüğüne atanmıştır ” (Ertunç, 2007: 137).

Kontenjan senatörü olan cumhurbaşkanı adayı Cevdet Sunay'a "dönemin Genelkurmay Başkanı Cemal Tural ile Kara Kuvvetleri Komutanı Korgeneral Refik Yılmaz, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Necdet Uran, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral İrfan Tansel ve 15 General eşlik ederek" (*Akşam*, 29 Mart 1966, akt. Özdemir, 2007: 211) seçimin yapılacağı Genel Kurul Salonun kapısına kadar uğurlanmış ardından kendilerine ayrılan locada yerlerini almışlardır. 30 kadar general de seçim boyunca meclis koridorlarında bulunmuşlardır. Oy sayımına kadar locada bekleyen komutanlar Cevdet Sunay'ın cumhurbaşkanı seçilip salonun boşalmasından sonra bile yerlerinden ayrılmamışlardır. Sadece bu ortam bile TSK'nin cumhurbaşkanlığı makamına verdiği önemi göstermekte olup "asker bu davranışıyla Meclise'e yönelik olmak üzere 'cumhurbaşkanı Sunay'dır' mesajını güçlü şekilde vermişlerdir" (Ertunç, 2007: 138).

Yapılan oylamaya 636 toplam üye sayısının 532'si katılmış, adaylardan Cevdet Sunay toplam oyların 461'i alarak Türkiye Cumhuriyeti'nin beşinci cumhurbaşkanı seçilmiştir. "Anayasa'da belirtilen yemin metnine göre yemin ederek görevine başlayan Cevdet Sunay metnin sonuna "Allah'tan bana yardımcı olmasını dilerim" şeklinde ek yapması, "yaşa, var ol" sesleri ile tezahürat yapan bir kısım milletvekili ve senatörler ağlamışlardır" (*Zafer*, 29 Mart 1966, akt. Özdemir, 2007: 212). Aynı oylamada diğer aday "Alparslan Türkeş 11 oy, aday gösterilmedikleri halde Celal Bayar'a 5 oy, Turhan Dilligil'e 2, İsmet İnönü, Ali Fuat Başgil, Kasım Gülek, Sadettin Bilgiç ve Celal Ertuğ'a 1'er oy verilmiş" (*Yeni Gazete*, 29 Mart 1966, akt. Özdemir, 2007: 212), 47 oy boş kullanılmıştır. Yapılan bu oylama sonucunda Sunay, "ülkenin iktidar yapısında Silahlı Kuvvetlerin ortaklığının kurumsallaşmasına yardımcı olmuştur" (Landau, 1960: 27, akt. Ertunç, 2007: 137).

Osman Bölükbaşı ve MP'li milletvekilleri cumhurbaşkanlığı oylamasına katılmayarak seçimleri protesto ettiklerini şu açıklamayla dile getirmişlerdir: "Gerçek demokrasi ile idare edilen, milli iradenin saygı gördüğü hiç bir ülkede, ordunun başında bulunan birisinin, bizde Sayın Cevdet Sunay'ın geçtiği yollardan geçerek cumhurbaşkanı olduğu görülmemiştir. Cevdet Sunay'ın Genelkurmay Başkanı görevinden ayrılarak üniformasını çıkardığı gün, Senato'ya Ordu'nun bir emaneti gibi tantanalı bir merasimle girmesi demokrasi ve milli hâkimiyet esaslarıyla bağdaşmaz" (Bölükbaşı, 2008: 368-369).

AP milletvekili Sabit Osman Avcı, Orgeneral Cevdet Sunay'ın beşinci cumhurbaşkanı olarak seçilmesiyle ilgili detayları Davut Dursun'a değerlendirmiştir. Avcı, "Ben Bakanlar Kurulu'nda üyeydim, Sunay'ı istifa ettirdik. Onda Silahlı Kuvvetlerden her hangi bir baskı olmadı. Başka birini seçmek mümkün değildi o vaziyette. Dolaylı baskıdan bahsedebiliriz tabii. Başkasını seçemezdik. O zaman kimse yoktu. Silahlı Kuvvetler etkili değildi, açıktan bir başkası yoktu; ama parti liderleri bunu hissettiklerinden kendiliğinden gittiler, Sunay'a sen gel, seni seçelim dediler. O kendiliğinden isteyip gelmedi" (Dursun, 2003: 105-106). Sağlık raporuyla devlet başkanlığı görevinden alınan Cemal Gürsel ise bitkisel hayattan çıkamamış ve Sunay'ın cumhurbaşkanı seçilmesinden sadece altı gün sonra, 14 Eylül 1966'da hayatını kaybetmiştir.

3.5.9-Cevdet Sunay

Türkiye'nin beşinci cumhurbaşkanı seçilen Sunay Genelkurmay Başkanlığı dönemi boyunca kritik görevler üstlenmiş ve tercihini hep demokrasiden yana kullanmıştır. Demirel Bila'nın "Sunay'ı Cuntalara Karşı Getirdim" yazısında neden Sunay'dan yana tavır alarak cumhurbaşkanı seçtiklerine açıklık getirmiştir. Demirel, Sunay'ın 1962 ve 1963 cunta girişimlerinde demokrasinin yanında olduğunu, 1964'te bertaraf edilen tüm bu müdahale girişimlerinin son bulmasında emsalsiz katkıları bulunduğundan bahsetmiştir (Bila, *Milliyet*, 21 Temmuz 1989).

Demirel değerlendirmesinde "demek ki ben, Sayın Sunay'a, cumhurbaşkanlığını teklif ederken, bütün bunların hepsini düşünmüşüm. Ordu'nun içindeki ve dışındaki cunta hareketlerine karşı. Veya demokrasi dışı hareketlerde, Devlet Başkanı olarak, o işlerle mücadele etmiş biri olarak, onları bilen bir kişi olarak, metanet gösterir ve sivil otoriteyi yerleştirmede yardımcı olur, diye Sunay'ı getirmişim" (Bila, *Milliyet*, 21 Temmuz 1989) demiştir.

Cumhurbaşkanı Sunay, 1966'dan 1973'e kadar yedi yıl görevde kalmış ve hepsinde de Süleyman Demirel ve partisi iktidarı elinde bulundurmıştır. Bu yedi yıl içinde çok büyük olaylar yaşanmış ve Sunay çoğunda iktidarın yanında yer alarak sivil siyasete destek vermiştir. Kıbrıs konusunda hükümetle birlikte hareket etmiş, harekâtın başarılı bir şekilde gerçekleşmesine katkıda bulunmuştur. Demirel, Sunay döneminde ordu ile ilgili iki önemli karara imza atmış ve her birisinde de Sunay'dan cesaret

almıştır. Bunların ilki, yedi yıl boyunca hava ve Deniz Kuvvetleri Komutanlığı yapan Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral İrfan Tansel ile Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Necdet Uran'ın görevlerinden uzaklaştırılarak emekliye sevk edilmeleri ve TSK'deki terfilerin önünü tıkayan durumu oradan kaldırmaya dönük olmuştur. Başbakan bu duruma son vermeyi amaçlayan değişiklikleri içeren listeyi Sunay'a giderek; kara, deniz ve hava komutanını değiştireceğini ve yerlerine kimlerin geleceğini açıklamıştır. Demirel'i dinleyen Sunay 'yapınız' cevabı vermiştir (Arcayürek, 2007: 161-162). Bu ilk hamle sivil siyaset için oldukça önemli olmuştur. Şayet onay makamı olan Sunay, Demirel'in bu isteklerini geri çevirmiş olsaydı, hem orduda gerekli görülen değişiklikler başarılamamış olacak hem de başbakan prestij kaybına uğramış olacaktı.

Sunay döneminde yaşanan diğer bir olay ise, gazeteci İlhami Soysal'ın darp edilmesidir. Soysal'ın yazılarında belirtmiş olduğu eleştirilere dayanamayan dönemin Genelkurmay Başkanı Tural'ın Soysal'ın dövülmesine yeşil ışık yakıp emrindeki subayları görevlendirdiği ortaya çıkmıştır. Başbakan Demirel, Tural'a yazmış olduğu mektupta olayın açıklığa kavuşturulmasını istemiş ve konu hakkında Sunay'ı da bilgilendirmiştir. Durum hakkında açıklama yapması beklenen Tural bir süre sonra asıl amacını ortaya koyan girişimlerde bulunmaya başlamıştır. PTT'yi, İş Bankasını ve benzeri kurumları ziyaret etmiş; mesleğiyle ilgili olmayan konuşmalar yapılmıştır. Bir darbeye hazırlık yapıyor havası giderek yerleşmeye başlamıştır. Başbakan Cumhurbaşkanı Sunay ile yapmış olduğu görüşmede kendisini bilgilendirerek, genelkurmay başkanını görevden almayı düşündüğünü Sunay'a açıklayarak kendisinden destek istemiştir. Sunay, "kuşku yok aynı veya daha ayrıntılı bilgiler edinmişti. "Gereğini yapınız" dedi" (Arcayürek, 2007: 163). Bu örnekler Başbakan Demirel ile Cumhurbaşkanı Sunay'ın ne kadar uyumlu çalıştığını göstermektedir.

Türkiye 1970'lere yaklaştığında ilginç olaylar meydana gelmeye başlamıştır. Gerek ekonomik sorunlar gerekse önlenemeyen öğrenci olayları, gösteriler, şiddet eylemleri, artan muhalefet hükümeti baskı altına almaya başlamıştır. Ordu gittikçe sesini yükseltmiş MGK'de hükümet aleyhine yapılan ağır eleştiriler yazılı basında önemli bir yer işgal eder duruma gelmiştir. Artık "öyle bir noktaya gelindi ki, Silahlı Kuvvetler'in yönetime el koyacağı kesin gibiydi, gün ve saat meselesiydi" (Arcayürek, 2007: 164). Arcayürek kendisine ulaşan bilgilerin bizzat yüksek rütbeli bazı subaylardan geldiğini belirterek kaleme aldığı "En Tehlikeli Yol" başlıklı yazısında

“Silahlı Kuvvetlerin ya Cumhurbaşkanı’na bir mektup vererek hükümetin istifasını isteyeceklerini ya da doğrudan Başbakan’a yazıyla bu isteklerini bildireceklerini” (Arcayürek, 2007: 164-165) belirtmiştir. Yazının yayımlandığı günün sabahı Demirel, Arcayürek ile yaptığı görüşmede bu şekilde bir istihbaratın kendisine ulaşmadığını ifade ederek söz konusu müdahalenin gerçekleşme imkânının olmadığını düşünmüştür (Arcayürek, 2007: 164-165).

Arcayürek haklı çıkmıştır. 12 Mart 1971 günü saat 13.00’da radyolar TSK’nin vermiş olduğu muhtırayı okumuşlardır. Muhtıra sonrasında Arcayürek ile tekrar buluşan Demirel o gün neler yaşandığını kendisine açıklamıştır. 12 Mart sabahı MİT Başkanı Korgeneral Fuat Doğu Paşa’nın Güniz Sokak’ta bulunan evine geldiğini, cumhurbaşkanından getirdiği mesajla Sunay’ın Demirel’den istifa etmesini istediğini açıklamıştır. Haberi alan Demirel hemen cumhurbaşkanı ile görüşmek istemiş, duruma müdahale etmesini istemiştir. Demirel’in bu isteği karşısında hiçbir şey yapamayacağını ifade eden Sunay olayı tek cümle ile Demirel’e özetlemiştir: “Beni de devreden çıkardılar Süleyman Bey” (Arcayürek, 2007: 164). Bu olay Demirel için tam bir hayal kırıklığı olmuştur. Hem gerekli istihbarat bilgilerini alamamış, olayın olacağı ihtimalini bir gazetesinin köşe yazısından okumak zorunda kalmış hem de Cevdet Sunay’a olan güveni boşa çıkmıştır. 1970 yılına kadar oldukça uyumlu bir çalışma örneği gösteren Sunay ve Demirel bu kez aynı uyumu gösterememiş, ordu cumhurbaşkanını devreden çıkarabilecek pozisyona kadar gelebilmiştir.

Sunay’ın görevi 1973 yılında sona ermiş, yeni cumhurbaşkanının seçilmesi tekrar ülke gündemine oturmuştur. 1971 muhtırasıyla tekrar siyasete müdahale ederek rejim üzerindeki konumunu sağlamlaştıran ordu gözlerini cumhurbaşkanlığı seçimlerine çevirmiştir. Siyasi partiler aralarında uzlaşma sağlayamamış, yine çözümü Sunay’ın görev süresini uzatmakta bulmuşlardır. Bir anayasa değişikliği formülü üzerinde uzlaşan AP ve CHP, değişikliği meclis gündemine getirmişlerdir. Yapılan uzun görüşmeler sonunda oylamaya geçilmiş ve bir oy eksikle Sunay’ın görev süresini uzatacak anayasa değişikliği formülü reddedilmiştir (Özdemir, 2007: 255). Sunay’ın cumhurbaşkanlığından ayrılmasıyla bir dönem daha son bulmuş, gözler yeni cumhurbaşkanının seçilmesi için siyasi partilere çevrilmiştir.

3.6-1973 CUMHURBAŞKANLIĞI SEÇİMİ

3.6.1-Ülkenin içinde bulunduğu siyasi durum

Ülke 1973 cumhurbaşkanı seçimlerinden önce siyasi açıdan oldukça çalkantılı bir sürece girmiştir. Eski sorunlar çözülmeden yerli yerinde durmakta, sıkıyönetim geçerliliğini korumakta, kısmen değiştirilen anayasa ise yeni değişiklikleri beklemektedir. “1973 Mart’ında Türkiye’nin içinde bulunduğu koşullar, cumhurbaşkanlığı seçimini bir rejim sorununa dönüştürmüş, demokratik rejim, bu seçimde önemli bir sınavla karşı karşıya kalmıştır” (Öztürk, 2006: 89). 1961 Anayasası’nın getirmiş olduğu özgürlükler askere göre millete bol gelmiş, önlenemez siyasi sonuçlara neden olmuştur. Artan şiddet olayları, öğrenci eylemleri, ekonomik sıkıntılar, ideolojik kutuplaşmalar, adam kaçırmalar, “siyasi istikrarsızlık günlük hayatın ayrılmaz bir parçası haline gelmiş hatta kır ve şehir gerillacılığı denemeleri iktidar tarafından önlenememiş, bu durum, hükümetleri reform ile asayiş ve kamu düzeni sağlama arasında bırakmış, yükselen şiddet ikincisinin öne alınmasını zorlamıştır” (Ertunç, 2007:156).

1960 darbesi gibi bir müdahale girişimini engellemek isteyen ordu Cevdet Sunay ile görüşükten sonra darbe ihtimalini de içinde barındıran hiyerarşik bir müdahalenin doğru olacağı konusunda hem fikir olduktan sonra bütün hazırlıkları tamamlamış 12 Mart 1971’de hükümete ultimatın niteliğinde bir muhtıra vermiş ve muhtırayı radyodan tüm halka duyurmuştur. 12 Mart muhtırası Türk askerinin içine düşmüş olduğu paradoksu gösterme adına ilgi çekicidir. “Ordu üst hiyerarşisi, generaller, subay kesiminden kaynaklanan hükümeti devirme girişimlerini kontrol altına almışlar ve bir anlamda istikrar unsuru diye ortaya çıkmışlarsa da, bir süre sonra, bu kez kendileri sivil yaşamı, parlamento ve hükümeti sürekli tehdit altında bulundurmuşlardır. 12 Mart 1971 Komutanlar Muhtırası böyle bir anlayışın ürünüdür” (Özdemir, 2007: 225).

Müdahale bir anlamda 9 Mart’ta darbe yapmak isteyen cuntaya karşı da gerçekleştirilmiş olup muhtemel bir direkt darbenin önü alınmıştır. Ordu sadece artan şiddet ve anarşi ortamının sonlanmasını, Atatürkçü inkılâpları tatbik edecek bir hükümetin kurulmasını istemiştir. Bu talepler karşılanmadığı takdirde ise ordu anayasal görevini yerine getirip iktidara el koyma anlayışını siyasetçilere hissettirmiştir.

Siyasetçiler ise muhtıraya olumsuz tepki vermiş, Demirel bir taraftan Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ı ihanetle suçlamış akabinde Bakanlar Kurulunu toplayarak kamuoyuna hükümetin istifa ettiğini açıklamıştır. Demirel istifa gerekçesini, AP'nin Yedinci Büyük Kongresi'nin açılış konuşmasında değerlendirirken “askerlerin 1971 Mart'ında kimin hükümet olacağı ve Meclislerin ne yapması lazım geldiği, 1960'ta olduğu gibi dikte edilmişti ve Meclisler bunu kabullenerek kapılarını açık tutmaya rıza göstermişlerdir” (Demirel,1974: 17, akt. Cizre, 2002: 104) şeklinde açıklamıştır. Yani bir anlamda Meclisler demokrasinin sekteye uğramaması için askere boyun eğmek zorunda kalmıştır.

Ordunun bu müdahalesi hiçbir şeyi çözmediği gibi siyasi istikrarsızlığa sebebiyet vermiştir. Bir yandan siyasal ve ekonomik sorunlar ülke gündemini meşgul ederken diğer taraftan dış politikada Kıbrıs gibi konular hükümetin başını ağrıtır seviyelere yükselmiştir. “Tüm bunlar olurken ordu özellikle iki açıdan rahatsızlığını dile getirmeye başlamıştır. Öncelikle tasfiye mekanizmasının işlemesine rağmen 12 Mart'tan hemen sonraki dönemde ordunun genç radikalleri, bir tehdit unsuru olarak, varlıklarını hâlâ sürdürmekteydiler. İkincisi ise cumhurbaşkanı seçimleri yaklaşmış ve kendilerinden birisini cumhurbaşkanı seçtirmenin çabası içine girmişlerdir” (Ertunç, 2007: 156). Fakat bu yaklaşım “Silahlı Kuvvetlerle politikacılar arasındaki ilişkiler açısından büyük bir öneme sahip olmuş buna basın ve siyasi çevrelerin de büyük önem verdikleri gözlemlenmiştir” (Ahmad, 2007: 382).

Bu şartlar altında gerçekleştirilmeye çalışılan “1973 cumhurbaşkanlığı seçimleri 1960 askeri müdahalesinden sonra gerçekleşmiş olan en kritik siyasi olay olarak kabul edilmiş, Türkiye'nin sivil kurumları ile anayasal süreci açısından bir test olarak değerlendirilmiş” (Nye, 1977: 210), siyasi partilere zor anlar yaşatmıştır. Hükümeti tekrar kuran Demirel cumhurbaşkanlığıyla ilgi girişimlerde bulunmuş adaylık konusunda çeşitli kesimlerden isimler gündeme gelmeye başlamıştır. Nihat Erim günlüklerinde “Sadi Koçaş, Cihat Alpan, Fahri Özdilek, Fahri Korutürk ve Philips Şirketi Ankara Müdürü eski bir asker olan Fethi Gürel Medeni'nin evinde toplanmış” (Erim, 2005:1055, akt. Özdemir, 2007: 223) toplantıda Amiral Fahri Korutürk'ü cumhurbaşkanı yapma peşinde olduklarını ifade etmişlerdir.

Özdemir ise, “bir yanda Sunay kalmak istiyor, İnönü seçilmek istiyor, bir kısım AP'liler Tekin Arıburun'u istiyor. Faruk Gürler'in de yakın veya uzak emeli belli

olmadığını, bazılarının ise Fahir Korutürk'ün peşinde" (Özdemir, 2007: 223) olduğunu dile getirmiştir. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın yedi yıllık süresi 28 Mart 1973'te dolmuş ve anayasada belirtilen ve bir kişinin arka arkaya iki defa seçilemeyeceği hükmünün bulunması sebebiyle, Sunay'ın yerini kimin alacağı 1972-1973 kışının Türkiye'si'nin en önemli gündem konusu olmuştur.

3.6.2-Aday belirleme süreci

1973 cumhurbaşkanlığı sürecindeki aday belirleme çalışmaları bir önceki seçime nazaran oldukça sancılı geçmiştir. Gerek 1971 askeri muhtırasının etkisi gerekse ordu ile halkın kucaklaşması ümidiyle Demirel asker kökenli bir adayı Çankaya'ya uğurlama stratejisini başarıyla uygulayarak seçim sürecinin kazasız olarak atlatılmasında başrolü üstlenmiştir. "Cevdet Sunay'ın AP ve öteki partilerce 1966'da cumhurbaşkanı seçilmesindeki temel neden, Sunay'ın askeri müdahale girişimlerine karşı sivil hükümetin ve parlamentonun bir güvencesi diye düşünülmesidir. Ne varki, Orgeneral Sunay örneğinde yaşandığı gibi, asker kökenli cumhurbaşkanı, MGK'deki asker üyelerle anlaşma yoluna giderek, hükümetin devrilmesi eylemine seyirci kalabilmektedir" (Özdemir, 2007: 227). Bu nedenle Cevdet Sunay'ın görev süresinin dolmasına yakın aday belirleme çalışmaları başlamışsa da net bir adayın üzerinde mutabakata varılamamıştır. Siyasi partiler temelde Sunay'ın muhtıra zamanındaki tavırları nedeniyle bu sefer asker kökenli bir adaya karşı çıkmışlardır. 1966 seçimlerinde mecliste tam bir mutabakat ve istikrar örneği göstererek Sunay'a Çankaya yolunu açan AP ve CHP, bu sefer tam zıt bir yol izleyip uzlaşarak asker kökenli birisinin cumhurbaşkanı olması fikrine kapıları kapatmışlardır.

Siyasi partiler niyetlerini açık olmadan ortaya koyarlarken, cumhurbaşkanının nasıl birisi olması gerektiği gündemi fazlasıyla meşgul etmiştir. Dönemin TBMM Başkanı Sabit Osman Avcı'nın aktarmış olduğuna göre; 9 Ocak 1973 akşamı Genelkurmay II. Başkanı Orgeneral Turgut Sunalp'in evinde, Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler, Genelkurmay İstihbarat Başkanı Korgeneral Abdurrahman Ergenç ve Genelkurmay Eğitim Başkanı Tümgeneral Necdet Üruğ ile katıldığı akşam yemeğinde generaller, dönemin AP'li meclis başkanına yeni cumhurbaşkanında bulunması gereken nitelikleri; Bilgisi, fizik yapısı bakımından temsile layık, resmi ve özel hayatında şaibe olmayan, dokunulmazlığı devre sonuna bırakılmayan, 12 Mart muhtırasını

reddetmemiş, sivil veya asker birisi ki, biz asker tercih ediyoruz, Yassıadaya girip çıkmış olmayan birisi (Avcı, 1999: 171) sıralamışlardır.

Basının “nasıl bir cumhurbaşkanı?” sorusuna karşılık o günlerin gazetelerinde “üstün insan aramak” şeklinde olumlu bir yaklaşım vardır (*Hürriyet*, 27 Şubat 1973, akt. Özdemir, 2007: 229). Buna rağmen basında kamuoyunda telaffuz edilen ve sürpriz olmayan bazı sınırlamaların da olduğu değerlendirilmiştir. Ordunun belirlemiş olduğu özelliklere benzeyen bir sınırlama içerisine girmiş basına göre adaylarda; milletin çoğunluğunca benimsenmek, “27 Mayıs ve 1961 Anayasası’na karşı olmamak, sağlıklı ve güçlü olmak, 12 Mart’a ters düşmemek, temsil yeteneği olan ve şaibe altında kalmayan” (*Cumhuriyet*, 24 Mart 1973, akt. Özdemir, 2007: 228) birisinin Çankaya’ya çıkarılması basın tarafından ülke gündemine çeşitli kereler sunulmuştur. Nadir Nadi’ye göre, “parlamento çoğunluğu ile 27 Mayıs’ın sahibi olmak durumunda bulunan Silahlı Kuvvetlerimiz arasında uyumlu bir düzen anlayışı kurulamamış, kurulamamaktadır. Arada bir tehlikeli sürtüşmelere yol açan bu oluşum, ta ilk günden; rahmetli Ali Fuat Başgil’in apar topar İstanbul’a yolcu edilmesinden bu yana böylece sürüp gitmektedir” (Nadi, *Cumhuriyet*, 24 Mart 1973, akt. Özdemir, 2007: 228). Adaylık konusunda farklı görüşler olsa da en ciddi tespit Türk-İş lideri Halil Tunç ve Egeli iş adamlarından gelmiştir. Onlara göre; “bir gerçeği kabul etmek gerekir, Ordunun aktif politikanın içinden çekilme sürecinde, Türkiye’nin cumhurbaşkanı her halde Silahlı Kuvvetlerinin itimadını kazanmamış ve Türk Silahlı Kuvvetlerince tasvip edilmemiş bir kişi olmayacaktır. Silahlı Kuvvetlere meydan okurcasına, onlara rağmen aday çıkarılması alerjiden fazla bir şey yaratacaktır” (*Devir*, 15 Ocak 1973: 11, akt. Özdemir, 2007: 228).

TSK hakkında bu tür söylemler ortada dolaşırken partilerin sessiz kalışı oldukça dikkat çekmiştir. Özellikle parlamento çoğunluğunu elinde bulunduran AP’den hiçbir ses çıkmaması merak uyandırmıştır. Tek girişim İstanbul Senatörü Rıfat Öztürkçine tarafından yapılmış o da adaylıktan son anda vazgeçmiştir. Mart ayına gelindiğinde ortada henüz bir aday yok iken kriz yaklaşmış, ordu kararlı duruşunu korurken parlamentoda aday bulma ümitleri artmıştır. Demirel’in kafasında aday olarak Şevki Atasagun’un ismi dolaşırken, Nihat Erim ismi de gündemi meşgul etmeye başlamış olmasına rağmen Demirel; zoraki halefi Nihat Erim’e, hiçbir siyasi desteği kalmadığı için kuşkuyla yaklaşmıştır. Aday adayı listelerinde adı geçen bir diğer isim ise II. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’dür. Abdi İpekçi İnönü’nün adaylığı konusunda ilginç bir

tespitte bulunmuştur; eğer “parlamento İnönü’yü cumhurbaşkanlığına getirirse, İnönü bu görevi fiziksel gücü yettiği kadar götürecektir, o süre içinde ülkede normal koşulların yerleşmesine çalışılacak, ondan sonra da yerine herhalde normal koşullarda yapılan seçimle gelecek yeni Cumhurbaşkanı’na bırakacaktır” (İpekçi, *Milliyet*, 2 Mart 1973). Bu durum İpekçi’ye göre İnönü’nün adaylığı konusunda dikkate alınması gereken bir noktadır.

Dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ile AP lideri Süleyman Demirel’in görüşmesinden sonra, kendi partilerinden bir cumhurbaşkanı çıkartmaktan ümidi kesen AP’liler, siyasi kulislerde Orgeneral Faruk Gürler’e karşı İsmet İnönü’nün adından söz etmeye bakmışlarsa da (*Günaydın*, 2 Mart 1973, akt. Özdemir, 2007: 231) özellikle AP yanlısı basında bu girişim için eleştiriler baş göstermiştir. Buna en güzel örnek iktidara yakın gazetecilerden Ahmet Kabaklı’nın tespitidir. Kabaklı kaleme aldığı yazısında “Sayın İnönü, yaşı ve başı ile hastalığı zindeliği ile hay hay başımızın üstündedir. Hiç değişmeyen bu muhterem zata isterse sultanlık bile verebiliriz. Yalnız, sultanlık, kanunlarımıza göre mülga olduğuna göre ancak sabık sultan olabilir” (Kabaklı, *Tercüman*, 4 Mart 1973, akt. Özdemir, 2007: 231) demektedir.

Tüm bu yaşananlar aslında siyaset kurumunun ne kadar aciz olduğunu göstermektedir. Daha partiler görüşlerini açıklanmadan, adaylık süreci başlamadan ordu duruma müdahil olmuş ve cumhurbaşkanının asker kökenli birisi olması konusunda partilere dayatmalara başlamıştır. Batur’a göre; bu dayatmaların en önemlisi “27 Şubat 1973’te gerçekleşmiş ve üç kuvvet komutanının, Cevdet Sunay ile yaptığı görüşme sonucunda kesin tercihlerinin kendisinin görev süresinin uzatılması olduğunu belirten bir muhtırayı Sunay’a sunmuşlardır” (Batur, 1985: 405). Bu olmazsa, “aday tercihen bir asker olmalıydı; fakat tarafsız, Adalet Partisi’nin bir üyesi ya da ona esir olmayacak ve 27 Mayıs ve 12 Mart müdahalelerine karşı olmadığı bilinen biri o makama geç[meliydi]” (Hale, 1996: 178). Konu hakkında Kara Kuvvetleri Komutanı Sancar “sivil ve sivilik bir kişinin, Türkiye’nin içinde bulunduğu bu karışık ortamda Ordu ile işbirliği yaparak devlete sahip çıkamayacağı olasılığından kaygı duyduklarını belirterek, Ordunun bir parti adayına kesinlikle karşı olduğunu bildirmiştir” (Özdemir, 2007: 235). Bu maksatla “bir grup parlamenterin desteğini arkasına alan” (Baransel, 2006: 33) Gürler’in adaylığı tekrar gündeme alınmış ve ordunun adayı olduğu vurgulanmıştır. “Adaylık niteliklerine sahip olmak için Gürler’in önce ordudan emekli olması ve

ardından da cumhurbaşkanı kontenjanından senatörlüğe atanarak parlamento üyesi olması gerekiyordu. 2 Mart'ta Batur, Gürler'in seçilme şansının çok az olduğunu Sunay'a açıkça bildirmiş yine de Sunay ile Gürler sonuna kadar gitmeye karar vermişlerdir” (Hale, 1996: 179). Nitekim Sunay Gürler'e “mademki seçileceğine inanıyorsun, seni Senato'ya atarım” (Arcayürek, 2007: 186) diyerek sözünü yerine getirmiştir. Nitekim “komutanların Sunay ile yapmış oldukları görüşmeden bir gün sonra Faruk Gürler cumhurbaşkanı olmak için ordudan ayrılmış; Milli Savunma Bakanı Mehmet İzmen'in istifasıyla boşaltılan kontenjan senatörlüğü'ne atanarak Cumhuriyet Senatosu Kontenjan Üyesi olmuştur” (Özdemir, 2007: 236).

3.6.3-Siyasi partilerin tavrı

12 Mart 1971 muhtırasının üzerinden henüz iki yıl geçmesine rağmen siyasi arenada taşlar yerli yerine oturmamış “asker ile siyasetçiler arasında var olan çekişme 1973 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde doruk noktasına ulaşmıştır”(Baransel, 2006: 33). “Alternatif bir sivil aday konusunda ortak tavır sergileyemeyen parti liderleri” (Ahmad, 2007: 383) Ecevit ve Demirel, muhtıranın kendilerine yapıldığını kast ederek asker ile uzlaşmaya yanaşmaktan uzak durmuşlardır. Dolaylı biçimde de olsa “1973 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Silahlı Kuvvetlerin adayı olan Faruk Gürler'e, uzlaşarak birlikte karşı çıkabilmişlerdir” (Cizre, 2002: 231) “Bunun gerekçesi ise “Genelkurmay Başkanı'nın cumhurbaşkanlığı makamına geçmesinin gelenek haline gelmemesi gerektiğinde birleşmeleridir” (Zürcher, 2008: 377). Bu amaç doğrultusunda ortak tavır takınan iki büyük partinin “12 Mart'ın son aşamasına geldiği bir noktada parlamentonun kendi iradesine sahip çıkmasının örneğini sergilediği bu seçimle Faruk Gürler'i tasfiye ettirmesi Türk siyaseti için bir dönüm noktası oluşturmuştur” (İba, 1998: 216). 1966 cumhurbaşkanı seçimlerinde tam bir uzlaşma örneği gösteren bu iki liderden biri olan Demirel 1971 muhtırasında cumhurbaşkanını suçlayarak, Sunay'ın ordu ile beraber hareket ettiğini, müdahaleden önce haberinin olması durumunda tüm kuvvet komutanlarını görevlerinden alabileceğini belirterek Sunay hakkında olumsuz görüşlerini dile getirmiştir. Sunay, her ne kadar muhtıra öncesinde siyasi partilerin yanında yer almış olsa da, asker kökenli olması onun askerlerin yanında yer almasını sağlamış ve muhtıranın önlenmesi için hiçbir çaba sarf etmeyerek Genelkurmaydan gelen mektubu Demirel'e sunarak istifasını istemiştir. Yaşanan bu tecrübeler, siyasi partileri olumsuz etkilemiş bu nedenle asker bir cumhurbaşkanının tekrar Çankaya'ya

çıkmasını engellemek niyetlerinin olduğunu açıklamışlardır. Siyasi partileri bu tip bir davranışa iten diğer bir sebep ise “Meclis ve milletvekilleri zorlanarak Gürler’in cumhurbaşkanı seçilmesinin millete anlatılamayacağı” (Özçelik, 2007: 160) düşüncesidir.

3.6.3.1-İktidarın tutumu

İktidar partisi AP cumhurbaşkanlığı seçimlerinde 1966’nın tersine bir strateji izlemiştir. “Demirel işbirliği yapma yeteneğini sürdürürken bu kez ordu ile değil, aksine orduya karşı, askerin sivil siyasete müdahalesine sınırlar getirme konusunda, sivil odaklarla işbirliğine gitmiştir. Emekli bir askerin cumhurbaşkanı olması konusunda ordudan gelen baskılara karşı koyarak, seçilecek yeni Cumhurbaşkanı’nın sivil biri olmasının rejimi liberalleştireceği düşüncesi ile Ecevit’le işbirliği yapmıştır” (Arat, 2008: 111). “AP’nin Gürler’in Sunay formülüyle cumhurbaşkanı seçilmesine böylesine dramatik bir biçimde karşı koymasının nedeni, iç politikada aktif bir rol oynamakta olmasının Silahlı Kuvvetler’e getirdiği bölünme, iç mücadele ve pazarlık karmaşasının yarattığı uygun havadır. Ordunun yıpranmış bir görünümü vardır ve AP bundan yararlanarak Gürler’in seçilmesine bu denli şiddetle itiraz etmektedir” (Cizre, 2002: 105). “AP’li birçok milletvekili oluşan bu siyasi ortamın askere karşı reaksiyon gösterilecek en uygun zaman olduğu konusunda görüş birliğine vararak bir sivil aday arkasında birleşilmesinin önemine işaret etmiştir” (Nye, 1977: 214). Konuya ilgili Süleyman Demirel’in parti büyük kongresinde yapmış olduğu konuşma dikkat çekicidir.

“13 Mart 1973’te yapılması gerekli olan Cumhurbaşkanı seçimi, bunalımın temelinde yatan önemli bir hadise idi. 1971 bunalımı ile irtibatı vardı. İlerisi ve gerisi vardı. Parlatonun hür iradesinin işleyip işlemeyeceği söz konusu idi. 1961 Meclisine Cumhurbaşkanı ve Hükümet Başkanı dikte edilmişti. Yapamayacağı şeyler de keza bildirilmişti. 1961 Meclisi bunları kabul ederek açılmakla, insiyatifinin büyük bir kısmını kaybetmişti. 1971 Mart’ında kimin hükümet olacağı ve Meclislerin ne yapması lazım geldiği, keza dikte edilmişti ve Meclisler bunu kabullenerek kapılarını açık tutmaya rıza göstermişlerdi. Günün Cumhurbaşkanı da bütün bu olup bitenlere rıza göstermişti. 1973 Mart’ında Cumhurbaşkanı’nın süresi bitmekte idi. Şimdi sıra, Cumhurbaşkanı’nın kim olacağına geliyordu. O günün Genelkurmay Başkanı’nın orduya bir çeki düzen verdikten sonra Cumhurbaşkanlığı’na getirilmesi; kumandanların arzusu olarak benden talep olunmuştu. Ben böyle bir şeyin olamayacağını, mevcut

Genelkurmay Başkanı'nın Cumhurbaşkanlığı'na getirilmesinin kabullenilmesi ile Meclis'in hak ve yetkilerinden vazgeçmiş gibi bir durum hâsıl olacağını; artık bundan böyle Cumhurbaşkanlığı'ndan bir evvelki basamağın Genelkurmay Başkanlığı olacağını; Genelkurmay Başkanlığı müessesesinin, orduda Cumhurbaşkanlığı kavgası haline getirilmesi ile ordunun büyük zarar göreceğini; Meclisleri bir kenara iten, böylece rejimin şeklini değiştirecek olan bu ordu iç bünyesini tahrip edecek olan böyle bir teklifin karşısında olacağımızı ifade ettim” (Demirel, AP Büyük Kongr. Açılış Kon.1974: 17,akt. Cizre, 2002: 104).

Burada dikkati çeken husus, Demirel'in 1973 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde almış oldukları kararların ne kadar haklı olduğunu ifade ederken 1966 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerine değinmemesidir. Hikmet Özdemir'in 1973 seçimlerindeki tespiti oldukça önemlidir. “Bir önceki cumhurbaşkanı seçimi için Orgeneral Cevdet Sunay'ı genelkurmay başkanlığından istifa ettirip övünerek aday yapanların, bir başkası aynı yolu denemek isteyince milli irade sözü ederek birden karşı tavır almaları bir yanılısamadır. 1973'te Orgeneral Gürler'e karşı duranların dayandığı büyük gerçek, komutanların bölünmesidir” (Özdemir, 2007: 224). Ordunun bir taraftan “Gürler'in askerın adayı olmadığını dile getirirken kendisine yardımcı olduğunu” (Batur, 1985: 373) belirtmesi diğer taraftan da AP içinde Demirel'in görüşünün tersine Kemalist söylemden gelen tutucu milletvekillerinin varlığı da seçimlerde etkili olmuştur. Söz konusu bu milletvekilleri devlet başkanının asker kökenli olmasına karşı çıkmamaktadır. Bunu destekleyen anlayış ise AP'nin Gürler'in karşısına yine bir asker kökenli senatör olan Tekin Arıburun'u koymasıdır. Yalnız burada dikkat edilmesi gereken husus AP içindeki ordu taraftarlarının milli iradeye inanç ve bağlılık noktasında AP yönetim çizgisinden ayrılmaları ve bu bağlamda sivil hayata yapılacak olan askeri müdahale ve ara rejimlerden yana olmalarıdır. 2 Ekim 1973 *Milliyet* gazetesinde yer alan AP içindeki ordu taraftarlarının şu söylemleri dikkat çekicidir: “Bizi orduyla ve komutanlarla karşı karşıya getirmek isteyen var. Biz bu oyuna düşmeyeceğiz. Orduyu ve komutanları, iktidara gelince AP sizden hesap soracak diye kışkırtıyorlar. 12 Mart'ın hesabını kimse kimseden soramaz. 12 Mart ne ihtilaldır, ne de darbedir. Kendisine özgü bir harekettir... Biz 12 Mart'ın içindeyiz...” (Kim oldukları belirtilmeyen AP'li eski bakanlarla konuşma, *Milliyet*, 2 Ekim 1973, akt. Cizre, 2002: 108) demektedirler.

Buradan aslında şu anlaşılmaktadır. 1966 seçimlerinde asker kökenli bir adayın Çankaya'ya çıkmasını AP ve onun Genel Başkanı Süleyman Demirel istemektedir. Aynı

durumla 1973 seçimlerinde bir kez daha karşılaşmış bu sefer Demirel genelkurmay başkanının cumhurbaşkanı olmasına karşı çıkarken partisinde ordu lehine çatlak sesler duyulmaktadır. Bu seslere en güzel örnek Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Kemal Kayacan'ın evinde yapılan toplantıdır. Toplantıya ev sahibi Kayacan, emekliye ayrılmış olan emekli Orgeneral Faruk Gürler, Genelkurmay II. Başkanı Orgeneral Turgut Sunalp ve Türkiye'nin AET Büyükelçisi Ziya Müezzinoğlu katılmıştır. Toplantıda Turgut Sunalp'ın Faruk Gürler'in adaylığı konusunda AP'nin vermiş olduğu destekten bahsederken, “AP milletvekilleri geldi Genelkurmay'a imza verdiler. Faruk Paşamızın cumhurbaşkanı seçilmesi için oy vereceklerine namusları üzerine yemin ettiler. Faruk Paşamızın cumhurbaşkanlığı adaylığını destekliyoruz diye imza verdiler” (Özdemir, 2007: 246-247) ifadelerini kullanarak Faruk Gürler'in cumhurbaşkanı seçilmesine kesin gözüyle bakmıştır.

Yılmaz Çetiner ise Genelkurmay II. Başkanı Orgeneral Turgut Sunalp'ın bu konuşmaları üzerine yapmış olduğu değerlendirmede “insanın neredeyse inanacağı geliyordu Faruk Paşa'nın Cumhurbaşkanı olacağına. Hele Paşa'nın hiç tereddüdü yoktu; imzalara öylesine güveniyordu. Ama Genelkurmayı ziyaret için gelenlerin kapıda deftere attıkları imzaları imza dedikleri hayret değil mi?” (Çetiner, 2006: 629-633) diyerek tirajı komik bir tespitte bulunmuştur. Demirel konuyla ilgili Arcayürek'le yaptığı görüşmede; “... Yaptığım hesaplara göre 30 dolayında milletvekili ya da senatör asker korkusu nedeniyle Gürler için oy kullanabilir... Her birini atarız partiden”(Arcayürek, 1985: 390-391) ifadelerini kullanmıştır. Ordu yanlısı bu kadar milletvekilinin AP de barınması konusunda “akla gelen bir ihtimal bu milletvekillerinin partide, ordu merkezli kaygılara ve orduyu tatmin amacıyla barındırılıyor olmasıdır” (Cizre, 2002: 108). Demirel, komutanlar muhtırası verilmeden önce Arcayürek ile yapmış olduğu bir başka görüşmede Gürler hakkındaki düşüncelerini açıklarken neden destek vermediklerini de ifade etmiştir. Demirel Arcayürek'e “... Ben size bir iskelet vereyim. Bu işi karıştıran Faruk Gürler. Eğer Tağmaç Genelkurmay Başkanlığında kalırsa, Gürler emekli olacak. Eğer, Tağmaç giderse Genelkurmay Başkanlığına oturacak. Genelkurmay Başkanlığına bir otursun, sen o zaman gör, Gürler'in demokratik yanlılığı nasıl olurmuş” (Arcayürek, 1985: 46-47).

Gürler'in adaylığı konusu netleşmekteyken bazı kumandanlar konuyla ilgili olarak AP Başkanı Demirel ile görüşmek istemişler fakat Demirel bu görüşmeyi kabul etmemiş ve gerekçesini şu şekilde açıklamıştır:

“Kumandanlar benimle konuşmak istedi, ama ben kabul etmedim. Bana konuşma isteğinde bulunanlar, hatta ‘konuşsanız iyi olur’ gibi bir imada da bulundular. Niçin kumandanlarla konuşmaktan imtina ettim? Üniformalı kişilerin siyasetçilerle karşı karşıya oturması halinde ya siyasetçiler üniformalı olacak ya da üniformalılar siyasetçi. Bunu kabul edemem. Siyasetin orduyu parçalamasına izin veremem. Çankaya’yı beşinci yıldız yapmak istemem. O zaman tahrip edersiniz. Bu durumda önemli olan hadise, Cumhurbaşkanı olmak değil, Genelkurmay Başkanı olmaktır. Olaya siyaset girer, hile girer. Herkes kendine göre takım kurar. Ulufe başlar, çatışma başlar. Bu yüzden kumandanlara sizler benimle muhatap değilsiniz. Sizinle görüşmem. Siz Başkan’la görüşün. Cumhurbaşkanıyla görüşün. Onlar sizin amirinizdir. Gerekirse onlar benimle görüşür” (Cılızoğlu, 2000: 233).

Gürler'in cumhurbaşkanı seçilmesiyle adaylığı basında ve kamuoyunda tartışılırken Cüneyt Arcayürek Demirel ile görüşmek üzere gazetesince görevlendirilmiştir. Arcayürek “Çankaya’ya Gelenler Gidenler” adlı eserinde bu konuyla ilgili çarpıcı bilgiler aktarmıştır. Demirel’in Güniz Sokak’taki evinde yapmış oldukları görüşmede Demirel’in Faruk Gürler hakkında kendisine “seçilmeyecek; çünkü Adalet Partisi meclis grubundaki arkadaşlarım, milletvekili ve senatörlerimiz, Gürler’e oy vermeyeceklerdir. Her siyasi dar boğazda, önemli bir siyasal dönemde yaptıkları gibi bu kez bilinçle davranacaklar ve tarihsel görevlerini yerine getireceklerdir. Buna bütün kalbimle inanıyorum” (Arcayürek, 2007: 183) diyerek “kişisel hesabım yok benim. Bugün yoğunlaştırılan ve çeşitli siyasal cephelerde oluşturulmaya çalışılan sözlere inanırsak, yarın özgür iradeyle Türkiye’nin demokrasiyle yönlendirileceğine inanan halkımızın yüzüne nasıl bakarız” (Arcayürek, 2007: 174-175) ifadesini kullanarak “işte bu nedenlerle seçilmeyecek ve seçilmemesi gerekir” (Arcayürek, 2007: 174-175) demiştir. Cumhuriyetçi Parti’nin genel başkanı Dr. Kemal Satır’la cumhurbaşkanlığı seçimleri üzerine yapmış oldukları söyleşide Satır; “Seçelim Gürler’i bu dava bitsin” (Arcayürek, 2007: 183) derken, AP lideri bilinen görüşü yineliyordu: “TBMM’nin sonu olur” (Arcayürek, 2007: 183).

3.6.3.2-Muhalefetin tutumu

1973 cumhurbaşkanı seçimleri, meclis iradesi açısından önemli bir sınav olmuştur. “Türk demokrasisinin geleceğinin 1973 seçimlerine bağlı olacağı geniş ölçüde kabul edilmiş ve bütün siyasi gruplar bu baskı altında çalışarak hazırlanmışlardır” (Ahmad, 2007: 382). AP safını belli etmiş, gözler ana muhalefet partisi CHP ve onun lideri Ecevit’in üzerine çevrilmiştir. CHP yine askerle bir mi hareket edecek yoksa demokrasi yolunu mu tercih edecekti? Siyasi geçmişi itibarıyla orduya yakınlığıyla tanınan CHP’nin tersine yeni lider Ecevit kariyeri ve kişiliği gereği ordudan ne kadar mümkün olursa o kadar uzak durmuştur. Kurucuları asker olan bir parti ilk defa Ecevit zamanında daha çok demokrasi tarafında yer alırken ordudan uzaklaşmıştır. Ecevit’in askerlik mesleği ile olan teması sadece vatani görevini yaparken olmuş, siyasi alanda askeri müdahalelere olan karşılığını “gerek 1960 darbesinin hemen akabinde, gerekse Mart 1971 müdahalesinin ertesinde ortaya koymuştur” (Tachau, 2008: 128). Demokrasiyi koruma adına ordunun son çare olarak sisteme müdahale etmesi hariç Ecevit’in ordunun siyasete müdahale etmesine olan karşıtlığı demokrasi adına yapmış olduğu en büyük katkıdır. Bu düşünceyle 1960 darbesini DP’nin rejimi tehlikeye attığı gerekçesiyle savunsa da, 1971 muhtırasını hedefi rakibi Süleyman Demirel olmasına rağmen eleştirmiştir. Hatta sırf bu nedenle İnönü’nün ordunun hoşuna gidecek bir adayı başbakan olarak kabul etmesine karşı çıkararak lideriyle ters düşmüş, genel sekreterlik görevinden istifa etmiştir.

1973 seçimleri öncesinde Genelkurmay Başkanlığında yapılan bilgilendirme toplantısında CHP’lilere ülkenin içinde bulunduğu siyasi durum hakkında kısa bir değerlendirme yapıldıktan sonra asker nasıl bir cumhurbaşkanı olması gerektiği konusundaki görüşlerini Ecevit ve arkadaşlarına aktarmıştır. Toplantı sonrasında askerin hiçbir telkinde bulunmadığını, “Genelkurmay II. Başkanı Orgeneral Turgut Sunalp’ın sadece cumhurbaşkanında bulunması gereken nitelikleri sıraladığını ama isim söylemediğini” (Arcayürek, 2007: 180) belirten Ecevit’e Parti Genel Sekreteri Kamil Kırkoğlu;

“Sayın Genel Başkan, ben sizin gibi düşünmüyorum, telkinde bulundular. Genelkurmay Başkanı’nın Cumhurbaşkanı’nda aranan özellikler olarak sıraladıkları vasıflar söz konusu adayların tümünü ortadan kaldırıyor. 27 Mayıs ve 12 Mart’a karşı olmamak koşulu Tekin Arıburun ile Sabit Osman Avcı’yı

elimine ediyor. Atatürk ilkeleri koşulu Ali Fuat Başgil'i saf dışı bırakıyor. Ordu ve parlamento ile iyi ilişkiler içinde olan tek aday Gürler'in kendisi oluyor. Sayın Genelkurmay Başkanı kendi adını açıkça belirtmenin dışında, istediklerini kesinlikle telkin etti" (Cılızoğlu, 2000: 223-224) demiştir.

Askerin bu düşünceleriyle gelinen 1973 cumhurbaşkanlığı seçimleri CHP'yi değiştirmemiştir. CHP 1973 seçimiyle ilgili olan anlayışını iki maddeyle özetlemiştir. Bunlardan ilki "bir askeri dönemin yaşandığını, bu seçimin bir siyasi krize neden olabileceğini, bu krizin CHP'ye bulaşmaması gerektiğini ve dolayısıyla CHP'nin aktif rol almaması gerektiği anlayıştır. İkincisi ise, CHP'nin Meclis'teki sayısının cumhurbaşkanı seçmesine yetmediği, bu nedenle herhangi bir aday üzerinde durulmaması gerektiğidir" (Cılızoğlu, 2000: 223-224). "CHP lideri öncelikle parlamentoda çoğunluğa sahip AP'nin alacağı kararın önem[semiştir]" (Arcayürek, 2007: 181). Diğer taraftan mevcut anlayışını sürdüren Ecevit, ordunun siyasete müdahale ederek bir cumhurbaşkanı dikte etmesini kabullenmemiş, "CHP'nin bu şartlar altında yapılacak olan bir seçimi 115 üyesi ile boykot edeceğini açıklamıştır" (Nye, 1977: 215). Bu bağlamda en ciddi rakibi olan Demirel ile ittifak yaparak Faruk Gürler'in seçilmesine karşı çıkararak her zaman demokrasi tarafında olduğunu bir kez daha göstermiştir. Ecevit daha sonraları vermiş olduğu bir beyanatta "Faruk Gürler'i kişiliği nedeniyle değil, fakat böyle bir darbe döneminin sonuna doğru bu darbeyi yapanların bir temsilcisi olan generalin cumhurbaşkanlığı'na getirilmesini hazmedemediğini" (Akar ve Dündar, 2008: 155) söylemiştir. Böylece "Demirel ile Ecevit, 1960'tan bu yana üçüncü kez bir general seçmeme konusunda anlaşmışlardır" (Ahmad, 2007: 383). Demirel ile cumhurbaşkanlığına ordunun adayını seçtirmeme konusunda anlaşmasının gerekçesinde "cumhurbaşkanı seçmenin, hükümetin sivil kurumlarına ait bit işlev olduğunu ve 1971 darbesinin akıl hocalığını yaparak, tam da bu kurumları ortadan kaldıran kişiyi cumhurbaşkanı seçmenin kötü bir örnek oluşturacağını" (Tachau, 2008: 141) belirtmiştir.

3.6.4-Askerin tavrı

Siyasi partiler 1966 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Genelkurmay Karargâhından gelmesi muhtemel bir dayatmanın önünü almak için erken davranmış ve cumhurbaşkanı aday olarak dönemin Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'a teklifte bulunmuşlardır. Ordu tarafından olumlu karşılanan bu girişimin sonucunda devletin tüm kurumlarının mutabakata vardıkları bir aday Çankaya'ya gönderilmiş ve ülke 1960

ihtilalinden sonra yeni bir krizin çıkmasına sebep olmadan seçim sorunsuz atlatılmıştır. 1970’lerde “ordu sivil yönetime egemendi. Hükümetin kurulması, bakanların atanması ve siyasi geleceğe yön verecek bütün kararlar askerinin talimatıyla oluşuyordu” (Arcayürek, 2007: 171). 1971’de emekliye ayrılması gereken Gürler’in görev süresi bir yıl daha uzatılmış, diğer taraftan Memduh Tağmaç’a emekliye ayrılması için ısrar edilmiştir. Böylece Gürler’e cumhurbaşkanlığı yolu açılmıştır. Gürler kısa bir süre genelkurmay başkanı olarak hizmet ettikten sonra ise adaylığını açıklayacaktır.

Gürler için şartlar olgunlaşmış, fakat siyasilerin tavırları hesaba katılmamıştır. 1973 cumhurbaşkanlığı seçimlerine baktığımızda sürecin o kadar da sorunsuz olacağını düşünmek anlamsızdır. Bu sefer siyasi partiler gerekli hamleleri yapmadan önce ordu seçimlerle ilgili görüşlerini dile getirmeye başlamış, hatta daha da ileri giderek nasıl bir cumhurbaşkanı olması gerektiği hususlarını siyasi partilerle gerçekleştirmiş oldukları bire bir toplantılarda siyasetçilere aktarmıştır. Orgeneral Faruk Gürler’in cumhurbaşkanlığı makamına geçmesini isteyenler analiz edildiğinde kimlerin hangi gerekçelerle Gürler’i Çankaya’da görmek istediklerini açıklamakta fayda vardır.

- Orduda Orgeneral Gürler’i mutlaka cumhurbaşkanı görmek isteyen, ama gönülden bağlı gruplar. Bunların başında Genelkurnay II. Başkanı Orgeneral Turgut Sunalp ve Ornenal Eşref Akıncı gibi komutanlar gelmektedir.
- Genelkurmay Başkanlığı boşalınca karacı komutan geleneğine bağlı Gürler’in de tercihi ile bu makamın en güçlü adayı olan, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Semih Sancar.
- Gürler’in cumhurbaşkanlığını ideolojik ve siyasi bakımdan kendilerinin ve partilerinin çıkarlarına uygun bulan Başbakan Ferit Melen ve Cumhuriyetçi Güven(CGP) Partisi lideri Turhan Feyzioğlu.
- CHP ve AP içinde bazı gruplar.
- Bazı gazeteler özellikle *Günaydın* ve bir ölçüde *Cumhuriyet*. (Ordu kademeleri istihbaratı ile dikkat çeken *Yankı* hariç)” (Özdemir, 2007: 235).

Ordunun bu seçimde böylesine aktif olmasının nedeni, “12 Mart 1971 müdahalesiyle geçilen yeni dönemin bir askeri yönetim olduğu, o dönem sürerken yapılacak Cumhurbaşkanlığı seçiminde de bu kadar askeri etkinin normal karşılanması

gerektiği şeklinde” ki bir görüşten kaynaklanır (Özdemir, 2007: 225) olmasıdır. Gerçekten de 1960’lar Türkiye’sine baktığımızda ordunun bütün unsurları ile günlük siyasetin içinde var olduğunu görürüz. 1961,1962 ve 1964’te askeri personelin farklı merkezlerden siyasete karışmaları diye anlatılabilecek kargaşa ve dağınıklık, 1971 Türkiye’sinde kuvvet ve ordu komutanlarının bizzat kendilerince yön verilen organize bir siyasi katılıma ve sonunda da 1971 askeri müdahalesine yol açmıştır.

Bir taraftan ordu ülkenin siyasi ortamından yararlanarak cumhurbaşkanlığı seçimlerine doğrudan müdahale etmek istemiş ise diğer taraftan tek vücut olarak siyasi partilerin karşısında duramamış “bir blok halinde hareket etme vasfına sahip olamamıştır” (Ertunç, 2007: 147). Bu nedenden ötürü ordu bu sefer daha öncekilerde olduğu gibi genelkurmay makamından cumhurbaşkanlığına geçmek isteyen generalin arkasında duramamış ve istemedi de olsa siyasilerin güçlü görünmelerine katkı sağlamıştır. Bunun da nedeni ordunun 1971 muhtırasından sonra bir iç hesaplaşmaya giderek kendi bünyesinde barınan ve solcu olarak tanımlanan grubu tasfiye etmek istemesidir. Ordunun içinde tasfiye hareketi yürüten grup ile AP lideri Süleyman Demirel temas halinde bulunmuştur. “Orgeneral Faruk Gürler’in yerine Genelkurmay Başkanlığına gelen Orgeneral Semih Sancar’ın AP liderine sıcak davranması ve daha sonra Birinci Ordu Komutanı’nın bazı başka generallerle birlikte AP saflarında siyasete soyunmaları” (Özdemir, 2007: 227) bu yakınlaşmanın en somut göstergeleridir. Kabul edilmelidir ki bu yaklaşım yani siyaset kurumuna karşı ordunun kendi içinde bölünmesi emir komuta hiyerarşisinin ciddi ölçüde yara almasını sağlamıştır. Bu da komuta kademesinde zaafa neden olmuş, yaklaşan cumhurbaşkanı seçiminde komutanların arasında görünen anlaşmazlık seçim üzerinde birinci derecede etkili olmuştur. “Örneğin İstanbul I. Ordu Komutanı Faik Türün, Gürler’i desteklemediğini, cumhurbaşkanının TBMM’nin özgür iradesiyle seçileceğini söylemiştir” (Arcayürek, 2007: 186). Benzer bir yaklaşım “Havacı bir subay tarafından Erol Simavi’nin “yarın jetler uçacak mı? Sorusuna vermiş olduğu yanıtta açıkça belirtilmiştir. Yanıt pek çok şeye açıklık getirmiştir. “Komutan emretti. Jetler yarın hangarlarından çıkmayacak.” (Arcayürek, 2007: 186). Bu ifadeyle Hava Kuvvetlerinin Gürler’den desteğini çektiğini anlamak zor olmamıştır. Ordudaki bu bölünmenin iki tarafı vardır. Bir yanda kendisi Genelkurmay Başkanı olmak istediği halde bu makamı kıdem nedeniyle Semih Sancar’a kaptıran Muhsin Batur, diğer yanda yeni Genelkurmay Başkanı Semih Sancar’dır. Muhsin Batur, Sunay’ın görev süresinin uzatılmasından yanadır.

Bunların dışında Gürler'in cumhurbaşkanı olmasını destekleyen başka bir grup daha mevcuttur. Bu ekibin alternatif senaryosu Cevdet Sunay'ın görev süresinin üç yıl için uzatılması, bu süre boyunca Gürler'in genelkurmay makamında kalması ve sonra Sunay'ın yerini almasıdır" (Cizre, 2002: 106). Her iki koşulda da amaçlanan 12 Mart'la kurulan ve 1961 Anayasası'nın sağlamış olduğu özgürlükçü yapıdan daha otoriter olması düşünülen yeni bir düzenin sürdürülebilirliğinin sağlanmasıdır. AP başta olmak üzere CHP, askerinin içinde bulunduğu bu ikilemi yerinde kullanarak askerinin dayatmasına karşı çıkmışlardır. "Yoksa 1965 seçimlerinde, zaferle çıkan AP'nin 1966'da cumhurbaşkanlığı makamına Orgeneral Sunay'ı tereddütsüz getirerek açtığı yolu, 1965'e göre zayıflamış bir AP'nin kapatmak için gösterdiği olağanüstü çabayı anlamak zordur" (Özdemir, 2007: 227).

Ordu aralarında bu kadar ihtilaf varken seçimleri etkileme girişiminden uzak durmamıştır. Olaylar tehdit boyutuna kadar sürdürebilmiştir. Demokratik Parti'nin kurucularından ve dönemin önemli politikacılarından olan Hasan Korkmazcan'ın anlattıklarına göre Faruk Gürler'in cumhurbaşkanı seçileceğine kesin olarak inanan generaller siyasi parti temsilcilerini tekrar toplamışlar ve toplantıda dönemin genelkurmay başkanı siyasi partilere dönerek,

"Ya Gürler'e oy verirsiniz veya Sunay'ın görev süresini iki yıl daha uzatırsınız dedi. Ben de Gürler'e oy vermeyeceğimizi, ancak teklifi parti grubumuza götürüleceğimizi söyledim. Akabinde ben öyle söyleyince Kara Kuvvetleri Komutanı Eşref Akıncı sinirli bir şekilde ayağa kalktı, sesini yükselterek bu sözünüzü hiç beğenmedim dedi. Ben de cevaben Paşam sesinizi yükseltmek size yakışmaz. Ben millet iradesiyle seçildim ve görüşlerimi söylüyorum dedim. Bunun üzerine Genelkurmay II. Başkanı Turgut Sunalp'te söze karışarak böyle giderse sizi toplarız dedi. Ben de Paşam, bu sizin sorunuz. Millet iradesiyle görev yapıyoruz ve bu görevin gereğini yerine getiriyoruz dedim" (<http://www.yenisafak.com/diziler/12mart/12mart2.html>, akt, Ertunç, 2007:161).

CHP'li Orhan Birgit'in cumhurbaşkanlığı seçimleri sırasında aktarmış olduğu bilgiler de Korkmazcan'la paralellik göstermektedir. Birgit; "Harp Okulu'ndan tank güvültüleri geliyor. Projektörler yanıyor. Meclis koridorlarında oturan üst rütbelilerin dışında, kulise inip, sayın falanca, sen falanca, sen falanca şahsa oy verecekmişsin. Gösteririz sana filan gibi laflar. Her an Ankara'da yeni bir darbenin söylentileri, şunlar

bunlar...” (Cılızoğlu, 2000: 237) demek suretiyle askerın cumhurbaşkanlığı seçimlerini ne kadar önemsedikleri, gerekirse istedikleri olmadığı takdirde darbe yolunun bile açık olduğu tehditlerini ifade etmekten çekinmemişlerdir.

3.6.5-Basın

Cumhurbaşkanlığı sorunu, “Silahlı Kuvvetlerle politikacılar arasındaki ilişkiler açısından büyük bir öneme sahip olmakla birlikte soruna basın ve siyasi çevreler büyük önem vermişlerdir”(Ahmad, 2007: 382). 1973 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ısınan hava gerek siyasi partilerin uzlaşmaz tavrı ve Faruk Gürler’e olan karşıtlığı gerekse de ordunun siyasilere iki seçenek sunarak Gürler’in cumhurbaşkanı seçilmesi veya Sunay’ın görev süresinin iki yıl daha uzatılması anlayışını dayatması çözümsüzlüğü giderek tırmandırılmış, bu uzlaşmaz havaya basın da hatırı sayılır katkıda bulunmuştur. Gazeteci yazar Rauf Tamer, *Tercüman* da kaleme aldığı makalesinde Faruk Gürler için “kendisi cumhurbaşkanı adayı. Tıpkı genelkurmay başkanı olduğu gün gibi görüşlerini bazı çevrelere derhal belli etmeli ve komünizme kesinlikle karşı olduğunu yine açık seçik ortaya koyarak sinsi spekülasyonları şimdiden önlemelidir. Gürültüye pabuç bırakacak zaman değil. Solun malum oyununa gelmeyelim. Ortada ciddi bir şey var. Türkiye yeni cumhurbaşkanı’nı gönül rahatlığı ile alkışlamak istiyor” (Tamer, *Tercüman*, 6 Mart 1973, akt. Özdemir, 2007: 238) demek suretiyle cumhurbaşkanlığı seçimlerinin salt bir sivil asker çatışmasından ibaret olmadığını, mevcut siyasal ortamda ideolojilerin ne kadar etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bir bakıma Faruk Gürler’den yanıt alarak ona karşı olan sağ görüşlülerin kafalarındaki kuşkuları gidermek istemektedir.

Aralarında *Günaydın* gazetesinin de yer aldığı fanatik Gürlerciler olan “*Yeni Halkçı*” ve “*Yeni Gün*” gazeteleri ile haftalık “*Yedi Gün*” dergisi ve TRT, askerın tarafında olup parlamentoyu adeta abluka halinde saran güçlerin basındaki temsilcileri olarak dikkat çekmektedirler. Ayrıca *Hürriyet* ve *Milliyet* de Gürler’in cumhurbaşkanlığını desteklemiş, cumhurbaşkanlığı için tek adayın Orgeneral Faruk Gürler olduğunu, AP lideri Demirel’in cumhurbaşkanı seçimleriyle ilgili olarak tavrının net olmadığını yazan *Günaydın* gazetesi, “Cumhurbaşkanı Sunay’ın liderler ile yaptığı görüşmeler sonunda, mümtaz halefinin TBMM’nde büyük çoğunlukla seçileceği kanaatine vasıl oldum dediğini aktarmaktadır” (*Günaydın*, 4 Mart 1973, akt. Özdemir, 2007: 238).

Yine *Günaydın* gazetesinden Necati Zincirkıran, Gürler hakkındaki yazısında, “güçlü bir cumhurbaşkanı adayı olarak bugün Orgeneral Faruk Gürler’den başka desteklenecek kimse yok ortada... Aklı başında herkes 12 Mart muhtırasının verildiği günden bu yana olan tutumu, demokratik parlamenter hukuk devleti prensiplerine olan samimi inancı, Atatürk ilkelerine bağlılığını bildiği Gürler’i cumhurbaşkanı görmekten mutluluk duyacaktır” (*Günaydın*, 4 Mart 1973, akt. Özdemir, 2007: 238) demekle gazetesinin net görüşüne destekte bulunurken yan başlık olarak “Orduyla Oynanmaz” demek suretiyle tehdit edici bir üslup tercih etmiştir. Aynı gazete Faruk Gürler’in seçilmesine kesin gözüyle bakarken “Faruk Gürler ve eşi evliliklerinin 40. yıldönümlerini Çankaya’da kutlayacaklar” ifadelerine yer vermiştir. Seçimlere bir hafta kala *Cumhuriyet* gazetesi “Gürler’in seçilmesi şimdiden gerçekleşmiş sayılabilir... Silahlı Kuvvetlerin doğrudan doğruya benimsediği aday dışındaki kimselere yönelmek mantıkla bağdaşır iş değildir... Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde bundan böyle bir sürpriz beklemek yanlıtıcı olur” (*Cumhuriyet*, 6 Mart 1973, akt. Özdemir, 2007: 239) demekle siyasi çevreleri Gürler lehine baskı altına almaya çalışmıştır.

Yeni Gün gazetesi ise “önceden bilinen sonuç” başlıklı değerlendirmesinde “senatör seçilen Gürler’in Cumhuriyet Senatosu’na gelip yemin etmesi, Cumhurbaşkanına aday gösterilmesi ve Demirel’in ve AP’nin oylarını alarak Cumhurbaşkanı seçilmesi yerine getirilecek olan biçimsel işlemlerin en sonuncusu” (*Yeni Gün*, 7 Mart 1973, akt. Özdemir, 2007: 239) olacaktır diyerek sivil idarenin askere tabi olduğunun havasını vermek istemiştir. Haftalık çıkan *Yedigün* dergisi ise daha caydırıcı bir üslup kullanarak “Cumhurbaşkanlığı seçimi için tek adayın Sayın Orgeneral Gürler olması gerekmektedir. Ne partiler aday göstermeli, zaten anayasa manidir ne de başkaları ben de varım diye ortaya çıkmalıdır” (*Gün*, 7 Mart 1973: 26, akt. Özdemir, 2007: 239) ifadesine yer vermiş asker ile aynı safta olduğunu beyan etmiştir.

Basın-yayın organlarının bir kısmı Gürler’in adaylığını desteklemekten öte, Gürler’i cumhurbaşkanı olarak görmüş ve seçilememe ihtimalini dahi gündeme almaktan özenle kaçınmışlardır. TRT ise tarafsız olması gerekirken sıkıyönetim yasağına rağmen Gürler’in propagandasını yapar hale gelmiştir. Televizyonda gün boyu Gürler’i konu alan yayınlara ve röportajlara yer verilerek halk etkilenmeye çalışılmıştır. Gazeteci yazar Abdi İpekçi de Faruk Gürler’in cumhurbaşkanı seçilmesine destek

verirken ‘‘Gürler’in Adaylığı ve Dikkate Alınması Gereken Hususlar’’ başlıklı yazısında ‘‘Parlamento yelerinden gösterilecek bir cumhurbaşkanı adayının seçilmemesi, önemli bir sorun yaratmaz. Ama aday gösterilecek kişi parlamento dışındaki görevinden sırf bu iş için istifa ettirilip senatör yapılırsa, hele bu görev genelkurmay başkanlığı gibi bir makam olursa durum değişir’’ (İpekçi, *Milliyet*, 4 Mart 1973) demekle parlamentonun Gürler’e destek vermesi gerektiğini, eğer seilemezse kötü sonuçların beraberinde geleceği düşüncesini yansıtılmıştır.

Tüm bu yazılıp izilenlerden anlaşıldığı kadarıyla basın belki de 1966’da gerçekleştirilen cumhurbaşkanlığı seçiminden ya da 1971 askeri muhtırasından etkilenmiş olacak ki kendisini güçlünün yanında konumlandırmıştır. Tarafsız olması gereken yerde askerin yanında görünerek siyasi havayı etkilemiş ve seçimlerin baskı altında gerçekleşmesine olumsuz katkı sağlamıştır. Bütün bunlar aslında 1971 askeri muhtırasından sonra ülkenin normalleşmediğini göstermektedir. Alınan her siyasi kararın askerin kontrolünden geçmesi ve uygulanmakta olan sıkıyönetim, bir anlamda basını köşeye sıkıştırarak askerin adayını destekleyecek yayınları yapmasına neden olmuştur. Demokrasi kültürünün tam olarak yerleşmediği, seçimlerin bile zgr ortamda yapılamadığı toplumlarda basından daha fazlasını beklemek herhalde yanılıcı olacaktır.

3.6.6-Hazırlık aşaması

Cumhurbaşkanlığı seçimleri gün geçtikçe yaklaşmış, seçime müdahil olan gruplar gerekli hazırlıklarını tamamlamışlardır. Ordu her ne kadar ikiye bölünmüş olsa da kesin bir dayatmaya gitmiş, Sunay’a bir muhtıra vererek ankaya’ya kesinlikle bir askerin çıkmasını istemiştir. Ordu, ayrıca tertiplemiş olduğu toplantılarda ayrı ayrı partilerle görüşmüş ve kararlılıklarını partilere ileterek nasıl bir cumhurbaşkanı seçilmesi gerektiği hususunda siyasileri uyararak onların hareket etme alanlarını sınırlamışlardır.

İktidar partisi, 1966 seçimlerinde göstermiş olduğu tavrın tam tersini sergileyerek askerin dayatmasıyla seçilecek olan bir cumhurbaşkanını meclisin iptal edilmesi olduğunu vurgulayarak dayatmalara karşı geleceğini daha seçim süreci yaklaşmadan ifade etmiş, ordu tarafından gerçekleştirilen toplantılarda kendilerine yapılmış olan baskılara kulak asmamıştır. Askerin ‘‘Gürler olayında AP’nin takındığı

dirençli tavra etkili olan diğer bir unsur da, AP'nin 12 Mart rejimi ile işbirliği yapan görüntüsünü silmek ihtiyacı içinde olmasıdır. Bu nedenle Gürler'in seçimini bu bozuk görüntüyü düzeltme fırsatı olarak değerlendirmiştir" (Cizre, 2002: 109). Bu bağlamda AP'nin dillendirmiş olduğu genel kanı genelkurmay başkanının cumhurbaşkanı olarak seçilmesinden sonra seçimlerin artık önemsizleşeceğini ve asıl dikkatin genelkurmay başkanının kim olacağına odaklaşacağı düşüncesi kamoyu ile paylaşılmıştır. Muhalefet partisi de tıpkı AP gibi seçimin demokratik yollarla yapılmasından yana tavır almış ve bir dayatmanın kabul edilemeyeceğini açıklayarak benzer gerekçeleri öne sürmüştür.

Basın ise askerin aday konusunda uzlaşarak ülkenin bir maceraya gitmesinin yanlış olduğunu halka aktararak seçimleri etkilemeye çalışmıştır. Hatta daha da ileri gidilerek Faruk Gürler'in artık bir cumhurbaşkanı olduğu haberleri yapılarak Gürler'in makamına geçtikten sonraki programı hakkında bilgiler aktarmaya başlamışlardır (Ertunç, 2007: 158-159). Ordudan gelen tehdit havasına ayak uyduran basın Gürler'in seçilememesi halinde olabilecek kötü senaryoları halka aktararak muhtemel bir askeri darbenin ihtimal dahilinde olduğunu ifade etmişlerdir. Bu gergin havada gidilen seçim sürecinde sıra siyasi partilerin Gürler'e karşı çıkaracakları cumhurbaşkanı adaylarına gelmiştir (İpekçi, *Milliyet*, 4 Mart 1973).

3.6.7-Aday belirleme çalışmalarının netleşmesi

Ordunun daha önce üzerinde mutabakat sağlayıp belirlemiş olduğu aday Faruk Gürler gerekli siyasi ortamın oluştuğuna, siyasi partilere mensup çoğu milletvekillerinin de kendisine destek verdiklerini söyleyerek Genelkurmay Başkanlığından istifa etmiş ve Cevdet Sunay ile görüşükten sonra cumhurbaşkanı tarafından kontenjan senatörlüğüne atanmıştır. Faruk Gürler'i cumhurbaşkanlığı için adaylığa, "parti içi bir sorun nedeniyle CHP'den istifa etmiş olan Sivas Bağımsız Milletvekili Mustafa Kemal Palaoğlu önermiştir. Ayrıca kontenjan senatörü ve Milli Eğitim Bakanı Sabahattin Özbek de Orgeneral'i cumhurbaşkanı aday olarak önerenler arasında yer almıştır" (*Hürriyet*, 14 Mart 1973, akt. Özdemir, 2007: 244). Artık Faruk Gürler'in cumhurbaşkanı olabilmesi için önünde yasal bir engel kalmamıştır. Gürler'in senatör olmasından sonra "Orgeneral Semih Sancar Genelkurmay Başkanlığına, Eşref Akıncı da Kara Kuvvetleri komutanlığına atanmıştır" (Arcayürek, 2007: 187). Gürler'e yakın gazeteler Gürler'in

istifasını “Gürler’in Başkan olması katileşti” (*Cumhuriyet*, 6 Mart 1973, akt. Okçu ve Aktel, 2001: 238) haberiyle duyurmuşlardır.

Konu hakkında Yılmaz Çetiner Faruk Gürler ile yaptığı görüşmede Gürler’e dönerek, “Paşam, siz Türk ordusunun çok sevilen mümtaz bir orgeneralisiniz. Genelkurmay Başkanlığına henüz altı ay önce atadınız. İsterseniz en az iki yıl daha bu meslekte, bu makamda kalmanız mümkün. Halkında sevdiği bir kumandansınız. Cumhurbaşkanı olabilmek için partilerden ne gibi bir teminat aldınız da üniformanızı çıkartıp Genelkurmay Başkanlığını bıraktınız” (Özdemir, 2007: 247) dedikten sonra toplantıda bulunan Amiral Kayacan ile Turgut Sunalp’in söz alarak “Faruk Paşam bizim ordumuzun gözbebeğidir. Ona saygımız sonsuzdur. Cumhurbaşkanı seçilecek. Asker de istiyor sivil de” (Özdemir, 2007: 247) demek suretiyle Gürler’in cumhurbaşkanı seçilmesine olan inançlarını dile getirmişler. Gürler ise Cumhuriyet Senatosu’nda yemin etmesinden sonra başta siyasi parti gruplarına ziyaretlerde bulunarak “her şey meclisin hür iradesine bağlıdır ve anayasa çizgisi içinde olur” (*Cumhuriyet*, 10 Mart 1973, akt. Okçu ve Aktel, 2001: 241) demek suretiyle gerilen havayı yumuşatarak kendi lehine çevirme gayreti içerisine girmiştir.

Faruk Gürler’e karşı çıkan siyasi partiler tarafından iki aday önerilmiştir. Bunlardan ilki Gürler’i desteklemeyen AP’nin adayı Cumhuriyet Senatosu Başkanı ve Hava Kuvvetleri Eski Komutanı Tekin Arıburun; diğeri ise Demokrat Parti Genel Başkanı ve Büyük Millet Meclisi Eski Başkanı Ferruh Bozbeyli’dir. Adaylardan çıkan sonuç iki askerin karşı karşıya gelmiş olmasıdır. Bu durum askerler arasında ciddi bir sıkıntıya neden olmuşsa da asker “adaylarının ilk turda seçileceğinden emindiler; çünkü bunun gerçekleşmesi için kendilerince her türlü tedbir alınmış, gereken her türlü girişimi gerçekleştirmişlerdir” (Ertunç, 2007: 162).

3.6.8-Seçilememe ve sonuçsuz kalan seçim turları

Nihayet 13 Mart 1973 günü TBMM yeni cumhurbaşkanı seçimi için toplanmış, seçimlere Senatör Faruk Gürler ve ona karşı çıkan siyasi partiler tarafından aday gösterilen AP’nin adayı Cumhuriyet Senatosu Başkanı ve Hava Kuvvetleri Eski Komutanı Tekin Arıburun ile Demokrat Parti Genel Başkanı, Büyük Millet Meclisi Eski Başkanı Ferruh Bozbeyli katılmıştır. Toplantıyı yöneten dönemin Meclis Başkanı Sabit Osman Avcı’nın seçimle ilgili anılarında yapmış olduğu değerlendirmede şunları

aktarmaktadır; “13 Mart 1973 günü TBMM’de gerekli iç ve dış emniyet tedbirleri alındı. Türkiye’ye dışarıdan da pek çok radyo-televizyon, gazete muhabirleri gelmişti. O gün Meclis’teki muhabirlerin sayısı 125 kadardı. Basın locası dolmuştu. Bütün kordiplomatik ve dinleyici locaları tamamıyla dolu idi. Askeri locaya da Kuvvet Komutanları gelmişlerdi” (Avcı, 1999: 193-194) demiştir.

Faruk Gürler’in adaylığına karşı çıkan CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit ise seçimin yapılacağı günün sabahında meclis binasının olağanüstü havasıyla ilgili şu ifadeleri kullanmıştır;

“Cumhurbaşkanı seçimi yapılacağı gün, sabah Grup toplantımız vardı. Saat 10.00’da. Ve bu konuyu müzakere edecektik. Meclise yaklaştığımda şöyle bir durum gördüm: Büyük Millet Meclisi askeri birliklerle ve silahlarla çevriliydi. Meclise rahmetli Gürler’in bir yakınından, yeğeni miydi, oğlu muydu hatırlamıyorum, ondan başka sivil giyimli tek kişi alınmıyordu. Yakın gazeteciler vardı sivil giyinmiş olarak. Fakat Meclis’in girişi, koridorları tıklım tıklım yüksek rütbeli generallerle, subaylarla doluydu. Hepsi gelmişlerdi. Nitekim sonradan meclis açıldığında da bütün balkonların yine yüksek rütbeli generallerle ve subaylarla doldurulmuş olduğunu gördük. Koridorda hangimizi görseler, bazıları nezakitle, bazıları ağır dille, gerektiğinde tehdit ederek veya benim odama telefon ederek baskılarda bulunuyorlardı. Ve belli bir tutum sergiliyorlardı” (Cılızoğlu, 2000: 304).

AP Milletvekili Nahit Menteşe ise aynı gün yaşananlara dair yapmış olduğu değerlendirmede; “Seçim günü gelip çatmıştı. Generaller dinleyici localarındaydı. Localardan inen bir general bazı milletvekilleriyle tartıştı. Biz morallerimizi bozmuyoruz. Ben Demirel’in yanında oturuyordum. Demirel, Nahit dışarı çık bak bakalım diyordu. Yani milletvekilleri kaçmasın” (Deva, 2000: 52). Batur’a göre “...Süleyman Bey ileride başbakan olup olamayacağının savaşını vermektedir. Cumhurbaşkanı olacak zat silahlı kuvvetlerle bağlantılı olursa başbakan olamayacağını bilmektedir... Onun için her türlü riski göze almaktadır” (Batur, 1985: 419). Ordu her yeri adeta abluka altına almışken bir ayrıntı gözden kaçmamıştır. Orgeneral Muhsin Batur hariç bütün komutanlar Mecliste yerlerinde bulunurken basın locasındaki bir gazetecinin sorusu üzerine sivil giyimli bir albay müdahale ederek “bütün komuta heyeti burada. Muhsin Paşa en kıdemli kuvvet komutanı olarak karargâhta bulunmak zorunda” (Yankı, 19-25 Mart 1973: 105, akt. Özdemir, 2007: 243) diye yanıt vermiş olsa da bu

durum asker arasında tam anlamıyla bir uzlaşmanın olmadığı en güzel örneğini teşkil etmiştir.

Nitekim Muhsin Batur kaleme aldığı hatıralarında seçime tepkisini ortaya koyarken “ilk günkü oylamada bütün ısrarlara rağmen, oylama sırasında Meclis şeref locasına gidip gövde gösterisine katılmayı kabul etmedim, hiçbir hava generalini de göndermedim; çünkü olumlu sonuç alınamayacağı aşikârdı, çeşitli rica ve baskılar üzerine sonraki günlerde bir defa Meclis’e gidip bir seçim turunu izledim” (Batur, 1985: 413) ifadesini kullanmıştır. Daha sonraları ortaya çıkan söylentilere göre Batur Paşa ile Gürler Paşa arasında bir soğukluk olmuştur. Sebebi ise “Batur Paşa’nın Gürler Paşa’dan cumhurbaşkanı olunca kendisini Genelkurmay Başkanlığına getirmek istediği, fakat Gürler’in bir havacının Genelkurmay Başkanlığına atanmasının Ordu’nun geleneklerine ters düşeceğini öne sürerek bu isteği çevir[miş]” olmasıdır (Arcayürek, 2007: 186) Faruk Gürler’in bu yaklaşımı cumhurbaşkanlığı seçimlerine yansımış ve Muhsin Batur’dan gerekli desteği alamamıştır.

Ordunun bu baskısı altında cumhurbaşkanlığı seçimlerine geçilmiştir. Cumhurbaşkanı seçilmek için oylamanın ilk iki turunda 423, üçüncü turunda ise 318 oy almak gerekmekteydi. İlk gün yapılan dört oylamada “aylar öncesinden bazı gazeteler ve TRT tarafından cumhurbaşkanı ilan edilen ve meslektaşlarının cumhurbaşkanı olması için her türlü girişimde buldukları Faruk Gürler cumhurbaşkanı seçilememiştir” (Ertunç, 2007: 163). Gürlerin ilk turdan son tura kadar almış oldukları oylar ise sırasıyla; 175, 176, 186 ve 200’dür. Karşısında AP tarafından aday gösterilen bir diğer asker kökenli aday Tekin Arıburun ise sırasıyla 282, 284, 285 ve 276 oy almıştır. Oylamalardan bir sonuç çıkmamış, meclisi dışarıdan ve içeriden kuşatma altına almış olan asker tam anlamıyla bir şok yaşamıştır. Faruk Gürler cumhurbaşkanı seçilememiş; “bir başka ifadeyle cumhurbaşkanı “seçilen” Faruk Gürler “cumhurbaşkanı” olarak Meclis tarafından onaylanmamıştır” (Ertunç, 2007: 163). Parlamenterler yavaş yavaş genel kurul salonundan ayrılırken o zamana kadar kendisine destek verilen Gürler “bir eli oturduğu sıranın kapağı üzerinde, tek başına öyle kalmıştı. Yalnızdı artık. Bir büyük oyun sona ermişti. Verilen sözlere karşın, Gürler en çok 200 oy alabilmiş, seçilebilmek için en azından 118 oya daha gereksinim vardı” (Arcayürek, 1985: 473).

Faruk Gürler’in cumhurbaşkanı seçilememesinin birkaç nedeni vardır. Bunlardan ilki siyasi partilerin halk desteğine olan güvenleridir. Bu yüzden “Faruk Gürler’in bizzat

kendisi ve destekçileri siyasi teşvik ve tehdit ederlerken hiç birinin aklına Parlamento'nun ortaya "ordunun isteği budur" diye sürülen, üstelik peşine çeşitli tehditler eklenen bir öneriye karşı duyacağı ve bütün bunları bir yana bırakıp vatandaşın sesini dinlemeye kalkışacağı, gelmemiştir" (Cılızoğlu, 2000: 255). Gürler'in desteklenmemesinin daha önce de bahsedilen diğer bir nedeni de ordunun bir blok halinde hareket edememiş olmasıdır. Siyasi liderler askerlerin bu zaafından haberdar olup bu açığı çok iyi kullanmışlardır. Faruk Gürler'in cumhurbaşkanı seçilememesinin nedenini, siyasilerin ordudaki dağınıklığı fark etmelerine bağlayan Orgeneral Sabri Yirmibeşoğlu, siyasilerde "evvel emirde, Genelkurmay Başkanlığı'nı, Cumhurbaşkanlığı'na giden yol olmaktan çıkarmak düşüncesi hâkimdi, hele 12 Mart muhtırası'nı Hükümete veren komutanlardan birinin, örneğin Faruk Gürler'in adaylığına onay verilemez, bu olsa olsa 12 Mart'ın rövanşı olabilir" (Yirmibeşoğlu, 1999: 69-70) tespitinde bulunmuştur.

Gazeteci yazar Yavuz Donat'ın Demirel ile yapmış olduğu söyleşi Yirmibeşoğlu'nun tespitini doğrulamaktadır. Donat, Demirel'e "1973 seçimlerinde Orgeneral Faruk Gürler seçtirilmek istendi cümlesine Demirel, evet muhtıradaki ilk imza onundu" (Donat, 2005: 84) cevabını vermiştir. Sonuçtan AP lideri Demirel'i kendine özgü hesaplar içinde olmakla suçlayan dönemin DP Diyarbakır Milletvekili Hasan Değer'e göre ise; "Sayın Gürler'e hazırlanmış olan bu komplo, bir sol oyunundan başka bir şey değildir" (*Günaydın*, 23 Mart 1973, akt. Özdemir, 2007: 246). Peki, neden siyasi partiler son hale kadar Gürler'i destekleyecekleri konusunda imalarda bulunmuşlardır. Yirmibeşoğlu'nun bu konudaki tespiti daha da ilgi çekicidir. Ona göre, "Genelkurmay Başkanı Orgeneral Faruk Gürler'i Cumhurbaşkanı yapmak değil, Cumhurbaşkanlığı seçimiyle Genelkurmay Başkanlığından indirmek ve 12 Mart komutanlarından birini daha sahneden çekmek hesabı vardır" (Yirmibeşoğlu, 1999: 71). Siyasilerin bakış açısıyla Gürler'in seçilememesinin nedenini bu şekilde izah eden Yirmibeşoğlu asker tarafından da olayı ele alırken askeri tarafta ..."Faruk Gürler'in adaylığını desteklemek gibi bir eğilim görülüyorsa da en üst kademedeki samimi bir destek olduğu şüphelidir... Ordu üst kademesinin Orgeneral Gürler'in seçilmesi için ciddi bir ağırlık koymaması ve Sunay formülünü öne sürmeleri siyasileri cesaretlendirmiştir. Orgeneral Muhsin Batur'un cumhurbaşkanlığı'na aday olan Senato Başkanı Tekin Arıburun'u desteklediği şayiaları yayılıyordu" (Yirmibeşoğlu, 1999: 70-73). Bu nedenlerden ötürü Faruk Gürler sadece siyasi partilerin değil, bazı komutanların da vefasızlığına uğramıştır.

Orgeneral Muhsin Batur'un oylama sırasında bir bütün olarak görünebilmek için "Sancar ile görüştüğünü ve oylamanın ortasında Meclise gelerek localarda kendisine ayrılan yere oturarak komuta konseyine katıldığı ifade edilmiştir" (*Yankı*, 19-25 Mart 1973: 105, akt. Özdemir, 2007: 243). Ortaya çıkmış olan bu durum karşısında İpekçi *Milliyet'te* kaleme aldığı "Bugünkü Seçim" başlıklı yazısında "askerin taşıdığı önemi takdir etmek mutlaka ordudan gelmiş bir adayın seçilmesini gerektirmez, parlamentonun iradesini serbestçe kullanıldığını göstermek için, ordudan gelmiş bir adayın seçilmemesini zorunlu saymak hatalıdır" (İpekçi, *Milliyet*, 13 Mart 1973) demek suretiyle iki tarafın da yanında olduğu imajını vermek istemiştir. Seçimlerden önce yapmış olduğu değerlendirmelerde Gürler'in adaylığını destekleyen İpekçi oylama sonucunda her iki tarafa da gönderme yaparak ortada olduğu hissini vermek istemiştir. Neticede ne söylenirse söylensin 13 Mart 1973 günü yapılan cumhurbaşkanlığı oylamasında Faruk Gürler'i destekleyenler Çankaya için vermiş oldukları savaşı kaybetmişlerdir. Kazanan; dayatmalara, şantaj ve tehditlere boyun eğmeyen Türk parlamentosu ve kısa bir süreliğine de olsa demokrasi olmuştur.

3.6.9-Cevdet Sunay'ın etkisi

Sancılı bir dönem yaşayan TBMM 1973 seçimlerinde tam bir açmazın içine girmiştir. Her ne kadar ordu birtakım dayatmalar öne sürse de siyasi partiler kendi pozisyonlarını koruyarak Gürler'in cumhurbaşkanı seçilmesini engellemişlerdir. Şimdi işler daha da karışmış cumhurbaşkanı için kesin bir tavır ortaya konamamıştır. Çözüm için önerilen ilk kez cumhurbaşkanının halk tarafından seçilmesi fikri olmuş; fakat CHP lideri Ecevit'in "cumhurbaşkanı'nı halk seçerse yetkilerinin genişletilmesi gerekeceğini söylemesi" (*Günaydın*, 4 Nisan 1973, akt. Özdemir, 2007: 250) üzerine bu anlayıştan vaz geçilmiştir.

Krizin atlatılabilmesi için ortaya atılan diğer bir öneri ise erken seçim olmuştur. Faruk Gürler yanlısı basın erken seçim önerisinin Demirel ve Ecevit'in yeni bir oyunu olarak lanse ederken, *Günaydın* gazetesi "etkili çevreler erken seçim istemiyor" (*Günaydın*, 2 Nisan 1973, akt. Özdemir, 2007: 250) diye başlık atmıştır. Her iki parti lideri erken seçimlere evet demiş eğer böyle bir seçim yapılacaksa cumhurbaşkanlığı seçimleri için aceleye gerek kalmadığı yönünde görüş birliğine varmışlar ancak herhangi bir ilerleme sağlanamamıştır.

Üzerinde çalışılan diğer bir öneri ise Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın görev süresinin uzatılması olmuştur. Bu teklif iki kez gündeme gelmiştir. İlkinde DP uzatmaya karşı çıkmış ve “Faruk Gürler’e oy vermekle Cevdet Sunay’ın görev süresinin uzatılması aynı şeydir” (*Hürriyet*, 19 Mart 1973, akt. Özdemir, 2007: 254) ibaresi kullanılmıştır. AP ve CHP de ilk başta bu öneriye, Sunay’ın cumhurbaşkanlığının devamında Genelkurmay Başkanı Faruk Gürler’in görevine devam edeceği ve o süre zarfında orduya çeki düzen vererek daha sonraki seçimlerde cumhurbaşkanı seçilebileceği için karşı çıkmışlardır. AP lideri Demirel’in cumhurbaşkanlığı seçiminin genel seçimlerden daha önemli olduğunu düşünmesinin sebebi, 1971 askeri muhtırası ve o muhtıradaki imzası bulunan Gürler’e olan soğukluğudur. Bu nedenle Demirel’in Gürler’e karşı bir hesap içinde olduğu var sayılmaktadır. Nitekim Demirel eline geçen fırsatları iyi kullanarak 12 Martçı subayları bertaraf etme yolunda mesafeler almıştır. Siyasi atmosfer olarak da ülke 1966’dan çok farklı durumdadır diyen Demirel, “Sunay’ın 27 Mayısçı subaylara karşı “paratoner” görevi yaptığını dile getirmiştir” (Özdemir, 2007: 252). 1973’teki durumda ise siyasilerin karşısında 12 Mart’ın aktörlerinden Gürler vardır ve bu nedenle Demirel kendisine güven duymamaktadır. “AP liderinin 1971’in muhtıracı komutanları ile hesaplaşma arzusuna, daha 12 Mart’a ilk anda karşı çıkan ve tepkisini CHP Genel Sekreterliğinen istifa ederek ifade etme yolunu seçen yeni CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit’in, bu tür işlerde duygusallığa varan hassasiyeti eklenince; AP ve CHP, Cevdet Sunay’ın görev süresinin uzatılması formülüne ilk anda karşı çıkmışlardır” (*Günaydın*, 23 Ocak 1973, akt. Özdemir, 2007: 252).

Fakat cumhurbaşkanı adayı Faruk Gürler’in seçilemeyeceğinin ortaya çıkmasından sonra Sunay’ın görev süresinin uzatılması fikri tekrar gündeme gelmiş, bu sefer siyasi partiler bu teklifi daha öncesinin aksine kabul etmişlerdir. Uzatma fikrinin ortaya çıkmasından sonra “21 Mart günü Gürler’le Tekin Arıburun’un adaylıktan çekildiği haberi gazetelerde” (Arcayürek, 2007: 189) yer almıştır. Bu görev süresinin uzatılması önerisi Sunay’a yakınlığı ile bilinen dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur’un girişimleriyle gerçekleşmiş ve krizin önlenmesi için yeni bir formül olarak nitelendirilmiştir. Siyasi partilerden CHP lideri Bülent Ecevit, Sunay’ın görev süresini uzatmaktan başka çarelerinin kalmadığını dile getirmiş, Demirel ise komutanların Sunay teklifini kendisine getiren Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Fuat Bayramoğlu’na “... Ben, Sayın Sunay’ın görev süresinin uzatılmasını daha önce geri

çevirmiştim. Ama bugün şartlar değişmiştir. O zaman Sunay'ın görev süresini uzatmış olsaydık Sayın Gürler Genelkurmay Başkanlığı'nda kalacaktı, şimdi ise, Senato'da yerine alacak, koşul değişikliği budur. Yalnız şunu söylemeliyim ki, Sayın Sunay, bunalım sırasında görevini yapmamıştır. Bana, Sayın Faruk Gürler'i Senato'ya atamayacağını söylemişti. Oysa bu atamayı yaptılar ve böylece bunalım boyutları genişledi” (Arcayürek, 1985: 483-484) diyerek Sunay'a kırıldığını; ama görev süresinin uzatılmasına karşı çıkmayacaklarını ifade etmiştir.

Sunay'ın görev süresinin uzatılmasıyla ilgili anayasa değişiklik önergesi AP'den 212, CHP'den 60 üye tarafından hazırlanarak meclise sunulmuş; fakat önce Büyük Millet Meclisi, ardından da Cumhuriyet Senatosunca reddedilmiştir. Meclisteki oylamaya 11 AP'li, 13 CHP'li üye katılmamış, 82 üye red oyu kullanmıştır. Anayasa değişikliği için gerekli olan 300 oy sağlanamamış, 299'da kalınmış ve bir oyla Sunay'ın görev süresinin uzamasına imkân verecek yasa tasarısı kabul edilmemiştir. Bu bir oyu kullanmayan kişi AP Milletvekili Ali Rıza Septioğlu olmuştur. “AP lideri Demirel ise öfkelenerek çıktığı Meclis koridorlarında Septioğlu ile karşılaşmış ve “ne oldu” sorusuna “olan oldu” yanıtını vererek Septioğlu'na tepkisini dile getirmiştir” (Arcayürek, 2007: 189).

Bu sonuç üzerine “AP'nin oyununa geldik. Onlar istediklerini kabul ettirmek için hayli başarı sağladılar. Gayet planlı hareket ettiler. Grup kararına saygılıyım ama kendi inançlarıma daha çok” (*Cumhuriyet*, 25 Mart 1973, akt. Özdemir, 2007: 255) diyen Uşak Milletvekili Adil Turan partisi tarafından disiplin kuruluna gönderilerek ceza almış, vermiş olduğu savunma da ise “iki aydır AP'nin Demirel kanadında ince hesaplar tezgâhlar kuruluyor, kalın duvarlı dolaplar çevriliyordu. Cumhurbaşkanlığı konusunda sesimizin değil, gözümüzün, kulağımızın sentezlendiği bir kanı idi bu. Ne var ki Sayın Genel Başkanımız, çok iyi niyetli ve pırıl pırıl yüreği ile bu Bizans oyunlarının farkına varamadı. İlk defa büyük bir hataya düştü veya düşürüldü” (*Milliyet*, 6 Nisan 1973) diyerek görüşlerine açıklık getirmiştir.

İnönü ise Sunay'ın görev süresinin uzatılmasıyla ilgili olarak yapmış olduğu değerlendirmede, “Cumhurbaşkanımızın tekrar görev süresini uzatmaya çalışmak, tertiple memleketi idare etmek usulünü teşvik etmek demektir. Buna fasıla vermek lazımdır. Cumhurbaşkanı için iyilik budur. Kendisi takdir etmese bile, iyilik budur, şerefi ile ayrılacaktır” (Özdemir, 2007: 257) demiştir. Söylemiyle Senato'yu etkilemeyi

başaran İnönü, Sunay ile ilgili yapmış olduğu bir başka değerlendirmede “Sunay’ın görev süresi uzatılırsa ne yapacak, şimdiye kadar ne yaptıysa onu yapacak” (Ertunç, 2007:167) ifadesini kullanmıştır.

Anayasa değişikliğinin meclis tarafından kabul edilmemesini gündemine taşıyan İngilizlerin tanınmış yayıncı kuruluşu BBC, olayı “ordunun ikinci kez reddedilmesi şeklinde yorumlamış ve Sunay’ın süresi uzatılmaz ise ordunun iktidara elkoyması bekleniyor” (*Yankı*, 26 Mart-1 Nisan 1973: 126, akt. Özdemir, 2007: 256), şeklinde vermiştir. Sunay’ın görev süresini uzatma formülü de meclise takılmış, tırmanan krize hâlâ çözüm bulunamamıştır. Ordu susmuş, partiler ise gerek meclis içinden gerekse dışından aday bulmak için uğraşmaya devam etmiştir. Çözüm için CHP’den bir öneri gelmiş, Ecevit Anayasa Mahkemesi Başkanı Muhittin Taylan’ı cumhurbaşkanlığına önermiş, gerek AP lideri Demirel gerekse Feyzioğlu içlerine sindirmemiş olsalar da bu öneriyi kabul etmişlerdir. Ancak ortada çözülmesi gereken bir sorun vardır. O da Taylan’ın kontenjan senatörü olarak Senato’ya atanması gerekliliğidir. Asker de bir taraftan boş durmamış, Genelkurmay Başkanlığına vekâlet eden Kara Kuvvetleri Komutanı Eşref Akıncı dönemin Başbakanı Melen’e kendi adaylarının bulunduğu bir liste vermiştir. Verilen liste içinde Naim Talu, Sabahattin Özbek, Faruk Gürler ve Fahri Korutürk yer almıştır. Taylan’ın ismi ise bildirilmemiştir. Partiler ise Taylan üzerinde uzlaşmaya varmış, Cumhurbaşkanı Sunay’ın kabul etmesi halinde istifa edecek senatör dahi belirlenmiştir. Üç lider Demirel, Ecevit ve Feyzioğlu, Taylan önerisini sunmak için Çankaya’ya çıkmışlardır. Liderlerden Demirel’i sağına, Ecevit’i soluna, Feyzioğlu’nu karşısına alan Sunay, Demirel’in konuşması biter bitmez söze başlamış ve görev süresinin uzatılmaması konusunda, “komutanları darboğazdan çıkarmak için kabul ettiğini söyleyerek” (Arcayürek, 2007: 191) üzülp kırıldığını açıklamıştır. Akabinde partilerin önerdiği Taylan’ı atamam diyerek, “görevimden ayrıldıktan sonra cumhurbaşkanlığına Senato Başkanı Aruburun vekâlet edecek, dilerse Taylan’ı senatoya atasın” (Arcayürek, 2007: 191) ifadesini kullanmıştır. Sunay, görev süresini uzatma konusunda mecliste kendisine yapılanı unutmamıştır. Liderlerin yapmış oldukları bu son öneri de Sunay’ın darbesiyle sonuçsuz kalmış, partiler yeni aday aramanın yolunu tutmuşlardır.

3.6.10-Uzlaşma ve Seçim

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın da görev süresi uzatılmamış seçim her gün karmaşık hale gelmeye başlamıştır. Basında çeşitli isimler ortaya atılsa da ağırlık olarak Eskişehir Milletvekili Orhan Oğuz, Cumhuriyet Senatosu Eski Başkanı İbrahim Şevki Atasagun, AP Senato Grup Başkan Vekili Ahmet Nusret Tuna ve Sabit Osman Avcı'ın isimleri gündemi meşgul etmiş, iki büyük parti tarafından ibre Avcı'yı işaret etmiştir. Nihat Erim'in kaleme almış olduğu günlüklerde başka isimlere de yer verilmiştir. Talu'nun 6 Nisan 1973 tarihli notlarında;

“... Ecevit'ten sonra Feyzioğlu ile görüşen Demirel üç isim öne sürmüştü: Senato Üyeleri Naim Talu ve Sabahattin Özbek. Ecevit ilk ikisini reddetmiş, “bizim CHP grubu kabul etmez bunları” diyerek Deniz Kuvvetleri kökenli olan Emekli Büyükelçi Fahri Korutürk'ün adını yetkili kurullara götüreyim demiştir... Amiral Fahri Korutürk'e Silahlı Kuvvetler itiraz etmez sanıyorum. Eğer AP-CHP grupları, gizli oyla, bu defa da liderleri takip ederse, Korutürk bugün seçilebilir” (Erim, 2005: 1078, akt. Özdemir, 2007: 258) diye yazmaktadır. Adaylık önerileri basına sızmış, *Milliyet* gazetesi karikatüristi Bedri Koraman “Gerçi ne yalan söyleyeyim, akşamdan biliyorduk... Ama o adam yiyen makineden korktuk, açıklayamadık” (Koraman, *Milliyet*, 7 Nisan 1973, akt. Özdemir, 2007: 258) ifadesini kullanırken bütün gazeteler 7 Nisan 1973 günü Korutürk ismini cumhurbaşkanı olarak lanse etmişlerdir.

Muhittin Taylan'ın aday olarak önerildiği sıralarda AP tarafı Fahri Korutürk'ün ismini ortaya atmış; fakat CHP kanadı ve Ecevit, Korutürk'ü tanımadıkları gerekçesiyle bu teklifi kabul etmemişlerdir. Dr. Cevdet Aykan'ın ifade ettiğine göre, “o günün söylentilerine ve gazete haberlerine göre, Fahri Korutürk'ün adını emekli bir başka amiral, Fahri Çoker gündeme getirmiştir” (Aykan, 2003: 267). Demirel'in Korutürk'ün aday gösterilmesi konusunda Arcayürek'e anlattıkları önemlidir; “O günkü şartlar içinde en iyi kim cumhurbaşkanı olabilir değil, kimi yaparsak bu durumu ortadan kaldıracabiliriz? Ve gittik Sayın Korutürk'e talip olduk... Müstakimdir, anti-komünisttir, anti-militaristtir diye getirdik... Bizim 312 reyimiz vardı. Ayrıca Halk Partisi de yorulmuştu. Biz de yorulmuştuk” (Arcayürek, 1985: 465) ifadesinde bulunmuştur. Fahri Çoker'in konu hakkında aktırmış olduğu görüşlere göre; “... Demirel bana, “Sayın Çoker, Korutürk bizim makbulümüzdür. Ancak siz CHP'yi ayarlayın. Esas engel onlardan geliyor” dedi. Bunun üzerine Orhan Birgit'i arayıp, Ecevit ile konuşmak istediğimi söyledim. 4 Nisan

Çarşamba günü Orhan Birgit'in evinde Ecevit ile bu konuda uzun bir konuşma yaptık. Korutürk konusunda arkadaşlarıyla konuşacağını söyledi" (Çölaşan, 2001: 285) diyerek düşüncelerini aktardığını bunun üzerine Birgit'in Fahri Çoker'i telefonla arayarak, "Sayın Ecevit ile akşamüstü sizin evde bir çay içemez miyiz sorusunu yöneltti bana. Yukarı çıktım. Bülent Bey'e durumu ilettim. Farabi Alaçam Sokak'ta oturduğum evde akşamüstü buluştuk. Çoker, Ecevit ve CHP evet derse Fahri Korutürk'ün seçim düğümünü çözebilecek konumda olduğunu, bunun için Demirel ve Çağlayangil ile anlaştıklarını söyledi (Özdemir, 2007: 259). "Çoker o gece ayrıca Demirel ve Feyzioğlu ile de görüşmüş ve onları da ikna etmiştir" (*Cumhuriyet*, 7 Nisan 1973, akt. Ertunç, 2007: 169). İstanbul'da haber bekleyen Fahri Korutürk iki partinin de adayı olacağını o gece Çoker'den öğrenmiştir (Özdemir, 2007: 259). Fahri Korutürk cumhurbaşkanılığı seçiminin perde arkasını Baransel'e yıllar sonra;

"1973 senesinin 5 Nisan günü güneş doğarken, hayatımda, Türkiye Cumhuriyeti cumhurbaşkanı olacağım hakkında hiçbir düşünce aklımdan geçmiş değildi böyle bir hazırlığım yoktu. Herhangi bir teşebbüste de bulunmamıştım. İstanbul'daydım. O gün hayatta olan annemi ziyarete gitmiştim. Ve Ankara'ya dönmek üzere şahsen kendime bilet almıştım. 5 Nisan gecesi, özel odamda yatağıma çekildiğim zaman da bu konuda hiç bir şey bilmiyordum. Sıhhatteydim ve zamanında da uyudum. Çağlayangil aradı. Frakınızı alıp, yarın sabah Ankara'ya gelebilir misiniz dedi. Ben tek bilet almıştım. Kendim dönecektim, ötekiler İstanbul'da kalacaktı. Hava meydanına geldik. Ankara'da beni Sayın Çağlayangil karşıladı. "Böyle böyle" dedi. Sizi teklif edeceğiz cumhurbaşkanlığına. Şartları hiç bilmiyordum. Ne şekilde cumhurbaşkanı olacağım. Kim destekliyor? Çünkü mart ayı münakaşalı geçmişti. Beş altı tur yapılmıştı. Bir netice çıkıyordu. Sayın Çağlayangil, kendi arabasıyla beni Esenboğa'dan getirirken, "biz sizi teklif ediyoruz, Cumhuriyet Halk Partisi de sizi teklif ediyor" dedi. Ben öyle iki partinin teklif etmesiyle cumhurbaşkanlığı kabul edemem. Önce anlaşırınız, hepiniz birden cumhurbaşkanı olacak kişinin üzerinde karar verirsiniz, ancak öyle karar veririm dedim" (Baransel, 2006: 36-37) şeklinde açıklamıştır.

Davet üzerine Ankara Havalimanı'na gelen Korutürk, Çağlayangil tarafından karşılanmıştır. Çağlayangil'in aktardığına göre, "AP'nin çoğunluk partisi olarak kendisini Cumhurbaşkanı adayı göstereceğini söyledim. Kendisinin hayır iki parti ayrı ayrı aday gösterirse kabul etmem, aynı önergede iki partinin adayı olurum" (Arcayürek,

1985: 113-114) dediğini aktarmış, Korutürk'ün niçin ben? Sorusuna ise Çağlayangil, “dürüstsünüz, asker kökenlisiniz, ancak sivil anlayışlı demokrat bir kişiliğiniz var” (Arcayürek, 1985: 113-114) demiştir. Korutürk bu cevap üzerine “aradınız, taradınız köşede kalmış beni buldunuz” (Arcayürek, 1985: 113-114) cevabını vermiştir. Demirel ve Ecevit'in tersine Feyzioğlu, Korutürk'ün adaylığına istemeyerekte olsa evet demiş fakat “adaylık önergesi üç parti tarafından imzalanmıştır” (Arcayürek, 2007: 193). Artık iş formalitelere kalmıştır.

Meclis hazırlanmış fakat seçim için o kadar acele edilmişti ki konu hakkında Avcı şunları aktarmaktadır: “Cumhurbaşkanı adaylığı akşamdan partiler arasında kararlaştırılınca Sayın Demirel bana elefon etti. “Yarın bu işin törenlerini, tebriklerini vs. bitirelim dedi”, “Bir gün daha kalırsa araya başka şeyler girebilir” diye de ekledi. “6 Nisan 1973 seçim günü, Meclis'in görünümünde önceki cumhurbaşkanı seçimlerine göre detayda kalan önemli bir değişiklik yaşanmıştır. Bu sefer locaları ve Meclis koridorlarını dolduran denizci subaylar ve amiraller olmuştur” (*Cumhuriyet*, 7 Nisan 1973, akt. Ertunç, 2007: 169). *Günaydın* gazetesi ise haberi “Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası İstiklal Marşı için geldi. Muhafız Alayı Meclis kapısında Cumhurbaşkanını karşılamak için hazırlandı. Geldiler. 25 gün süren cumhurbaşkanlığı seçim sürecinin 15. turunda 365 oy alan Fahri Korutürk Türkiye Cumhuriyeti'nin altıncı cumhurbaşkanı olarak seçildi ve and içti” (*Günaydın*, 7 Mart 1973, akt. Özdemir, 2007: 260) şeklinde duyurmuştur. Atatürk'ten soyadını alan Korutürk şimdi “onun Kurtuluş Savaşı başında Ankara'ya gelir gelmez seçtiği yer olan Cumhurbaşkanlığı resmi ikametgâhının yeni sahibidir” (*Hayat*, 1973: 7).

Fahri Korutürk'ün cumhurbaşkanı seçilmesi bütün çevrelerce olumlu karşılanmıştır. Korutürk hakkında *Yankı*, “... Laubalilikten çok uzak herkes ile arasına mesafe koyan kişiliği ile yeni cumhurbaşkanımız en yakın parlamento arkadaşlarımızın bile gereken açıklıkta” (*Yankı*, 9-15 Nisan 1973: 108, akt. Özdemir, 2007: 261) tanımlamasını yapmıştır. Krizin önemli isimlerinden Turgut Sunalp'e göre, “Generaller istedi Fahri Korutürk Cumhurbaşkanı oldu diyerek 17 General'in gizli oylama yaparak sonucu Demirel'e dönemin Genelkurmay Başkanı Sancar tarafından iletildiğini söylemiştir” (Özdemir, 2007: 261), Turgut Sunalp'in bu açıklamasına değinen Orgeneral Eşref Akıncı söz konusu gizli oylamanın yapıldığını doğrulayarak, oylamanın Gürler lehine sonuçlandığını belirtmiş, Muhsin Batur ise oylamanın varlığını doğrulamakla yetinmiştir.

Ecevit ise Korutürk'ün kendi adayları olduğundan bahsederek “oylamadan haberim yok, olsaydı, Korutürk'ü de seçtirmezdim” (*Türkiye*, 5 Ağustos 1989, akt. Özdemir, 2007: 261) demiştir. Demirel ise Korutürk'ü hür irademizle seçtik ifadesini kullanmıştır. Çoker ile birlikte Korutürk'ü havalimanında karşılayan AP'li Dışişleri Eski Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil Turgut Sunalp'in açıklaması üzerine tepki göstermiş ve “askerin böyle bir isteği olmadığını ben yakinen biliyorum. Faruk Gürler'i askerler istemesine rağmen o günkü meclis seçmemiştir” (*Türkiye*, 12 Ağustos 1989, akt. Özdemir, 2007: 262) demiştir.

Fahri Korutürk'ün cumhurbaşkanı seçilmesi sivil irade için oldukça önemlidir. Siyaset kurumu bir kısım askerin Gürler dayatmasına karşı direnç göstermiş, seçimlerde asıl iradenin kendisinde olduğunu, dayatmalara boyun eğmeyeceğini ortaya koymuştur. Muhsin Batur, Fahri Korutürk'ün seçimini 12 Mart muhtırasının sona ermesi olarak değerlendirerek “değişik değerlendirmeler yapılabilir 12 Mart dönemi 1973 cumhurbaşkanlığı seçimiyle sona erdi” (Batur, 1985: 419) ifadesini kullanmıştır. Genelkurmay makamını Çankaya'ya geçişin bir aşaması olarak gören anlayışın yanlış olduğunu gösterme adına sivil iradenin vermiş olduğu sınav takdire değer olmuştur. Diğer bir taraftan yine asker kökenli birisinin seçilmesiyle de itibar kaybına uğrayan askerin gönlü alınmıştır. Zira Orgeneral Yirmibeşoğlu'nun naklettiğine göre; “Korutürk Cumhurbaşkanı seçildiği günün akşamı, bir amiral, Korutürk'ün Cumhurbaşkanı seçilmesi için kulis faaliyetlerini yürüten Fahri Çoker'e telefon açarak “kurtardın bizi Fahri Paşa” diye memnuniyetini ve takdirlerini bildirdiğini” (Yirmibeşoğlu, 1999: 74) ifade etmiştir. Demirel yıllar sonra kendisi cumhurbaşkanı seçildiği zaman 1973 cumhurbaşkanlığı seçiminde karşılaşılan “soğuk savaş” için şunları söylemektedir. “Ders doludur. 1973'te yaşananlar Türk demokrasisi açısından çok önemlidir. Hiç unutulmamalıdır... Türkiye'de pek çok şey çabuk unutulur. Adnan Menderes'in söylediği gibi... Hafıza-i beşer nisyan ile maluldür... Yani, insan hafızası zamanla unutulur... Ama 1973 hiç unutulmamalı... Türk demokrasisi... Atatürk'ün en büyük eserim dediği Türk parlamentosu fevkalade bir sınav vermiştir” (Donat, *Sabah*, 20 Ocak 2000, akt. Özdemir, 2007: 224) demektedir.

3.6.11-Fahri Korutürk

Genelkurmay Başkanlığını Çankaya'ya geçişin bir basamağı olarak gören anlayışın yanlış olduğunu vurgulamak açısından sivil iradenin göstermiş olduğu duruş

takdire değerdir. Gürlar dayatmasına direnen çoğulcu sivil irade bir başka generali seçerek iradesinin sınırını ortaya koymuştur. Sivil irade “bu tercihiyle de istediğinizi seğmem; ama yine sizden birisini seğerim mesajını vererek muhtemel tepkiyi azaltmaya ęalıřmıřtır” (Ertunę, 2007: 170). Fahri Korutürk’ün vefatı üzerine dönemin Cumhurbaşkanı Kenan Evren yayımlamış olduğu mesajda “Sayın Korutürk, özellikle cumhurbaşkanlığı döneminde engin sağduyusu, önsezisi ve uzlaştırıcı tutumu ile biręok sorunun ęözümünde etkili olmuştur” (*Deniz Kuvvetleri Dergisi*, 1987: 3) diyecektir. Nitekim Türkiye Cumhuriyeti’nin en sancılı dönemlerinde cumhurbaşkanlığı makamında bulunmuş ve kritik kararlara imza atmıştır. Korutürk, Atatürk ve İsmet İnönüyle beraber döneminde tek bir askeri müdahale bulunmayan üçüncü cumhurbaşkanımızdır. Metin Toker, “Korutürk, oyuncu olmanın marifet sayıldığı bir siyaset ortamı içinde hiçbir oyun oynamaya kalkışmadığı, buna en ufak tenezzül göstermediği içindir ki cumhuriyet tarihinde böyle seçkin yerin sahibi olmuştur. Eğer oyuncular onun özellikle döneminin son yıllarında içtenlikle sarf ettiği gayretlerin düzeyinde bulunsalardı o, görevini tamamladıktan sonra da 12 Eylül’e lüzum kalmayacaktı” (Toker, *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, 1987: 66) demiştir.

Cumhurbaşkanı Korutürk, görev yaptığı yedi yıl boyunca hep istikrardan yana olmuş ve bu konuda da yoğun ęabalar sarf etmiş; ama dönemin iki büyük partisini ikna edememiştir. Konu hakkındaki düşüncelerini Ali Baransel ile paylaşmıştır. Türkiye’nin geniş tabanlı bir hükümete ihtiyacı olduğunu belirterek, “parlamentodaki sandalyedeki dağılıma göre, böyle bir hükümet modeli ancak CHP-AP koalisyonu ile mümkün olabiliyor. Bütün gayretlerime rağmen, bu partilerin liderlerini bir türlü ikna edemiyorum. Nuh diyor, peygamber demiyorlar. Bu konuda basının ve kamuoyunun da liderler üzerinde baskı yapması lazım” (Baransel, 2006: 241) demiştir.

Konu hakkında kontejan senatörleri ile ęankaya’da geręekleřtirmiř olduğu toplantıda senatörlere “hepiniz Meclis koridorlarında tanıdığınız, ahababı olduğunuz her partiden milletvekilinin koluna giriniz. Onlara durumun tehlikesini anlatınız. Demokrasiyi korumak için onları ikna etmeye ęalıřınız. Onlar gereğini yapsınlar, partilerini aklın ve sağduyunun yoluna götürsünler... Rejim ancak öyle kurtarılabilir” (Toker, *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, 1987: 66) demiştir. Cumhurbaşkanı iki siyasi parti lideri arasında süren ve 1973-1980 döneminin kutuplaşmasının yansıması olan iktidar savaşının tam ortasında kalmıştır. Daha çok Demirel ile sorun yaşayan

Korutürk gerek 1974 gerekse 1977 erken seçimlerinden sonra hükümeti kurma görevini AP yerine Ecevit'in liderliğindeki CHP'ye vermiş, Demirel ise güvenoyu alamayan bu hükümete “Çankaya Hükümeti” adını takıp, “Korutürk'ün açıkça CHP'yi himaye ettiğini, milli iradenin dışına çıktığını açıklamıştır” (Cizre, 2002: 246). Ayrıca, 11 milletvekilinin AP'den ayrılıp II. Milliyetçi Cephe (MC) hükümetinin çökmesinden sonra, CHP'nin bu 11 parlamenterin desteği ve CGP ve DP'nin de iştirak etmesiyle kurulmuş olan hükümetin cumhurbaşkanınca onaylanmasından sonra zaten gergin olan AP-Korutürk ilişkisi iyice kopma noktasına varmıştır. Bunun üzerine AP Başkanlık Divanı'nın yayımlamış olduğu bildirdi “... Türkiye’de bunalımın mihrakında hükümetin başı ile Cumhurbaşkanının yanyana olduğu ortaya çıkmıştır. Cumhurbaşkanı tarafsızlığını yitirmiştir” (Cizre, 2002: 246) şeklinde sert bir ifade kullanılmıştır. Bu ithamlar karşısında Korutürk “beni Devlet Başkanlığı gibi şereflerin en yücesine layık görmüş olan TBMM'nin kararı tarafsızlığımdan ayrıldığım şeklinde tecelli ettiği takdirde, cumhurbaşkanlığından çekilmeye ve görevimi tarafsız bir cumhurbaşkanına devretmeye hazır olduğumu belirtmek isterim” (Baransel, 2006: 245) demiştir.

Korutürk ordu ile de seviyeli bir ilişki içerisine girmiş ve yetkilerini askerinin çıkarlarını savunacak ve ordunun sivil iradeye tabi olma olgusunu sarsabilecek bir biçimde kullanmamaya büyük önem göstermiştir. Buna rağmen ordu çoğu konuda Korutürk'le ters düşmesine rağmen yedi yıl birlikte çalışmaya özen göstermiştir. Ülkenin kötüye gittiği zor şartlarda cumhurbaşkanı siyasi partiler ile ordu arasında bir tampon vazifesi görmüş, Silahlı Kuvvetlerin vermiş olduğu uyarı mektubunu siyasilerle paylaşarak gerilen siyasi havanın yumuşaması için gayret sarfetmiştir. Bu konuda siyasi partilerle görüşeceğini askeri yetkililere ileten Korutürk ordudan da güvence almak istemiştir. 1 Ocak tarihinde komutanları davet eden Korutürk, bütün komutanların aynı düşüncelere sahip olduklarını öğrenince komutanlara “bir şey yapacaklarsa, bunu nisan ayında görevi bitinceye kadar yani cumhurbaşkanı olarak görevde bulunduğu zaman içinde yapılmayacağına söz vermelerini istemiştir” (Arcayürek, 2007: 205). Askerler de Korutürk'ün bu isteğine olumlu cevap verip mutabakat sağlanmıştır. “Müdahalenin önsözü” (Arcayürek, 2007: 207) olan bu uyarı mektubu cumhurbaşkanı tarafından siyasi partilere ulaştırılsa da kimse üstüne almamıştır.

1980'lere gelindiğinde ülkede yaşanan gerginlik had safhaya ulaşmıştır. Bu arada yaklaşan cumhurbaşkanlığı seçimiyle de ülke gündemi tekrar ısınmaya başlamıştır.

Korutürk'ün görev süresinin uzatılması olumsuz bir girişim olarak değerlendirilmiş, Korutürk ise “yedi yıllık sürem içinde gemiyi açık denizde hiçbir yere çarptırmadan limana sağ salim sokuyorum ya, bu bana yeter de artar bile” (Arcayürek, 2007: 211) demiştir. Görev süresi dolunca Çankaya Köşkü'nden ayrılan Korutürk İstanbul Moda'da bulunan evine çekilmiştir. Ordunun vermiş olduğu uyarı mektubu dikkate alınmamış, siyasi partiler Korutürk'ün de çok istediği uzlaşmayı bir türlü sağlayamamışlardır. O kendi dönemini ülkeye bir askeri müdahale yaşatmadan tamamlayabilmiş; fakat hakkında “oyuncuların elinde mukadder akibetin gelip çatmasını, oyun bilmeyen ve yapmayan bu seçkin insan maalesef önleyemedi” (Toker, *Deniz Kuvvetleri Dergisi*, 1987: 66) yorumları yapılmıştır. Çözülemeyen siyasal ve ekonomik sorunlar, artan terör ve anarşi olayları ile sonuçlanamayan cumhurbaşkanlığı seçim turları 12 Eylül sabahı ülkeyi tekrar yeni bir darbeye karşı karşıya getirmiştir.

SONUÇ

Sivil-asker ilişkileri her zaman problemlili ve çatışma üreten bir alan olmuştur. Bu çatışmanın analiz edilmesi ve çözüm üretilmesi noktasında Huntington, Janowitz, Perlmutter ve Nordlinger gibi bazı akademisyenlerin önemli kuramsal katkıları görülmektedir.

Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerinin görünümüne bakılacak olursa, Huntington'ın subjektif kontrol kavramının tek parti döneminde mevcut olduğunu görmekteyiz; bunun sebebi Atatürk ve İnönü'nün asker kökenli olmaları ve ordu tarafından saygı görmeleridir. Bunda gerek anayasada cumhurbaşkanının kaç kez seçileceği konusunda bir zaman sınırlamasının olmaması, gerekse Atatürk'ün silah arkadaşlarını, orduyu kendi safında tutmak istemesi nedeniyle emekliye zorlamasının önemli bir etkisi vardır. Nitekim Atatürk bu sayede hem kendisine karşı olabilecek muhtemel bir muhalefeti önlemiş, hem de orduyu kendi kontrolünde tutmayı başarabilmiştir. İnönü dönemi de sivil asker ilişkileri bakımından subjektif kontrol kavramına uyan bir görüntü arz etmektedir. Atatürk'ün ölümünün hemen ardından gündeme gelen cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ordu içindeki bazı yapılanmalar Genelkurmay Başkanlığını etkileyerek cumhurbaşkanının kim olması gerektiği noktasında etkin bir uğraş içerisine girmişlerdir. Ordunun bunu yapmak istemesinin nedeni, asker kökenli olan Atatürk'ün cumhurbaşkanı olmasından gurur duyması ve bu duygunun devam etmesini istemesidir. Sonuçta ordu cumhurbaşkanlığı makamında asker kökenli birini görmek arzusundadır. Bu nedenle ordu meclisi etkilemiş ve İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı olması konusunda tavır almıştır. İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesinden 1950 yılında çok partili siyasi hayata geçilmesine kadar Türkiye'de sivil asker ilişkilerinde oldukça uyumlu bir süreç yaşanmıştır.

Buna karşın 1950-60 arasında objektif kontrol biçiminin görüldüğü söylenebilir. 1950 yılında yapılan seçimlerle iktidar el değiştirmiş ve tek parti iktidarı sona ermiştir. Halkın büyük çoğunluğunun desteğini alarak iktidara gelmiş olan DP orduda var olan bölünmeyi de ortaya çıkarmıştır. Alt rütbeli subaylar DP iktidarını sevinçle karşılarken, üst rütbeli subaylar DP iktidarına karşı darbe yapma düşüncesini İnönü'ye açmışlar fakat

İnönü tarafından engellenmişlerdir. DP kendi iktidarı zamanında orduyu tamamen siyasetin dışında tutmak istemiştir. Ordunun on yıl süren DP iktidarından umduğunu bulamaması, ordu içindeki bazı grupları harekete geçirmiş ve bu süreç 27 Mayıs 1960 darbesiyle son bulmuştur. DP iktidarı zamanında kaybetmiş olduğu saygınlığı ve önemi tekrar kazanmak isteyen Türk ordusu, 1960'tan sonra kendi içinden ve saygı duyduğu kişileri cumhurbaşkanlığı makamına getirmek suretiyle subjektif kontrolün yeniden tesis edilmesine çalışmıştır.

Diğer taraftan Janowitz'in "profesyonelleşme" kavramı, ordunun siyasi manada tarafsızlığı ve gönüllü olarak sivil iktidara tabi olması anlamına gelmektedir; profesyonelleşme, aynı zamanda sivil kontrolün güvenliğini de temin etmektedir. Bu bağlamda profesyonelleşmenin Türkiye'de farklı bir sonuca yol açtığı söylenebilir. Modernleşme süreciyle beraber gelişen ve daha profesyonel hale gelen Türk ordusu, kendini halktan soyutlamış ve öncelikli olarak Cumhuriyet'in ve Atatürk ilke ve devrimlerinin koruyucusu rolünü üstlenmiştir.

Perlmutter'in "pretoryenizm" kavramı 1960 sonrası Türkiye'nin sivil-asker tecrübesini açıklanması bakımından faydalıdır. Perlmutter'in kavramlaştırması ışığında Türkiye'de pretoryen modelin geçerli olduğu söylenebilir. "Muhafız" rolünü üstlenen Türk ordusu, zaman zaman sisteme doğrudan veya dolaylı müdahale etmekte, kısa bir süre sonra da kışlasına geri dönmektedir. Ancak Cumhuriyeti koruma ve kollama amacıyla müdahale hakkını saklı tutmaktadır. Bu bağlamda 1960 darbesi ve 1971 muhtırası doğrudan müdahaleye örnek olarak verilebilir; 1966 ve 1973 cumhurbaşkanlığı seçimleri ise, "dolaylı müdahaleler" olarak değerlendirilebilir. Ordunun yapmış olduğu tüm bu müdahaleler onun muhafız rolünden kaynaklanmaktadır.

1961 Anayasasına göre cumhurbaşkanının görev ve yetkileri çok kapsamlı değildir, buna rağmen, her iki cumhurbaşkanlığı seçimi de Türkiye'de sivil-ordu çekişmesinin en yoğun yaşandığı olaylar arasındadır. Bunun çeşitli sebepleri vardır. Öncelikle ilgili dönemde Türkiye'de muhafız-pretoryen yapının hâkimiyeti söz konusudur. Atatürk'ün ölümünden sonra cumhurbaşkanlığı konusu gündeme gelince ordu, kimin cumhurbaşkanı olması gerektiği konusunda görüş bildirmiş ve İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesinde önemli etkiye sahip olmuştur. 1950'de ise askeri kimliği olmayan Celal Bayar'ın cumhurbaşkanı makamına gelmesi ile beraber bu süreç kesintiye uğramıştır; nitekim 10 yıl sonra ordu siyasete doğrudan müdahale ederek

cumhurbaşkanlığı makamını, halkın seçtiği hükümet karşısında pretoryen unsurların korunabilmesinin bir aracı olarak tesis etmiştir. Bunun gerçekleşmesi için de cumhurbaşkanlığı makamına Celal Bayar gibi ordu dışından bir kişinin değil, orduya yakın ve halkın seçtiği hükümetten tamamen bağımsız bir kişinin gelmesi gereklidir. 1966 ve 1973 seçimleri, cumhurbaşkanının anayasal yetkilerinin çok kapsamlı olmasından dolayı değil, bahsi geçen pretoryen yapının sürdürülmesi noktasında önem taşımaktadır.

1966 seçiminde, 1960 darbesi ile 1962 ve 1963 yıllarında yaşanan darbe girişimlerinin etkilerinin devam etmesi, ordunun içinde farklı görüşler bulunmaması, ordunun tekrar müdahale etmesine fırsat verilmemesi gibi nedenlerden ötürü sivil siyaset kendi arasında uzlaşarak ordunun da kabul edeceği bir adayın cumhurbaşkanı olmasını sağlamıştır. Bu nedenlerdir ki ordu 1966 cumhurbaşkanlığı seçiminde inisiyatif olarak seçimlere müdahale etme gereği duymamıştır. Ordu gerek Cevdet Sunay'ın 1971 muhtırasında kendisiyle beraber hareket etmesi gerekse muhtıranın vermiş olduğu havanın devamının sağlanması nedeniyle 1973 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde siyasi partilerden önce davranarak görüşünü ortaya koymuş ve yine asker kökenli birisinin cumhurbaşkanlığı makamına geçmesi için yoğun bir çabanın içine girmiştir. Ordunun bu çabasında siyasi partiler ile cumhurbaşkanı Cevdet Sunay arasında yaşanan olumsuz havanın da etkisi fazladır.

Siyasi partiler ise 1971 muhtırasının sivil siyaset üzerinde oluşturduğu olumsuz havanın bertaraf edilmesi ve Genelkurmay Başkanlığından sonraki makamın “Cumhurbaşkanlığı” olması uygulamasının kurumsallaşmasının önlenmesi için ordunun dayatmasına karşı tavır sergileyerek birlikte hareket etmişlerdir. Siyasi partilerin aralarında tam bir mutabakat örneği vererek ordunun adayına karşı tavır almalarında, ordunun kendi içinde tek bir aday üzerinde uzlaşmamasının rolü olduğu kadar siyasi partilerin bu seçimleri 1971 askeri muhtırasından öç almak için kullanmalarının da payı büyüktür.

Siyasi partiler her ne kadar kendi aralarında uzlaşma örneği göstermiş, ordunun dayatmasına boyun eğmemiş ve demokratik bir duruş sergileyerek 1971 muhtırasına karşı gerekli tavrı ortaya koymuşlarsa da, parlamento içinden bir adayı cumhurbaşkanı makamına seçecek cesareti kendilerinde görememişlerdir. Bunda 1960 darbesi sonucunda yaşanan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Ali Fuat Başgil'in adaylıktan zorla

vazgeçirilmesinin de etkisi büyüktür. Uzun süren arayışlardan sonra siyasi partilerin yine asker kökenli bir aday olan Fahri Korutürk üzerinde mutabık kalmaları sivil siyasetin orduyla çatışmak istemediği ve ordunun muhafız rolünün devam ettiği şeklinde yorumlanmıştır. Ordunun bu muhafız rolünü sürdürmesinde siyasi partilerin de katkısı olmuştur. Partilerin her iki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde göstermiş oldukları farklı tutum bir anlamda ordunun siyasete karışmasında etkili olmuştur. 1966 seçiminde siyasi partilerin askeri bir adayı gündeme getirip ordunun müdahalesine fırsat vermemesi 1973 seçimlerini olumsuz etkilemiştir. Bir anlamda siyasi partiler kendi elleriyle orduyu cumhurbaşkanlığı seçim sürecine dâhil etmişlerdir. 1971 muhtırasında Cevdet Sunay'ın siyasi partilere karşı orduyla birlikte hareket etmesi, ordunun 1973 cumhurbaşkanlığı seçiminde inisiyatif almasını sağlamıştır.

Türkiye’de bu denli bir sivil asker ilişkisinin yaşanması ülkenin siyasi kültürüyle doğrudan ilişkilidir. Finer, Türk siyasal kültürünü “zayıf siyasal kültür” kategorisi altında ele alırken pretoryenizm olasılığının yüksek olmasına da vurgu yapmaktadır. Nitekim Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar tecrübe edilmiş olan sivil asker ilişkilerinde zayıf siyasal kültür ve pretoryenizmin etkilerini görmebilmek mümkündür. Türk siyasal kültürü her ne kadar Cumhuriyet’in ilk yıllarında önemli gelişmeler kaydetse de hâlâ Osmanlı siyasal kültürünün izlerini taşımaktadır. Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki ordu ve bürokrasi hâkimiyeti, Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Bürokrasi ve ordu seçkinlerinin bu hâkimiyetinde siyasi partilerin kendi aralarında yaşamış oldukları kısır çekişmelerinin payı büyük olmuş, bu çekişmeler demokratik değerlerin gelişmesini engellemiştir. Sivil seçkin arasında çatışmanın yaşandığı, siyasi partiler arasındaki uzlaşmanın sağlanamadığı, sivil toplumun zayıf kaldığı bu dönemde sivil üstünlük prensibini oluşturmak ve ordunun sivil siyasete müdahalesini engellemek mümkün olmamıştır. Siyasi partilerin iktidarları boyunca uyguladıkları yanlış politikalar vatandaşın sivil siyasete olan güvenini zedelemiş, halk yaşamış olduğu sıkıntılardan kurtulmak için orduyu kurtarıcı olarak görmüştür. Nitekim yapılan her askeri müdahale sonrasında halkın orduya büyük destek vermesi bunu doğrulamaktadır. Diğer taraftan müdahale sonrası yapılan seçimlerde ordunun desteklemediği partilerin iktidara gelmesi halkın içine düşmüş olduğu paradoksu ortaya koymak bakımından önemlidir. Halkın bu davranışının altında yatan yegâne neden ise darbe sonrasında yaşanan olağanüstü baskıcı idare biçimidir.

Özetle, Türkiye’de sivil asker ilişkileri subjektif kontrol temelinde devam etmektedir. Ordu, sivil siyaset üzerindeki tavrını gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak gerçekleştirmiş olduğu müdahalelerle muhafız rolü oynayarak ortaya koymuştur. Atatürk’ün ölümüyle başlayan cumhurbaşkanlığı seçimleri de bu bağlamda tartışılmaktadır. Sivil siyaset kendisini güçlü gördüğü zamanlarda orduya karşı tavır alabilmiştir. Bunu yaparken ordunun sergilemiş olduğu duruş da son derecede önemlidir. Diğer taraftan siyasi istikrarın sağlanamadığı, sivil siyasetin ülke sorunlarına karşı çözüm üretmekte zorlandığı, siyasi partilerin birbirleriyle çatışma içinde oldukları zamanlarda ordunun ağırlığı artmaktadır. Nitekim anarşi ve terör olaylarının tırmandığı, ekonomik sıkıntıların yaşandığı, siyasi partilerin uzlaşmaya yanaşmadığı, cumhurbaşkanı seçiminin sonuçsuz kaldığı, kısacası siyasi istikrarın sağlanamadığı 1970’li yılların sonunda, ordu tekrar doğrudan müdahaleyi tercih edecek, 1997 yılında ise rejimin tehlikeye düştüğünü öne sürerek “post-modern” bir dolaylı müdahale yöntemiyle iktidara ortak olacaktır. 2007 yılında da bu defa bir e-muhtıra aracılığıyla, yine bir cumhurbaşkanlığı seçiminin arefesinde yeni bir dolaylı müdahale girişiminde bulunacaktır.

KAYNAKLAR

KİTAPLAR

- AHMAD, F. (2008). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınevi, İstanbul.
- AHMAD, F. (2007). *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, Hil Yayınevi, İstanbul.
- ALTAN, A. (2004). "Siyasetin İçinde Olduğunuzda Hiçbir Müessese Doğru Dürüst İşlemez", *Kışladan Anayasaya Ordu*, Siyahbeyaz, İstanbul, içinde. s.17-26.
- ALKAN, A.T. (2006). *Ordu ve Siyaset*, Ufuk Kitap, İstanbul.
- AKAR, R. DÜNDAR, C. (2008). *Ecevit ve Gizli Arşivi*, İmge Kitapevi, Ankara.
- AKAR, R. DÜNDAR, C. (2006). *Karaoğlan*, İmge Kitapevi, Ankara.
- AKÇA, İ. (2006). "Kollektif bir Sermayeder Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri", *Bir Zümre Bir Parti: Türkiye'de Ordu*, Birikim Yayınları, İstanbul, içinde. s.225-269.
- ARAT, Y. (2008). "Süleyman Demirel", *Türkiye'de Liderler ve Demokrasi*, Kitap Yayınevi, İstanbul, içinde. s. 101-120.
- ARCAYÜREK, C. (2007). *Çankaya'ya Gelenler Gidenler*, Detay Yayıncılık, İstanbul.
- ARCAYÜREK, C.(2000). *Bir Gelen, Bir Giden, Bir Bekleyen*, Bilgi Y. Ankara.
- ARCAYÜREK, C. (1986). *Demokrasi Dur. 12 Eylül 1980*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- ARCAYÜREK, C. (1985). *Çankaya'ya Giden Yol*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- ATATÜRK'ÜN SÖYLEV VE DEMEÇLERİ. (1997). 3 Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- ATATÜRK, M.K. (2000). *Nutuk*, Kaya Matbaacılık, Ankara.
- AVCI, S. O. (1999). *Dinlediklerim, Öğrendiklerim, Söylediklerim ve Yaptıklarım*, Kaya Matbaa, İstanbul.
- AYKAN, C. (2003). *Demokratik Süreç ve Anılar*, Grafiker, Ankara.
- BARENSEL, A.(2006). *Bıçak Sirtında*, Remzi Kitapevi, İstanbul.
- BAŞGİL, A.F. (2006). *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul.
- BATUR, M. (1985). *Anılar ve Görüşler "Üç Dönemin Perde Arkası"*, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- BAYRAMOĞLU, A. (2006). "Asker ve Siyaset", *Bir Zümre Bir Parti: Türkiye'de Ordu*, Birikim Yayınları, İstanbul, içinde. s. 59-118.
- BAYRAMOĞLU, A. İNSEL, A. LAÇİNER, Ö.(2006). "Giriş", *Bir Zümre Bir Parti: Türkiye'de Ordu*, Birikim Yayınları, İstanbul, içinde. s.7-12.
- BİRAND, M. A. DÜNDAR, C. ÇAPLI, B. (1994). *12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi*, İmge Kitapevi, Ankara.
- BİRAND, M.A. (1985). *12 Eylül Saat: 04: 00*, Karacan Yayınları, İstanbul.
- BÖLÜKBAŞI, D. (2008). *Türk Siyasetinde Anadolu Fırtınası Osman Bölükbaşı*, Doğan Kitap, İstanbul.
- CEM, İ. (1970). *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- CILIZOĞLU, T. (2000). *Anılarla Kamil Kırıkoğlu*, Büke Yayınları, İstanbul.
- CİZRE, Ü.(2006). "Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz", *Bir Zümre Bir Parti: Türkiye'de Ordu*, Birikim Yayınları, İstanbul, içinde. s. 135-161.
- CİZRE, Ü. (2004). "Türkiye'de, Silahlı Kuvvetlerin Etkisi ve Gücü Yalnızca Yasalarla, Kurumlarla ve Kurullarla Ölçülemeyecek Büyüklüktedir", *Kışladan Anayasaya Ordu*, Siyahbeyaz, İstanbul, içinde. s.184-194.

- CİZRE, Ü. (2002). *AP-Ordu İlişkisi: Bir İkilemin Anatomisi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- COOK, S. (2008). *Yönetmeden Hükmeden Ordular*, Hayy Kitap, İstanbul.
- ÇAĞLAYANGİL, İ. S. (1990). *Anılarım*, Güneş Yayınları, İstanbul.
- ÇELİK, S. (2008). *Osmanlı'dan Günümüze Devlet ve Asker*, Salyangoz Yayınları, İstanbul.
- ÇETİNER, Y. (2006). *Nefes Nefese Bir Ömür*, Epsilon, İstanbul.
- ÇÖLAŞAN, E. (2001). *Tarihe Düşülen Notlar*, Ümit Yayınevi, Ankara.
- DAĞCI, G.T. (2006). *Osmanlı'dan Günümüze Ordu ve Siyaset İlişkisi*, İlgi Yayınları, İstanbul.
- DAVER, B. (1972). *Siyaset Bilimine Giriş*, Sevinç Matbaası, Ankara.
- DEVA, E. (2000). *Şifre: K.Ö.Ş.K.*, Ümit Yayınları, ANKARA.
- DEMİREL, T.(2006). “Türk Silahlı Kuvvetlerinin Toplumsal Meşruiyeti Üzerine”, *Bir Zümre Bir Parti: Türkiye’de Ordu*, Birikim Yayınları, İstanbul, içinde. s. 345-381.
- DONAT, Y. (2005). *Cumhuriyetin Kara Kutusu Süleyman Demirel Anlatıyor*, Merkez Kitapçılık, İstanbul.
- DURŞUN, D. (2003). *12 Mart Darbesi Hatıralar, Gözlemler, Düşünceler*, Şehir Yayınları, İstanbul.
- DUVERGER, M. (1993). *Siyasi Partiler*, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- ERDOĞAN, M. (1997). *Anayasal Demokrasi*, Siyasal Kitapevi, Ankara.
- ERKANLI, O. (1972). *Anılar, Sorunlar, Sorumlular 27 Mayıs 1960-12 Mart 1971 Türkiye’si*, Baha Matbaası, İstanbul.
- EROĞUL, C. (2006). “Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Belge Yayınları, İstanbul, içinde. s. 112-158.
- EROĞUL, C. (1998). *Demokrat Parti Tarih ve İdeolojisi*, İmge Kitapevi, Ankara.
- ERTUNÇ, A.C. (2007). *Çankaya Nöbeti*, Pınar Yayınları, İstanbul.
- GÜNDÜZ, A. (1973). *Hatıralarım*, Kervan Yayıncılık, İstanbul.
- GÜRKAN, N. (1998). *Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- HALE, W. (1996). *Türkiye’de Ordu ve Siyaset: 1789’dan Günümüze*, Hil Yayınları, İstanbul.
- HEPER, M. (2008). “Sonuç”, *Türkiye’de Liderler ve Demokrasi*, Kitap Yayınevi, İstanbul, içinde. s. 247-272.
- HEPER, M. (2006). *Türkiye’de Devlet Geleneği*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul.
- HUNTINGTON, P.S. (2007). *Üçüncü Dalga 20.yy Sonlarında Demokratlaşma*, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara.
- HUNTINGTON, S. (2006). *Asker ve Devlet*, Salyangoz Yayınları, İstanbul.
- HUNTINGTON, S.(1968). *Political Order in Changing Societies*, Cambridge Massachusetts, England.
- HUNTINGTON, S. P.(1957). *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations*, Cambridge: Harvard University Press,
- İBA, Ş. (1998). *Ordu Devlet Siyaset*, Çivi Yazıları, İstanbul.
- İNAN, S. (2007). “Demokrat Parti Dönemi (1950-1960)”, *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, Anı Yayıncılık, Ankara, içinde. s. 117-144.
- İNSEL, A. (2006). “Bir Toplumsal Sınıf Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri”, *Bir Zümre Bir Parti: Türkiye’de Ordu*, Birikim Yayınları, İstanbul, içinde. s. 41-57.
- KARDAŞ, Ü.(2006). “Askeri Gücün Anayasal bir Yargı Alanı Yaratması ve Yürütme Erkinini Etkin bir Şekilde Kullanması”, *Bir Zümre Bir Parti: Türkiye’de Ordu*, Birikim Yayınları, İstanbul, içinde. s. 295-310.
- KARPAT, K.H. (2007). *Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi*, İmge Kitapevi, İstanbul.

- KAYALI, K. (2005). *Ordu ve Siyaset: 27 Mayıs–12 Mart*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KEYDER, Ç. (2006). “Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Belge Yayınları, İstanbul, içinde. s. 38-75.
- KIŞLALI, A.T. (2003). *Siyaset Bilimi*, İmge Kitapevi, Ankara.
- KİLİ, S. ve GÖZÜBÜYÜK, Ş. (2006). *Türk Anayasa Metinleri Sened-i İttifaktan Günümüze*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- KOÇAŞ, S. (1977). *Atatürk'ten 12 Mart'a Anılar*(4 Cilt), Ajans-Türk Matbaacılık A.Ş., Ankara.
- LAÇİNER, Ö.(2006). “Türk Militarizmi-I”, *Bir Zümre Bir Parti: Türkiye’de Ordu*, Birikim Yayınları, İstanbul, içinde. s. 13-28.
- LAÇİNER, Ö.(2006). “Türk Militarizmi-II”,*Bir Zümre Bir Parti: Türkiye’de Ordu*, Birikim Yayınları, İstanbul, içinde. s. 29-39.
- LEWIS, B. (2008). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yayınevi, Ankara.
- LINZ, J.J. (2008). *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, Liberte Yayınları, Ankara.
- MARDİN, Ş. (2008). *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- NADİ, N. (1999). *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul.
- NEZİROĞLU, İ. (2003). *Türkiye’de Askeri Müdahaleler ve Basın*, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara.
- ÖKE, M.K. (2002). *Din Ordu Gerilimi: Küresel Toplumda Dışlanan Demokrasi*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- ÖRS, B. (1996). *Türkiye’de Askeri Müdahaleler Bir Açıklama Modeli*, Der Yayıncılık, İstanbul.
- ÖZBUDUN, E. (2007). *Çağdaş Türk Politikası Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller*, Doğan Kitap. , İstanbul.
- ÖZÇELİK, A. (2007). “1960’dan Günümüze Türk Siyasal Hayatı”,*Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*, Anı Yayıncılık, Ankara, içinde. s. 147-189.
- ÖZDAĞ, Ü. (2006). *Ordu Siyaset İlişkisi*, Bilgiöğuz Yayınları, İstanbul.
- ÖZDEMİR, H. (2007). *Cumhurbaşkanlığı Seçimleri: Atatürk'ten Günümüze*, Remzi Yayınevi, İstanbul.
- ÖZDEMİR, H. (1989). *Rejim ve Asker*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- ÖZTÜRK, O.M. (2006).*Ordu ve Politika*, Fark Yayınları, Ankara.
- SANDER, O. (1997). *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e*, İmge Kitapevi, Ankara.
- SHIVELY, W.P. (1993). *Power and Choice An Introduction to Political Science*, University of Minnesota, United States of America.
- ŞEN, S.(2000). *Geçmişten Geleceğe Ordu*, Alan Yayıncılık, İstanbul.
- TACHAU, F. (2008). “Bülent Ecevit”, *Türkiye’de Liderler ve Demokrasi*, Kitap Yayınevi, İstanbul, içinde. s. 121-142.
- TİMUR, T. (2006). “Osmanlı Mirası”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Belge Yayınları, İstanbul, içinde. s. 12-37.
- THOMSON, D. (2000). *Siyasi Düşünce Tarihi*, Şule Yayınları, İstanbul.
- TOKER, M. (1991). *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları Yarı Silahlı, Yarı Kûlahlı Bir Ara Rejim*, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- TUNCAY, M. (1981). *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*, Yurt Yayınları, Ankara.
- TÜRKÖNE, M. (2006). *Türk Modernleşmesi*, Lotus Yayınları, Ankara.
- TÜRKEŞ, M. ve UZGEL, İ. (2002). *Türkiye'nin Komşuları*, İmge Yayınları, Ankara.
- UZGEL, İ.(2006). “Ordu Dış Politikasının Neresinde”, *Bir Zümre Bir Parti: Türkiye’de Ordu*, Birikim Yayınları, İstanbul, içinde. s. 311-334.
- ÜNSALDI, L. (2008). *Türkiye’de Asker ve Siyaset*, Kitap Yayıncılık, İstanbul.

- ÜSKÜL, Z. (1997). *Siyaset ve Asker*, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara.
- WEBER, M. (2008). *Bürokrasi ve Otorite*, Çev. H.Bahadır AKIN, Adres Yayınları, Ankara.
- YILMAZ, M. (2006). "Tarihi Süreçte Türkiye'de Siyaset ve Demokrasi", *Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Nova Yayıncılık, Ankara, içinde. s. 239-258.
- YİRMİBEŞOĞLU, S. (1999). *Askeri ve Siyasi Anılarım*, Kastaş Yayınları, İstanbul.
- YURDSEVER, N.(1983). *Türkiye'de Askeri Darbe Girişimleri: 1960-1964*, Üçdal Neşriyat Yayınları, İstanbul.
- ZURCHER, E.J. (2008). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

MAKALELER

- AHMAD, F. (1981). Military Intervention and the Crisis in Turkey, *Middle Eastern Research nad Information Project*, No.93, January, s.5-24.
- ARMAOĞLU, F. (1996). Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı, *Belleten*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Cilt: LX, 227, Ankara, s.203-231.
- ASLAN, H. (2000), Yeni Cumhurbaşkanı ve Yeni Dönem, *Panel Dergisi*, Ege-Koop, İzmir, s. 1-8.
- BIENEN, H. (1981). Civil-Military Relations in the Third World, *International Political Science Review*, Vol.2, No.3, s.363-370.
- BİLA, F. (2000), Yeni Cumhurbaşkanı ve Yeni Dönem, *Panel Dergisi*, Ege-Koop, İzmir, s. 27-31.
- BURK, J.(1993). Morris Janowitz and the Origins of Sociological Research, *Armed Forces and Society*, Vol. 19, No.2.
- DEMİRCİ, H.A. (2008). Tek Parti Rejimleri ve İttihat ve Terakki Tecrübesi Işığında Atatürk'ün Düşünce ve Aksiyonunda Parti-Bürokrasi İlişkisi, *Demokrasi Platformu*, 14, Ankara, s.103-123.
- DEMİRCİ, H.A. (1997). 27 Mayısçıların Din Siyaset, *Türkiye Günlüğü*, 45, Mart-Nisan, Ankara, s.147-162.
- DENKER, S.S. (2000). 2000'li Yıllarda Asya-Pasifik Bölgesinin Güvenliği, Muhtemel Gelişmeler ve Büyük Güç Etkileşimi, *Asam Yayınları*, Ankara.
- DOĞAN, İ. (2007). Türkiye'de Çok Partili Dönemde Sivil Toplum Gelişimi (1945-2000), *Gazi Üniversitesi, Hukuk Fakültesi*, Eylül, s.83-97.
- EKREM, E. (2001). Çin'in Asya Pasifik Stratejisi ve BOAO Forumu, *Stratejik Analiz*.
- ETZIONI-HALEVY, E.(1996). Civil-Military Relations and Democracy: The Case of the Military-Political Elites' Connection in Israel, *Armed Forces and Society*, Vol. 22, No. 3
- FEAVER, P.D.(1996). The Civil-Military Problematique: Huntington, Janowitz, and the Question of Civilian Control, *Armed Forces and Society*, Vol.23, No.2
- FEDAYİ, C. (2007). Siyasal Sistemler ve Kamu Örgütleri, İlişkiler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri, *Kırıkkale Üniversitesi, Kamu Yönetimi*, Mart, s.45-56.
- HUNTINGTON, S. P.(1996). Reforming Civil-Military Relations, *Journal of Democracy*, Vol. 6, No. 4, s.9-17
- HUNTINGTON, S. P.(1956).Civilian Control and the Constitution, *The American Political Science Review*, Vol L, s.676-699.
- HEPER, M. TACHAU, F. (1983). The State, Politics and Military in Turkey, *Comparative Politics*, Vol. 16, No. 1, October, s. 17-33.
- İNAN, S. (2005). Toprak Reformunun En Çok Tarlışılan Maddesi: 17. Madde, *Journal of Historical Studies*, 3, s.45-57.

- KAHRAMAN, M. (2007). Fonksiyonları İtibariyle Türkiye’de Cumhurbaşkanlığı ve Cumhurbaşkanlığı Seçimi Tartışmaları, Dumlupınar Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, Aralık, s.149-166.
- KARAMAN, M.L. ARAS, B. (2000). The Crisis of Civil Society in Turkey, *Journal of Economics and Social Research*, 2, s.39-58.
- KARPAT, K.H. (1972). Political Development in Turkey 1950–70, *Middle Eastern Studies*, Vol.8, No.3, October, s.349-375.
- KARPAT, K.H. (1970). The Military and Politics in Turkey 1960–64. A Socio-Cultural Analysis of a Revolution, *The American Historical Review*, Vol.75, No:6, October, s.1654-1683.
- KELLY, G.A.(1963). The Global Civil-Military Dilemma, *Cambridge University Press*, Vol. 25, No.3, July, s.291-308.
- KEMAL, A. (1984). Military Role and the Future of Democracy in Turkey, *Middle East Research and Information Project*, No.122, March-April, s.12-15.
- NYE, R.P (1977). Civil-Military Confrontation in Turkey: The 1973 Presidential Election, *Cambridge University Press*, Vol.8, No. 2, April, s.209-228.
- OKÇU, M. AKTEL, M. (2001). İrade Savaşı: Altıncı Cumhurbaşkanlığı Seçimler, *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, C.6, s.233-251.
- PERLMUTTER, A.(1969). The Praetorian State and the Praetorian Army, *Comparative Politics*, Vol. 1, No. 3, s. 382-404.
- SORENSEN, H.(1994). New Perspectives on the Military Profession: The I/O Model and Esprit de Corps Reevaluated, *Armed Forces and Society*, Vol. 20, No. 4

DERGİ, GAZETELER, İNTERNET KAYNAKLARI

- AKYOL, T. *Milliyet*, 22 Aralık 2006,
<http://www.milliyet.com.tr/2006/12/22/yazar/akyol.html> (08.05.2010)
- ALMOND, G.A. VERBA, S. Civic Culture,
<http://academic.regis.edu/jriley/205civiculture.htm>. (01.07.2010)
- BİLA, F. *Milliyet*, 21 Temmuz 1989,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/jYuJ7JFz1bMC4k24QWZ4cQ_x3D_x3D (26.04.2010).
- Deniz Kuvvetleri Dergisi*, (1987), Ekim Eki, Ankara.
- DÜZEL, N. *Taraf*, 11 Kasım 2009, <http://www.taraf.com.tr/nese-duzel/makale-cemil-kocak-en-sivil-abdulhamit-donemiymi.html> (08.05.2010).
- DÜZEL, N. *Taraf*, 10 Kasım 2009, <http://www.taraf.com.tr/nese-duzel/makale-cemil-kocak-en-sivil-abdulhamit-donemiymi.html> (08.05.2010).
- ERTEM, E. *Taraf*, 27 Nisan 2010, <http://www.taraf.com.tr/cemil.ertem/makale-bismarckin-caresiz-yorumlari-1.htm> (01.07.2010).
- HAYAT DERGİSİ*. (1973). Kasım Sayısı, İstanbul, s: 45
- İPEKÇİ, A. *Milliyet*, 13 Mart 1973
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/H2WnnU6rn5yUusK_x2F_M7QyVg_x3D_x3D (26.04.2010).
- İPEKÇİ, A. *Milliyet*, 4 Mart 1973
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/Ro3_x2B_goPpBnOiy2WU_x2B_AXLIQ_x3D_x3D (26.04.2010).
- İPEKÇİ, A. *Milliyet*, 2 Mart 1973
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/qzxhdCfQjNxnFMzSFx90AQ_x3D_x3D (26.04.2010).

- İPEKÇİ, A. *Milliyet*, 30 Mart 1966
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/diOsx4zeHwdPKWG3hiuiLQ_x3D_x3D (26.04.2010).
- İPEKÇİ, A. *Milliyet*, 4 Mart 1966,
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/OMQAPz2mAtkjE1QrMJU5lg_x3D_x3D (26.04.2010).
- İPEKÇİ, A. *Milliyet*, 11 Şubat 1966
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/GeLk_x2B_4rHo21BB3DDz_x2B_XHNA_x3D_x3D (26.04.2010).
- Milliyet*, 6 Nisan 1973
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/gmHhC7cct32rCzNpIygzlg_x3D_x3D (26.04.2010).
- MAXWELL, M. JOHNSON, O. (1982). The Role of the Military in Turkish Politics, *Air University Review*, January-February.
<http://www.airpower.au.af.mil/airchronicles/aureview/1982/jan-feb/johnson.html> (24.07.2010).
- Resmi Gazete*, 1961, 10703, Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu, 211.
<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=1.4.211&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch> (08.05.2010).
- SARIBAY, A.Y. The Democratic Party,
<http://etd.lib.metu.edu.tr/upload/12605371/index.pdf> (03.07.2010).
- SATIR, K. *Milliyet*, 30 Temmuz 1989
http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/0BCB3Q5pWMxi9HITkiqDjQ_x3D_x3D (26.04.2010).
- TÜRKÖNE, *Zaman*, 16 Şubat 2008, <http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=653699> (08.05.2010).
http://www.avrupa.info.tr/Files/EB69%20National%20Report_Final.doc (09.07.2010)
<http://www.biyotarih.com/?p=39> (01.07.2010)
<http://www.habervitrini.com/haber.asp?id=124690> (09.07.2010)
<http://www.talatturhan.com/gazete-18.htm> (04.07.2010)

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı:	Mutlu Yıldırım
Anne Adı:	Azize
Baba Adı:	Mehmet
Doğum Yeri ve Tarihi:	Uşak-1977
Lisans Eğitimi:	Bilkent Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü
Mezuniyet Tarihi:	2001
Yabancı Dil:	İngilizce (İyi)